

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN GÜNÜMÜZ
İSLÂM DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ**

Mevlüt TOSUN

1330207282

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. M. Saffet SARIKAYA

ISPARTA, 2015

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ
SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tez Savunması 1

Tarih: 20/11/2015

Enstitü Yönetim Kurulunun 2/ 11/2015 tarih ve 93389805/302.14.05/3367 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Mevlüt TOSUN'nın "Ahmed Hamdi Akseki'nin Günümüz İslam Düşüncesindeki Yeri" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 20/11/2015 tarihinde saat 10.00'da toplanmış ve adayı tez savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 60 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

☒ **Tezin kabul edilmesine**
(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

☐ **Tezde düzeltme verilmesine**
(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

☐ **Tezin reddedilmesine**
(Öğrenci, yeni tez konusu belirlemelidir.)

***Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.**
oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman :	Prof. Dr. M. Saffet SARIKAYA	
Üye :	Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Kamile ÜNLÜSOY	

Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

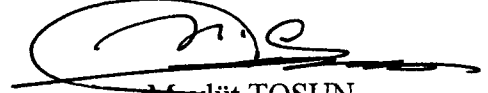
T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Ahmet Hamdi Akseki'nin Günümüz İslam Düşüncesindeki Yeri” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Mevlüt TOSUN
15/12/2015

ÖZET

(TOSUN, Mevlüt, Ahmet Hamdi Akseki'nin Günümüz İslâm Düşüncesindeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2015)

Ahmet Hamdi Akseki; yakın dönem ve bu dönemin din-inanç problemlerini anlamada bir model şahsiyettir. Hayatı boyunca İslâm dünyasının içine düştüğü bataklıktan kurtulması için mücadele vermiş, sorunların çözümüne yönelik ciddi ve özverili çalışmalarda bulunmuştur. Yine O, vatanın işgali sırasında milli mücadelenin yanında yer almış, ülkenin bağımsızlığına kavuşması yolunda milli mücadelenin manevi mimarlığını en iyi şekilde yerine getirmiştir. O, döneminin din eğitimi politikalarını eleştirmiş, sağlıklı din eğitiminin gerekliliğini savunarak, insanlardaki din ihtiyacını doğru bir şekilde tatmin etmek için çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Bu müstesna kişilik hayatını sadece Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi kurumlarda vatanına ve milletine hizmet ederek geçirmemiş aynı zamanda, yetmiş yakın eser yazarak ülkemizin ilim hayatına da çok önemli katkılarda bulunmuştur.

Tez bir giriş olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır. Önce Ahmet Hamdi Akseki'nin ailesi, eğitimi, meslek ve yazı hayatı tanıtılmıştır. Kitap, çeviri ve yazılarının içeriğinden kısaca söz edilerek, genel anlamda düşünceleri anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Ahmet Hamdi Akseki'nin din anlayışı, mezhepsel yorumu, dinin toplum hayatındaki yeri, İslâm'a yönelik eleştiriler ve Akseki'nin cevapları ile diğer dinlerle mukayesesi üzerinde durulmuştur.

Tezin değerlendirme ve sonuç bölümünde, araştırmanın neticesi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Akseki, din, İslâm, ahlâk, Diyanet, Hayatı, Eserleri, ilmi şahsiyeti,

ABSTRACT

(TOSUN, Mevlüt, Place of Ahmet Hamdi Akseki in the Islamic Opinion of Current Period, Master's Thesis, Isparta, 2015)

Ahmet Hamdi Akseki is a model figure in understanding of religion-belief problems of the recent and current period. Throughout his life, struggled to get Islamic world out of the hole it was and conducted remedial researches devotedly and seriously. He also supported the war of independence during the occupation of country. He successfully completed the spiritual architect mission of the national struggle for the sake of independency.

This exemplary character not only gave his life serving his country and nation on the duty of presidency of religious affairs, but also contibuted our country's scholarship by writing nearly seventy ritten works.

The thesis is taken into consideration in two parts, one of which is an introduction. Before all else, the family, education, profession and literal life of Ahmet Hamdi Akseki were introduced. Then, it is mentioned about his books, translations and contents of his writings in brief and his opinions in general meaning are presented.

In the second part of the work, however, it is dwelled on the understanding of religion, secterian interpretation, place of religion in the life of society, criticisims towards the Islam and answers of Mr. Akseki and comparison with other religions.

The conclusion of the research is presented at the evaluation and conclusion sections of the thesis.

Key Words: Ahmet Hamdi Akseki, religion, Islâm, ethical rules, Religious Affairs, Works, scientific personality,

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	VI
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, GAYESİ VE SINIRLARI	VI
2. ARAŞTIRMANIN METODU	VII
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ AKSEKİ VE DÖNEMİ

I. 1. YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ	4
I. 1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem (1887-1923)	5
I. 1.2. Tek Partili Dönem (1923-1950)	6
I. 1.3. Çok Partili Dönem (1950-1964)	9
I. 1.4. Dini Ve İlmi Durum	10
I. 2. A. HAMDİ AKSEKİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMİ ŞAHSIYETİ	14
I. 2.1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti	14
I. 2.2. Eserleri	19
I. 2.2.1. Basılı Eserleri	20
I. 2.2.2. Basılmamış Eserleri	27
I. 2.3. Yapmış Olduğu Resmi Görevler	28
I. 2.4. Diyanet İşleri Reisliği	29
I. 2.4.1. Döneminde Diyanet	29
I. 2.4.2. Diyanete Katkıları	35

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN DİN ANLAYIŞI

II. 1. DİNİN TANIMI, ÖNEMİ VE AMACI	40
II. 2. AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN DİN VE İSLÂM ALGISI.....	44
II. 2.1. Dinin Tanımı	46
II. 2.2. Dinin Önemi.....	49
II. 2.3. Dinin Gayesi	51
II. 2.4. Dine İnanmanın Önemi	52
II. 2.5. İslâm Dini Anlayışı	54
II. 2.6. Mezhep Yorumu	59
II. 3. AKSEKİ'YE GÖRE DİNİN TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ	65
II. 4. İSLÂMA YÖNELİK ELEŞTİRİLERE AKSEKİ'NİN CEVAPLARI	72
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	88
ÖZGEÇMİŞ	98

KISALTMALAR

age.	:Adı Geçen Eser.
agm.	:Adı Geçen Makale.
AÜİF	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Bkz./bkz.	:Bakınız.
Bs.	:Baskı.
C.	:Cilt Numarası.
CHF.	:Cumhuriyet Halk Fırkası.
çev.	:Çeviren.
der.	:Derleyen.
DİA.	:Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
DİB.	:Diyanet İşleri Başkanlığı.
DÜİFD.	:Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Ed.	:Editör.
Fak.	:Fakülte.
haz.	:Hazırlayan.
Hz.	:Hazreti.
İslâm	:İslâm Fıtrî Tabî ve Umumî Bir Dindir.
ö	:Ölüm.
s.	:Sayfa Numarası.
S.	:Sayı.
S.A.V	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
TDK.	:Türk Dil Kurumu.
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı.
TTK.	:Türkiye Tarih Kurumu.
UÜİFD.	:Uludağ Üniversitesi İktisadi İd. Fak. Dergisi.
vd.	:ve diğerleri.
Yay.	:Yaymevi.
yy.	:Yüzyıl.

ÖNSÖZ

İslâm medeniyetinin başlangıcından günümüze kadar, düşünce tarihine genel olarak bir göz attığımızda Müslüman-Türk ilim adamları ve mütefekkirlerinin etkileri hemen hemen her alanda görülmektedir. Farabi, Gazali, İbn-i Sina, Mevlâna ve Yunus Emre gibi birçok düşünür bu medeniyetin yol göstericileridir.

Bir kültürün kendisini dünya medeniyetine kabul ettirmesinde, kendisini geliştiren, katkıda bulunan ve gelecek nesillere taşıyan mütefekkirlerin, ilim adamlarının yaşadıkları ve yetiştikleri sosyal, siyasal ve kültürel ortam elbette çok önemlidir. Böylece temâyüz eden güzide şahsiyetlere millet olarak, haklarını teslim etmek, onların düşüncelerini, daha açık bir şekilde yeni nesillere iletmek ve onlar hakkında ilmî araştırmalar yapmak millî kültürümüzün temellerinin ortaya çıkarılması açısından önem arz etmektedir.

Millî kültürümüzün oluşmasında yapı taşı görevi üstlenen düşünürlerimizin etkilendiği ve etkilediği ilim adamlarını bilmemiz bu çalışmaların önemini artıran diğer bir husustur. Bu bağlamda ilmî mirasımızın potansiyel imkânlarını araştırma, inceleme ve tahlillerle gün yüzüne çıkararak onlardan yararlanmayı sağlamak, söz konusu mirasın oluşum ve intikalinde rol oynamış isimleri yakından tanımak, günümüzde genç araştırmacıları bekleyen önemli görevlerden biri haline gelmiştir.

İlim ve kültür mirasımıza katkı sağlayan önemli simalardan biri de hiç şüphesiz Ahmet Hamdi Akseki'dir. Sıkıntılı bir dönemde din eğitimi faaliyetlerini yürütmüş, dönemindeki bazı âlimlerin aksine o, sistemin içinde kalarak sistemle barışık şekilde İslâm'a hizmet etme yolunu benimsemiş ve neler yapılabileceği ile ilgili dikkate değer çalışmalar yapmıştır.

Osmanlı'nın son döneminde yaşamış; camilerde cemaatle, sokakta halkla, okullarda öğrencilerle, gazeteci olarak basınla, bürokrat olarak resmi zevahirle yakın ilişkiler içerisinde bulunmuş, uzleti tercih ederek köşesine çekilmek yerine, dönemin problemlerine pratik çözümler getirmeye gayret etmiştir.

Millî Mücadele'ye destek amacıyla Anadolu'ya geçen Ahmet Hamdi Akseki, yazı ve konuşmalarıyla İstiklâl mücadelesine katkı sağlamış; yeni devlet bürokrasisinde

de önemli görevler icra etmiştir. Bu çerçevede; Tedrisat Umum Müdürlüğü, Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere Azalığı, Diyanet İşleri Reis Muavinliği ve nihayet Diyanet İşleri Reisliği görevlerinde bulunmuştur. Bütün bunların yanında o, Diyanet İşleri Reisliği'ndeki görevleri sırasında hem teşkilat hem de hademe-i hayrât denen din görevlileri lehine çok ciddi kazanımlar elde edilmesini sağlamış; toplumun değişik kesimleri için yazdığı eserlerle de din eğitimi ve öğretimi alanındaki eksikliğin giderilmesinde ciddi katkılarda bulunmuştur.

Ahmet Hamdi Akseki; yakın dönem ve bu dönemin din-inanç problemlerini anlamada bir model şahsiyettir. Çalışmamızın *giriş* bölümünde konunun kapsamı, önemi, kaynakları, araştırmanın metot ve sınırları hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, *birinci bölümde* Ahmet Hamdi Akseki ailesi, eğitimi, meslek ve yazı hayatı tanıtılmış, kitapları, çevirileri ve yazılarının içeriği hakkında kısa kısa bilgiler verilmiştir. Pek çok kitap ve yazısı henüz sadeleştirilmediğinden bunların orijinal nüshalarından faydalanılmış, onun yaşadığı dönemin siyasî, fikrî ve ilmî hayatı hakkında kısa bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde Ahmet Hamdi Akseki'nin din anlayışı, mezhepsel yorumu, dinin toplum hayatındaki yeri, İslâm'a yönelik eleştiriler ve Ahmet Hamdi Akseki'nin cevapları ile diğer dinlerle mukayesesi üzerinde durulmuştur. Tezimizin *sonuç* kısmında, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak araştırma konusunun neticesi takdim edilmiştir.

Ahmet Hamdi Akseki'nin düşünce tarihimizdeki yerini tespit edip, onun çeşitli konulardaki görüşlerini yeni yetişen nesillere sunma çalışmasını, yüksek lisans tezi olarak bana veren ve bu çalışmada derin ilmî vukûfiyeti ve engin hoşgörüsüyle yol gösteren, ders dönemi boyunca İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nda gelişmemizi sağlayan, düşünce hayatımıza farklı perspektifler kazandıran, tez döneminde destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA'ya sonsuz şükranlarımı sunarım. Çalışmamız süresince değerli zamanlarını ayıran ve bize yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr Kamile ÜNLÜSOY'a teşekkürü borç bilirim.

Mevlüt TOSUN

İsparta, 2015

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, GAYESİ VE SINIRLARI

Araştırmanın konusu, amacı ve yönteminin belirlenmesi ilmi araştırmaların ilk şartı olarak kabul edilmektedir. Konumuz; XX. yüzyıl mütefekkirlerinden Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm düşüncesindeki yeridir. Ahmet Hamdi Akseki'nin çalışma sahasının genişliği; eğitim, edebiyat, hukuk, felsefe ve tasavvuf gibi alanlarda; üzerine birçok araştırma yapılmasını sağlamıştır. Onun, İslâm Mezhepler Tarihi'nin alt bilim dalı olan Çağdaş İslâm Akımları açısından değerlendirilmemesi bu konuya yönelmemizde teşvik edici bir unsur olmuştur. Çalışmamızın çerçevesini bilim dalının sınırları içinde Ahmet Hamdi Akseki'nin düşünce sistemi ve günümüz İslâm düşünce sistemine katkıları olarak sınırlandırılmıştır.

Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun en dalgalı dönemlerinden birisidir. İmparatorluğun günden güne erimesi, toplumun içinde bulunduğu, bunalım atmosferi, Batı'nın hızlı gelişmesinin doğurduğu bir tür aşağılık kompleksi, Müslümanları ciddi arayışlar içine sürüklemiştir.¹ Zaten o dönemde kendini Batıdan aşağı görme duygusu insanımıza hâkim olmaya başlamıştır.² XX. yüzyılın başları Türk İslâm düşüncesi, siyasi ve sosyal yapısı bakımından oldukça karmaşık ve buhranlı bir dönemdir. Bu dönemin problemlerinin çözümü için, farklı fikrî, siyasi akımlar ortaya çıkmış, görüşler ve çözümler beyan edilmiştir. İleride "*Dini ve ilmi Durum*" alt başlığı altında değinileceği üzere bu çözümlerin üç değişik görüş etrafında toplandığı görülmektedir. Ahmet Hamdi Akseki de bu fikrî akımlar çerçevesinde hem geleneği hem de modern gelişmeleri takip eden ve ikisinin arasını uzlaştırmacı tavrıyla öne çıkan ve muhafazakâr kanadı temsil eden dönemin aydınları arasında yer almaktadır.³

Osmanlı'nın son dönemi ile Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış; camilerde cemaatle, sokakta halkla, okullarda öğrencilerle, yazılarıyla basınla, bürokrat olarak devlet erkânıyla yakın ilişkiler kurmuş, din eğitimine yönelik rapor hazırlayarak

1 Hasan Onat, " Muhammed Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı,"*Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*", TDV. Yay., Ankara, 1993, s.140

2 İsmail Yakıt, 'Türk Düşüncesinin Tarihi Dönüm Noktaları', Türk Yurdu, 1996, S.103 s.81.

3 Onat, 1993, s.142.

fikirler beyan etmiş, Diyanet İşleri Reisliği, gazetecilik, yazarlık, öğretmenlik ve müderrislik yapmış olan Ahmet Hamdi Akseki'nin günümüz düşüncesine katkıları olarak sınırlandırılmıştır.

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde farklı bilim dallarına konu olan Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm mezhepleri tarihi açısından değerlendirilmemesi bizi bu konuya teşvik etmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Reisliği'ndeki görevleri sırasında hem teşkilat hem de hademe-i hayrât denen din görevlileri lehine ciddi kazanımlar elde edilmesinde katkı sunmuş; toplumun değişik kesimleri için yazdığı eserlerle de din eğitimi ve öğretimi alanındaki eksikliğin giderilmesi yönünde adım atması, konu seçimi bakımından, diyanet mensubu olan kişi için aidiyet duygusunun tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmamızın diğer çalışmalardan farkı Ahmet Hamdi Akseki'nin mezhepler tarihi yönünü ortaya koymasıdır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU

İslâm Mezhepleri Tarihinde kullanılan yöntemler diğer dallarda kullanılan yöntemlerden farklı olacaktır. Şahıs ele alan monografik araştırmalar kendine has üslup ve yöntem gözetmektedir. Nitekim, bu tür çalışmalara eserlerinde yer ayıran günümüz aydınlarından Prof. Dr. Saffet Sarıkaya bu hususa şöyle değinmiştir. “Şüphesiz bir kişiyi dikkate alan monografik bir inceleme söz konusu olduğu için öncelikle "şahıs üzerine derinleşme" prensibinin uygulanması gerekir.⁴ Yine bu prosedür gözetilirken tarih yöntemleri dikkate alınarak Ahmet Hamdi Akseki'nin görüşleri kendi eserlerinden hareketle ortaya konulacaktır. Bununla beraber bir kişiye nispet edilen görüşü ele alan dönemdeki sosyal çevreyle, tarihî ve siyasî şartları ilişkilendirmek gerekmektedir.⁵ Araştırma sürecinde bu görüşler gerek dönemin kaynakları gerekse klasik tarih kaynakları çerçevesinde çapraz okuma tekniğiyle değerlendirilecektir. Öte taraftan konuyla ilgili bazı meseleler fikir-hadise, zaman-mekân irtibatı⁶ dikkate alınarak analiz edilecektir.

4 Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay., İstanbul, 2011, s.26.

5 Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhepler Tarihinde Usûl Sorunu", *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları*, 1-5, İstanbul, 2005, s.396; Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Mezhepler Tarihinde Usûl Sorunu", *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları*, 1-5, İstanbul, 2005, s.442.

6 Sönmez Kutlu, *Mezhepleri Tarihine Giriş*, Dem Yay., İstanbul, 2008, s.10.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmaya literatür taramasıyla başlanılmıştır. Verilerin bilimsel geçerlik ve güvenilirlik kaidelerine uygun olmasına dikkat edilmiş, değerlendirme işlemi yapılırken tarafsız olmaya özen gösterilmiştir.

Bu konudaki öncelik Ahmet Hamdi Akseki'nin kendi eserleri, sonra hakkında yapılan çalışmalar ve ulaşabildiğimiz genel kaynaklara yer verilmiştir. Ahmet Hamdi Akseki yakın dönemden bir isim olmasından dolayı eserlerinin tasnif edilerek yayınlanmış olması işimizi büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Araştırmamızda Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslâm Dini Fıtri ve Umumi Bir Dindir*, eserine yoğunlaştık. Kısaca İslâm olarak isimlendirdiğimiz bu eserin farklı baskılarından yararlanmakla birlikte mezhep isimlerinin yazılmasında Klasik kaynaklardaki okumaları da dikkate aldık. Onun İslâm mezhepleriyle ilgili verdiği bilgileri klasik İslâm mezhepleri kaynakları ile karşılaştırarak değerlendirmeye çalıştık. Ahmet Hamdi Akseki'nin geniş literatürü, *eserleri* alt başlığında tanıtılacaktır.

Araştırmamıza Ahmet Hamdi Akseki üzerine yapılan çalışmaların da kaynaklık ettiğini söylemiştik. Biz daha çok Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslâm* başta olmak üzere, *Ahlâk Dersleri*, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, *İslâm Dini İtikat İbadet Ahlâk* kitaplarına ağırlık vermekle birlikte hakkında yazılan makaleler de dikkate alınmıştır.

Ayrıca, değişik tarihlerde hakkında yapılan Sempozyumlardan istifade edilmiştir. 04-06/11/1994 tarihleri arasında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Antalya İmam Hatip Lisesi Mezunları Derneği'nin ortaklaşa düzenlemiş olduğu "Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu'nda" sunulan tebliğlere atıflar yapılmıştır. (Tebliğler 2005 yılında Hüseyin Arslan ve Mehmet Erdoğan tarafından derlenerek TDV. tarafından kitap haline getirilmiştir.) Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 08-09 Kasım 2013 tarihleri arasında yapılan "Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu'ndan" da yararlanılmıştır.

Araştırmamızın kaynaklarından bahsederken Mezhepler Tarihine dair ulaşabildiğimiz genel klasik kaynaklardan yararlandığımızı ifade etmiştik. Bunların başında İslâm Mezhepleri Tarihi'nin ana kaynakları gelmektedir. Her ne kadar mezhepleri Ahmet Hamdi Akseki'nin düşünce sistemine göre ele alsak da klasik kaynaklardan yararlanmayı ihmâl etmedik.

Ahmet Hamdi Akseki'nin mezhepler hakkındaki değerlendirmelerinde; Ebu'l-

Hasan El-Eş'ari'nin, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*'ni⁷, Ebu Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin, *El-Fark Beyne'l-Fırak*'i⁸, Şehristânî'nin, *El-Milel ven'-Nihal*'i mezhepleri karşılaştırmalı olarak incelememize yardımcı olmuştur.

Ayrıca, klasik kaynakların yanında güncel kaynaklardan da yararlanılmıştır. Yeri geldikçe farklı İslâm Mezhepleri alanında yazılan çağdaş eserlere de bakılmıştır.

Çalışmada Ahmet Hamdi Akseki'nin din, ibadet, ahlâk ile ilgili görüşleri, müsteşriklerin İslâm'a yönelik eleştirilerine vermiş olduğu cevaplar, Başkanlıkta yaptığı hizmetleri, hayatı, eserleri, ilmi şahsiyeti ve dönemin siyasi durumunun tespitiyle sınırlandırılmıştır. Eserleri, değişik dergi ve mecmualarda yayınlanan makaleleri, yayımlanmış ve yayımlanmamış kitapları, hakkında yapılan sempozyumlar, Başkanlığın kuruluşundan (3 Mart 1923) vefat (09 Ocak 1951) edinceye kadar kurum personeli olması hasebiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bulunan özlük ve sicil dosyaları, hakkında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, Akseki döneminde onunla fikir teatisinde bulunan aydınların eserleri ile, anılan dönemde yayımlanan İstanbul Bağcılar Belediyesi tarafından Türkçe olarak neşredilen *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* Mecmualarından istifade edilmiştir.

Bu konuda Türkiye de yüksek lisans ve doktora düzeyinde bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında; İlhan Yıldız'ın, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda, "Ahmet Hamdi Akseki ve Din Eğitimiindeki Yeri" (1997) isimli doktora tezi önemlidir⁹. Hilal Çay Yetim'in, Kelam Bilim Dalı'nda, "*Sebilü'r-Reşâd* 'da ki Makaleler Işığında Ahmet Hamdi Akseki'nin Kelami Görüşleri" (2007) konulu yüksek lisans tezi dikkat çekicidir.¹⁰ Rabia Karakoyun'un Felsefesi Bilim Dalı'nda, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Rûh ve Bekâ-yı Rûh" (2009) isimli tezi önem arz etmektedir. Bunların yanın da, Zeynep Fazla'nın Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda, "Kant Etiğinin Çağdaş İslâm Ahlâkı Üzerine Etkileri: Ahmet Hamdi Akseki Örneği" (2010) adlı Yüksek Lisans tezi

7 Ebu'l-Hasan El-Eş'ari, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, (çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın), Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.

8 Ebu Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî, *El-Fark Beyne'l-Fırak Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlı), Ankara, 1991.

9 Yıldız, İlhan "Ahmet Hamdi Akseki ve Din Eğitimiindeki Yeri" Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1997

10 Yetim Çay, Hilâl "*Sebilü'r-Reşâd* 'da ki Makaleler Işığında Ahmet Hamdi Akseki'nin Kelâmî Görüşleri", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa, 2007

ile ¹¹ Alim Bayan'ın Din Eğitimi'nde "Ahmet Hamdi Akseki'nin Eğitim Görüşleri ve Çocuklara Din Dersleri" (2010) tezi yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır.¹² Ayrıca, en son yapılmış olan Ali Aktaş'ın Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda "Ahmet Hamdi Akseki'nin Dini Şahsiyeti" (2014) isimli tezi araştırmamıza yön vermiştir.¹³

Yukarıda Ahmet Hamdi Akseki üzerine yapılan bütün akademik çalışmaları isim olarak zikrettik. Doktora ve yüksek lisans seviyesindeki bu çalışmalar bizim araştırmamızda konumuzu sınırlandırmamız noktasında katkı sağlamıştır.

11 Fazla, Zeynep, "Kant Etiğinin Çağdaş İslâm Ahlâkı Üzerine Etkileri: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2010; Bu çalışmaya genel olarak baktığımızda Ahmet Hamdi Akseki'nin müfessir yönü incelenmiştir. Din hakkındaki görüşleri tefsir ilmi çerçevesinde tahlil edilmiştir. Toplumla ilgili bazı görüşleri de bu çerçevede incelenmiştir.

12 Bayan, Alim, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Eğitim Görüşleri ve Çocuklara Din Dersleri", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

13 Aktaş, Ali, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Dini Şahsiyeti" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İsparta, 2014; Bu araştırma son dönem Osmanlı Devleti'nde yetişen bilim adamlarından ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde dinî hayatın oluşumunda önemli etkilere sahip olan Ahmet Hamdi Akseki'nin dinî hayatı ve eserleri, Din Psikolojisi biliminin penceresinden değerlendirmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ AKSEKİ VE DÖNEMİ

I. 1. YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Türk fikir ve ilim hayatının müstesna simalarından biri olan Ahmet Hamdi Akseki'nin fikir yapısının şekillenmesinde yaşadığı dönem ve çevrenin önemli etkileri olmuştur. Yaşadığı dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanları ile yeni bir devletin kurulduğu ve geliştiği döneme rastlar.¹⁴ Çöküş ve kuruluşun birlikte görüldüğü bir dönemde yaşayan, Doğu ve Batı kültürünü, bu iki kültürde yetişmiş olan fikir adamlarını ve onların fikirlerini yakından takip etmiş seçkin bir ilim adamıdır. Diğer bir ifadeyle çocukluk yılları; geri kalmışlık-Batıcılık tartışmalarının olduğu, gençlik dönemleri; Modernleşme-İslâm ilişkilerinin kurulup-kurulamayacağı, olgunluk yaşının; laiklik-din-Cumhuriyet paradoksunun yaşandığı, yaşlılık da ise, demokrasi-laiklik-din eksenlerinin konuşulduğu dönemlerdir.¹⁵

19 ve 20. yüzyıllar güçlü Osmanlı devletinin zayıfladığı ve ardından yıkıldığı bir dönem olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti altındaki milletler bir bir kendi devletlerini kurmuşlar ve imparatorluk dağılmıştır. Sonuçta Osmanlı'nın elinde kalan son toprak parçası olan Türkiye topraklarında da Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Bu dönemleri görmüş ve yaşamış olan Ahmet Hamdi Akseki'nin düşünce tarihimizdeki yerini tespit etmemizi kolaylaştırması için, onun yaşadığı dönemin siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal yapısını derinlemesine incelemek gerekmektedir. Bu sebeple Ahmet Hamdi Akseki'nin düşünce ve fikir dünyasına geçmeden önce, Cumhuriyet Öncesi Dönem (1887-1923), Tek Partili Dönem (1923-1950), Çok Partili Dönem (1950-1964) ve dönemin dini ve ilmi durumu olmak üzere dört ana başlık altında incelenip analizi yapılacaktır.

14 Münir Kostaş, "Muhammed Hamdi Yazır'ın İhtimai Görüşleri, "Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, TDV. Yay., Ankara, 1993, s.241.

15 Bahset Karşı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", *Turkish Studies*, Ankara, 2014, s.1279-1302.

I. 1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem (1887-1923)

Osmanlı Devletinin dağılma dönemine girmesiyle birlikte, devleti kurtarmak için yenileşme hareketleri cereyan etmiştir. İlk yenileşme hareketleri öncelikle eski düzene geri dönme doğrultusunda olmuş fakat, Tanzimat ile birlikte kötüye gidişin önlenmesi için mutlak manada Avrupalı bir yenileşmenin gerekliliğine inanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, Batılı kurumları örnek alıp yenileşme çabaları içine girerek Batıya karşı bir varoluş mücadelesi vermiştir. "Osmanlı sistemi ve düzenini tekrar eski gücüne kavuşturmak için ilk reform girişimleri askeri alanda olmuş; ancak ordunun yenilgileri üzerine toptan bir değişim yapılma fikrî ağır basmıştır. İşte geriliğin askeri alanda ortaya çıkması ve bunun üst üste gelen yenilgilerle fark edilmesi, doğal olarak Osmanlı siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenin sorgulanması zarureti ortaya çıkarmıştır."¹⁶

Osmanlı'nın son döneminde Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi akımlar kurtuluş reçeteleri sunmuşlardır. Balkan savaşının ve Osmanlıya bağlı ülkelerdeki ayaklanmalardan sonra Osmanlıcılık fikrinin farklı etnik grupları bir arada tutmaya yeterli olmadığı görülmüştür. Yine Müslüman Arnavutların ve Arapların isyanları İslâmcılık fikrinin ötelenmesini beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmeler Batıcılık ve Türkçülük akımlarını güçlendirerek zemini meşru hale getirmiştir.¹⁷

Ahmet Hamdi Akseki'yi de içinde değerlendirebileceğimiz İslâmcılık düşüncesini hazırlayan tarihsel, düşünsel ve toplumsal temellerden en önemlileri Tanzimat ve Islahat Fermanları'dır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı Batının üstünlüğü karşısında resmi bir batılılaşma olarak nitelenebilecek bir dizi reformları başlatan önemli bir dönüm noktasıdır.

*"Bu fermanla artık Osmanlı'nın bir Avrupa devleti sayılarak dış müdahalelerden korunacağı ve ülkenin bütünlüğünün garanti altına alınacağı ön görülmüştür."*¹⁸

Sonra 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bu fermanla da Gayr-i Müslim teb'aya, Müslim teb'ayla eşitlik hakkı verilmiştir. "Hıristiyan unsurların hakları genişletilerek Tanzimat'taki bütün haklar ve ayrıcalıklar verilmiştir."¹⁹ 1876 yılında

16 Mehmet Akgül, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999, s.125-126

17 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modern Türkiye ve Osmanlı Mirası," *İ. Ercüment Kuran'a Saygı: Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 2006, s.78.

18 Bekir Karlığa, *Tunuslu Hayrettin Paşa ve Tanzimat*, Balkan İlmî Arş. Mrk. Yay., İstanbul, 1995, s.44.

19 Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, 2.Bs., Ant Yay., İstanbul, 1971, s.102.

Kanun-i Esasi ilan edilmiş, padişahın yetkilerine sınırlar getirmiş ve bazı yetkileri meclise devredilmiştir. Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. I. Meşrutiyet dönemi 1878'de II. Abdülhamit'in meclisi feshetmesine kadar sürmüştür. Bu tarihten 1908'e kadar ise II. Abdülhamit'in mutlakıyeti devam etmiş ve 1908'de Jön Türklerin ihtilâli ile II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu ilanla Osmanlı fikir hayatında yeni bir çığır açılmış, Batıcı, Osmanlıcı ve İslâmcı ideolojiler serbestçe ifade edilip tartışılmıştır."²⁰

Cumhuriyet'e giden süreçte Osmanlı Devleti yıkılmaktan kurtulmak için çeşitli reformları hayata geçirmiş; fakat başarıya ulaşamadığı görülmüştür. Osmanlı Devleti 1914'te Birinci Dünya Savaşına girmiş, 1918'de savaştan mağlup olarak ayrılmıştır. Bu mağlubiyet neticesinde ülke Batılılar tarafından işgal edilmeye çalışılmıştır. Türk Milleti ise bu işgallere İstiklâl Savaşıyla karşılık vererek ülkesini işgalden kurtarmıştır. 1922 tarihinde saltanat kaldırılmış ve 1923 yılında da Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Bu dönemde dini değerlerin tüm akımlar üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Çünkü, Osmanlı toplumunda din, hayatın bütün noktalarına nüfuz etmiş ve devleti şekillendirmiştir. *"II. Meşrutiyet döneminde İslâmcıların kaleme aldığı yazıların çoğunda Batıya karşı savunma psikolojisi, cevap yetiştirme gayreti ve tenkit vardır. Verilen cevaplarda Kur'ân ve hadis ana kaynak gösterilmiştir."*²¹ Ahmet Hamdi Akseki bu dönemde yazılar kaleme almıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında daha çok bağımsızlık ve İslâmcılık akımının temel meselelerinden olan, Batı ile onun dini karşısında İslâm'ın üstünlüğü üzerinde durmuştur.

I. 1. 2. Tek Partili Dönem (1923-1950)

Türkiye, Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan devrim ve inkılâplarla yönünü Batıya dönmüştür. Başta kültür olmak üzere pek çok sahada devrimler yapılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde gelişen üç akımdan biri olan Batıcılık, Cumhuriyetin ilanı ile etkinliğini iyice arttırdığı bir döneme girmiş ve laiklik, devletin temel ilkelerinden biri olmuştur. Bu ilke doğrultusunda din-devlet ve din-toplum ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Tek Partili dönemde yapılan köklü değişiklikler kronolojik olarak şöyle sıralanmıştır.

20 Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV. Yay., Ankara, 1994, s.104.

21 Mustafa Gündüz, *II. Klasik Paradigmaları*, Lotus Yay., Ankara, 2007, s.33.

1. 1 Kasım 1922 yılında Saltanat kaldırılmıştır.
2. Mart 1924 yılında Hilafet kaldırılmıştır.
3. Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmıştır.
4. Mart 1924 yılında Şer'îye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmıştır.
5. 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, tüm eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.
6. 1924 Anayasası'nın ikinci maddesindeki; "Türkiye Devleti'nin dini İslâm'dır, ibaresi 10 Nisan 1928 tarihinde metinden çıkarılmıştır.
7. 8 Mart 1924 tarihinde Şer'îye Mahkemeleri kaldırılmıştır.
8. 1 Eylül 1925'te Tekke ve Zaviyeler kapatılmıştır.
9. 25 Kasım 1925'te fes giyilmesi yasaklanmış, şapka ve kıyafet kanunu kabul edilmiştir.
10. 30 Kasım 1925'te dini kisve giyenlerin cezalandırılması hakkında kanun çıkarılmıştır.
11. 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu kabul edilmiştir.
12. 1 Mart 1926 tarihinde İtalya Ceza Kanunu kabul edilmiştir.
13. 1926'da aile münasebetleri batı esaslarına göre düzenlenmiştir.
14. 1927 yılında hutbelerin Türkçe okutulmasına başlanmıştır.
15. 1 Ekim 1928 yılında Latin harfleri kabul edilmiştir.
16. 1931'de İmam Hatip Mektepleri kapatılmıştır.
17. 1932 yılında Ezan, salâ ve tekbirlerin Türkçe okutulmasına başlanmıştır.²²
18. 1935 yılında Cuma hafta tatili olmaktan çıkarılmıştır.
19. 1934'te Ayasofya Camii müze haline dönüştürülmüştür.
20. 1937'de Laiklik Anayasaya girmiştir.²³
21. "Milli mücadele döneminde ön plana çıkarılan ve mücadele kazanılmasında en önemli amil olan din olgusu savaş sonrasında kamusal alandan soyutlanmaya

22 Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul, Feyiz Yay., 1973, s. 262; Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum, Diyanet İşleri Başkanlığı" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, S.18, s.29-55; Diyanet İşleri Bşk. Rıfat Börekçi, Türkçe ezan konusunda bazı ihmâl ve suiistimallerin yapıldığının Dahiliye Vekâleti'nce bildirilmesi üzerine 1933 yılında müftülöklere şu tamimi göndermiştir: "(...) Şer'an memnu olmayan böyle Türkçe ezan ve kamet hakkında bazı müftüler tarafından tereddüde meydan verildiği anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu tamimin vusulünü müteakip umum ilmiye memurları, imam ve hatiplere katî tebligat icrası ile en ufak bir muhalefet irtikap edeceklerin kati ve şedid mücazâta maruz kalacakları tamimen beyan olunur efendim."

23 M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset*, Vadi Yay, Ankara, 1997, s.180.

başlanmış, din-devlet ilişkileri bakımından köklü değişikliklere gidilmiş ve bu köklü değişikliklerle din, kamusal alanın dışına çıkarılmak istenmiştir."²⁴

22. 1940 ile 1945 yılları arasında İsmet İnönü milli şefliği idaresindeki dönemde Türkçe ezanı zorunlu kılan bir kanun çıkarılmıştır. (1941)

"İnönü dönemi hükümetleri dinin lehinde sayılabilecek iki konuda icraat yapmıştır. 1939'da müsteşriklerin hazırladığı *İslâm Ansiklopedisi* Türkçeye tercüme edilmiş ve 1942 yılında orduya moral vermesi için askeri okullara din dersi konulmuştur."²⁵

1945-1950 yılları arasındaki tek parti iktidarı döneminde laiklik politikası konusunda yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. "1945 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hazırladığı dinde reform teklifiyle sunulan dört madde parti içinde ve toplumda tepkiye yol açmıştır. Bu maddeler şunlardır:

1. Laik bir rejimde Diyanet İşleri Teşkilatının yer almaması
2. Kur'an'ın Türkçe düzenlenmesi
3. İbadet yerlerinin halk evleri şekline sokulması
4. İbadet metot ve zamanlarının düzenlenmesi.

1947 yılındaki 7. CHF kurultayında laiklik sorunu tartışılmıştır. Kurultay'da muhafazakâr kesim dinin, insanlar arasında sosyal dayanışmayı tesis ettiğini vurgulayarak dine önem verilmesini istemiş ve yeni kuşakların yetişmesinde manevi bir gıda olan dinden yararlanılmasının gerekliliğini savunmuşlardır. Bununla birlikte bu kurultaydaki öneriler reddedilmiştir."²⁶

1948'de seçmeli olmak kaydıyla "din dersi" ilk ve ortaokullarda başlatılmıştır. "Bu dersler haftada bir gün iki saat şeklinde"²⁷ programlanmıştır. Aynı yıl hacca gideceklerle döviz izni çıkarılmıştır. 1949 yılında imam hatip kursları ile Ankara'da İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Tek parti döneminde laiklik, dini, ahlâk sahasıyla sınırlandıran, bu saha dışındaki bütün dini talepleri batıl inançlar, hurafeler isnadı ile reddeden ve toplumu buna göre şekillendirmeye çalışan modernist bir bakış olmuştur.

II. Meclis'e alınmayan İstiklâl Marşı yazarı Mehmet Akif, Mısır'a sürgün edilmiş, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi çoktan memleketi terketmiş ve diyar-ı

24 Fahrettin Gün, *Din, Siyaset ve Laiklik*, Beyan Yay, 2001, s.359.

25 Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişâfı* (1950-1960), İsam Yay., Ankara, 1995, s.20.

26 Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, Simavi Yay., İstanbul, 1991, s.195-197.

27 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kırıatlı), TTK. Yay., Ankara, 1984, s.413.

gurbetten Ankara'ya ağır ve ateşli tenkitler yağdırmaya başlamış, Elmalı Hamdi Efendi gibi birçok dost, arkadaş ve tanıdığı, yakını kendi memleketlerinde adı sanı bilinmez, yerleri yurtları meçhul biri olmaya doğru yol almışlar. Hasan Basri Çantay gibi pek çok ilim adamı da siyasal ve toplumsal hayattan uzak kalmayı tercih etmiştir.

I. 1. 3. Çok Partili Dönem (1950-1964)

Çok partili hayata geçiş çabaları Mustafa Kemal zamanında başlamıştır. Onun isteği ile Terakkiperver Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ancak bu çabalar partilerin kapanması ile neticelenmiştir. İsmet İnönü zamanında ise 1946 yılında dış baskıların da etkisi ile tekrar çok partili hayata geçiş çabaları olmuş ve Demokrat Parti kurulmuştur.

1946 yılındaki açık oy, gizli sayım yoluyla yapılan seçimi Cumhuriyet Halk Partisi kazanmış; ancak 1950 tarihindeki gizli oy, açık sayım yoluyla yapılan seçimi ise Demokrat Parti kazanmıştır. "Demokrat Partinin ilk icraatları: Arapça ezana izin verilmiş, devlet radyosunda Kur'ân okutulmuş, din dersleri ilk ve ortaokul müfredatına dâhil edilmiş, imam hatip okulları yeniden açılmış, Kur'ân Kursları'nın açılmasına müsamaha gösterilmiştir."²⁸

"1950'de din adamlarının idaresi Diyanet İşleri Reisliğine geri verilmiştir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılması hakkındaki kanunun birinci maddesi değiştirilerek Milli Eğitim Bakanlığı'nın öngördüğü on dokuz türbe halka açılmıştır."²⁹

Bu dönemde fikirlerin serbestçe dile getirilmesinin üzerindeki ciddi baskılar devam etmekle birlikte yeni siyasi yapılaşma o zamana kadar olandan çok daha fazla ve çeşitte ferdi ve toplumsal ifade hürriyetine izin vermiştir. Çok partili hayatın ilk döneminde görece dini özgürlükler artmıştır. Demokrat Parti iktidarı 1960'daki Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi sonucu sona ermesi ile İslâmi yönde esen bahar havası yerini hüzne bırakmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihindeki darbesi neticesinde askeri yönetimin dini sahada çeşitli kısıtlamalara gideceği beklentileri ortaya çıkmıştır. Askeri yönetim imam hatip okulları ve Kur'ân Kursları'nın yeniden düzenlenmesi dışında dini yönden herhangi bir kurumsal düzenlemeye gitmemiştir.³⁰ 27 Mayıs askeri darbesinin ardından 1961'de

28 Sitembölükbaşı, 1995, s.73.

29 Sencer, 1971, s.103.

30 Duman, *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1999, s. 52

yürürlüğe giren anayasa ile laiklik devletin temel niteliklerinden kabul edilmiş, 19. madde ile herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu belirtilerek, devletin temel yapısının belirli bir dinin kurallarına göre düzenlenmesi yasaklanmıştır.

I. 1. 4. Dini Ve İlmi Durum

Ahmet Hamdi Akseki'nin düşünce ve fikir dünyasına geçmeden önce, dönemin dini, fikrî, ilmi ve siyasi durumunun bilinmesi önem arz etmektedir. Her devirde, geri kalmışlık için bir mazeret bulunmuştur. Son yüzyılda da geri kalmışlığın sorumlusu yeterince Batılılaşmamak ve İslamiyet olarak ilan edilmiştir. 19. ve 20. yüzyılda ilahî olan her türlü anlayışı dışlayan pozitif akımların etkisiyle İslâm'a yönelik saldırılar artmış, her alanda güçlü olan Batı dünyası fikrî yönden de İslâm dünyasına hükmetmeye başlamıştır. Bu dönemde İslâm'a yönelik eleştiriler genellikle bir kavram veya fikir üzerinden yapılmıştır. Bunun için dinin ilkeleri içinde zayıf görülen ve insanların zihninde soru işaretlerinin oluşmasına sebebiyet veren çeşitli hassas konular tespit edilmekte ve bu noktalardan İslâm'a saldırılar planlanmaktadır. Bu tür fikirlerin en elim sonucu dinleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan Müslümanları kendi dinlerinden soğutmak olmuştur. Bu gayretler zaman zaman sonuç vermiş, o dönemde bir kısım insanlar Batıcılık akımının etkisiyle Batı'ya ve Batı'da ortaya çıkan fikirlere hayran hale gelmişler, dolayısıyla dinlerinden de uzaklaşmışlardır. Bu durum toplumda ciddi çatışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Batılılaşma çabaları tıpkı Osmanlıda olduğu gibi üstten alta doğru ve çok hızlı olmaktadır. Toplumun yeni ortaya çıkan bu duruma alışması doğal olarak biraz zaman alacaktır. Bu anlamda Türk modernleşmesinin en hızlı adımları Cumhuriyet döneminde atılmıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu artık tarih sahnesinden silinmiş ve yeni kurulan ulus-devlet ekonomik, politik ve sosyal kurumları Batı'dan almıştır. Osmanlıya ait geleneksel kurumlar ortadan kaldırılmış modernleşme yolunun Batılı gibi olmaktan geçtiği düşüncesi geçerliliğini aynen devam ettirmiştir.

Cumhuriyet döneminden önceki reform hareketleri bir ıslah projesidir. Var olan kurumları ıslah etmeye yöneliktir. Oysa Cumhuriyet ile birlikte eski kurumlar ortadan kaldırılmış ve yeni kurulan Türk Devleti'nin çağa ayak uydurabilmek için ihtiyacı olan yeni kurumlar ile değiştirilmiştir. Osmanlı'da Batılılaşma Batı'nın bazı kurumlarının ya da teknolojilerinin alınması sorunu iken, Cumhuriyet döneminde Batı kurum ve

düşüncesinin topluma kazandırılması sorunu olmuştur.³¹

Bu dönemde mütefekkirimiz ve meslektaşlarının izlemiş olduğu yol önem arz etmektedir. Mehmet Akif, Mustafa Sabri, Elmalı Hamdi, Hasan Basri ve benzeri isimlerin hepsi yenilgi ve yanılgıda kendisine benziyordu. Fakat fiili durum hakkındaki değerlendirmeleri ve tavır alışları farklılıklar taşımıştır.³² Bu dönemde bilim adamları üç gruba ayrılmışlardır;

Birinci grupta yer alanlar; mevcut durumlarından feragat ederek, başka bir kalıba girerek İslâm'la alakalarını kesip kayıtsız şartsız batılılaşmayı istemişlerdir.³³ İkinci grupta yer alanlar; İslâm'ı mutaassıp seviye ve fikirlerine göre anlamışlardır. Bu görüşü benimseyenler tamamen veya fikren içinde yaşadıkları cemiyetten soyutlanarak bütün terakki kapılarını kapatmışlardır. Diğer bir ifade ile Osmanlı Hükümeti'ne tabi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek istemişlerdir. Tercihini üçüncü gruptan yana kullanan bilim adamları; yeni durum ve cereyanlar karşısında, bağlı bulundukları değerleri muhafaza eden, bunun için yeni metotlar deneyen, zaruri ve meşru değişimleri benimseyen, yani, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak bütün Müslümanları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirme düşüncesinde olan (muhafazakâr) kişilerdir.³⁴

Ahmet Hamdi Akseki, inzivaya çekilme veya akıntıya kapılmak dışında alternatiflerin olmadığı bir dönemde "*bir şeyin tamamı elde edilemese de tamamı terk edilemez*" düsturundan hareketle siyasî merkezle bir şekilde uzlaşarak mücadeleye devam yolunu tercih ettiği görülmektedir.³⁵

Ahmet Hamdi Akseki, Türkiye'de yaşayıp da İslâmî ilkelere imkânlar ölçüsünde sadık kalarak "sistem" içinde kendi yerini tayin etmeye, çözüm ve çıkış yolları arayanlar için hayatı, eserleri, görüşleri ve takip ettiği strateji zihinsel dünyamızın yeniden

31 M. Çağlar Kurttaş, Osmanlıdan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2012, C: 5, S. 9, s. 101-114

32 Kara, "Bizden Biri Olarak Ahmet Hamdi Akseki", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, (Yay, Haz. H. Arslan-M. Erdoğan), TDV Yay., Ankara, 2005, s.123-129.

33 Bahset Karşlı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları Bağlamında Gündelik Hayat-Din İlişkisi," *Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, tebliğ, Ankara, 2014, s.1279-1302.

34 Akçura, 2011, s. 19; H.Ziya Ülgen, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s.389.

35 Bulut, Çağını Okuyan Reis, *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2012, S.255.

şekillenmesinde önemli argüman olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶ Ahmet Hamdi Akseki, bu düşünce akımları içerisinde muhafazakâr kanatta yer almıştır.

O dönemde devletin dine bakışını anlayabilmek için şu iki olayı tahlil etmek çok önemlidir. Milli Şef'in Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör, *Kur'an'dan İktibaslar* isimli eseri neşretmesi üzerine, Eşref Edip Bey'e şu resmi yazıyı gönderir:

Yazıda, "*Bizler ne şekilde, her ne suretle olursa olsun, memleket dâhilinde dîni neşriyat yapılarak, dîni bir atmosfer meydana getirilmesine ve gençlik için dîni bir zihniyet fideiği vücuda getirilmesine taraftar değiliz*"³⁷ ifadesi kullanılmıştır.

17 Mayıs 1942'de görüldüğü gibi dîni içerikli kitabın basılmasına müsaade edilmediği gibi, gazetelerde de dini ve dindarları övücü yayın ve dizilerin yayınlanmasını yasaklamışlardır. Diyanet İşleri Reisliği'nin daha kuruluşuyla başlanan bu fetret döneminin 1940'lı yılların sonuna kadar sürdüğünü belirtmemiz gerekir. Bu süreçte yaşanan sıkıntıları ve imkânsızlıkları izah edebilmek için bir kaç noktayı işaret etmek gerekir.

Yine bu dönemde, *Hak Dini Kur'an Dili* yayına hazır hâle getirilmiş, o günün şartlarında basım tekniği açısından ileri durumda olan İstanbul'daki Devlet Matbaası'nda basılacaktır. Matbaanın idaresi, Millî Eğitim Bakanlığı'na aittir. 1933'te Millî Eğitim Bakanı olan Hikmet Bayur'un bizzat kendi anlatımına göre, zamanın Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı İhsan Sungu, eserin mukaddimesini içeren formayı alıp Bakan'a götürür: "Haşa Türkçe Kur'an" ibaresini göstererek bunu bu hâliyle basıp basamayacaklarını sorar, Bayur, "*basamayız*" karşılığını verir. Hem konuyu görüşmek hem de namazda Kur'an'ın Türkçe tercümesiyle namaz kılınması meselesini sormak üzere, Reis Rıfat Börekçi yerine Müşâvere Heyeti Azası Ahmet Hamdi Akseki'yi makamına çağırır. Söz konusu ibareyi kastederek, bu söz öyle durduğu müddetçe o eseri basmayacağını söyler. Ahmet Hamdi Akseki, "*çıkartalım, efendim*" gibi bir şey söylemez; "Hamdi Efendi Hazretlerine arz edeyim, bilmem razı olur mu" diyerek konuyu zamana bırakır. Bayur'un çok geçmeden bakanlıktan çekilmesiyle tefsirin basımına başlanır.

36 Kara, 2005, s.123-129.

37 Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yay., İstanbul, 1982, Önsöz.

Yıllar sonra tefsirin mukaddimesine bakan Hikmet Bayur, "*Haşa Türkçe Kur'an*" ibaresinin yerine "*Türkçe Kur'an mı var, be hey şaşkın!*"³⁸ cümlesini görünce, kendi ifadesiyle "*daha ağır bir ifade konulduğunu görür*" ve duyduğu üzüntüyü dile getirir.

Ahmet Hamdi Akseki, "Hiçbir zaman uzlaşmacı ve nabza göre şerbet veren tavizci bir alim olmamıştır. Cumhuriyet öncesi ve sonrası görüşleri ana hatlarıyla aynıdır. Zor bir dönemde önemli mevkilerde görev yapan, zamana ve zemine göre esneklik göstermesi İslâm siyasetinin, basiretinin ve aklîselim sahibi olmanın bir gereğidir. O, hiçbir şekilde İslâm dışı emellerin gerçekleştirilmesi için bir araç olmamış, bu yolda kullanılmamıştır."³⁹

Cumhuriyet devri din-siyaset ilişkilerinin bütün problemlerini en üst düzeyde yaşamıştır. Mevcut zor şartlarda bütün imkânları kullanarak kendisini, düşünce dünyasını ve temsil ettiği kurumu en az zararla kurtarmaya çalışmıştır. Onlarca kitap ve makale yazmıştır. Onun bütün bu tecrübeleri yaşamış biri olarak kendisi ve tarih için söyledikleri, dönemin problemlerini özetlemesi açısından önemlidir.⁴⁰

Sonuçta; Osmanlıda başlamış olan Batılılaşma düşüncesi Cumhuriyet ile birlikte devam etmiş ancak, Batı'da meydana gelen oluşum sürecinde değil de devlet eliyle yukarıdan aşağıya yapıldığı için sancılı bir süreç olmuştur.

38 Hikmet Bayur, *İbadet Dili*, Necati Lugal Armağanı, TTK.. Yay., Ankara, 1968, s.151-153.

39 Uludağ, "İslâm'ın Bir Savunucusu Olarak Ahmet Hamdi Akseki", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., Ankara, 2005, s.38.

40 Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 2. Bs., Dergah Yay., İstanbul, 2005, s.109.

I. 2. A. HAMDİ AKSEKİ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMİ ŞAHSİYETİ

I. 2.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Ahmet Hamdi Akseki, 1887 yılında Antalya'nın Akseki kazasına bağlı Güzelsu (eski ismi Sülles) nahiyesinde doğdu. Babası Güzelsu Camii İmamı Mahmud Efendi, annesi Cafer Oğlu Mehmed Ali'nin kızı Hatice Hanım'dır.⁴¹ Şeceresi; Ahmed Hamdi b. Ahmed b. Mahmûd b. Uzun Ahmed b. Süleyman b. Hızır olarak nakledilmektedir.⁴² Beş-altı yaşlarında Kur'ân okumaya başlamıştır. Yedi yaşında iken camide mukabele okuyacak seviyeye gelmiştir. Kısa bir süre sonra hafızlığını da tamamlamıştır. On yaşında iken annesini kaybeden Ahmet Hamdi Akseki, bir yandan mektebe devam ederken diğer taraftan dînî ilimlere dair ilk bilgilerini babasından almaya başlamıştır.⁴³ Akaid, fıkıh ve siyere ait bazı eserleri babasının delaletiyle okumuştur. Kur'ân-ı Kerîm derslerini babasından ve Hatip Ali Efendi'den, tashîh-i hurûf ve tecvid derslerini ise Sûfî İbrahim Efendi'den almıştır. İlk Arapça ve dînî ilimlere başlangıç derslerini köyündeki Mecidiye Medresesi'nde müderris olan Abdurrahman Efendi'den almıştır. Aynı kişiden mühür kazma sanatını ve tâlik yazı yazmayı öğrenmiştir. On dört yaşında iken babası onu Ödemiş'e götürerek Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi'ne vermiştir.⁴⁴

Merhum, babasıyla ayrılışını şu içli satırlarla nakleder: "Babam, nur içinde yatsın, Ödemiş'in dışındaki kabristanlığın yanında benden ayrılırken elini öptüm; gözlerimden öptü ve ağladı, iki gözünden akan yaşlar sakalını ıslatıyor, damla damla yere düşüyordu. Hem ağladı hem ellerini kaldırıp şöyle dua etti. İnşallah evveli de ahiri de bu olur; bir daha bu ağır ve amele işini görmez ve buna muhtaç olmazsın. Baba oğul ikimiz de ağladık, ben medreseye döndüm, babam da memleketin yolunu tuttu."⁴⁵

Ödemiş Müftüsü Hacı Abbas Efendi'nin damadı Hacı Hüseyin Efendi'den aldığı derslerle hattını ilerletmiştir.⁴⁶ Buradaki tahsil hayatı boyunca geçimini hafta sonları mühür kazıyarak ve tâlik hattında yazılar yazarak temin etmiştir.⁴⁷

41 Süleyman Hayri Bolay, "Ahmet Hamdi Akseki", DİA, C. 2, TDV. Yay., Ankara, 1989, s.293.

42 Alimoğlu, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, (Yay. Haz.:Hüseyin Arslan-Mehmet Erdoğan), TDV. Yay., Ankara, 2005, s.3.

43 Veli Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki (Hayatı, Eserleri ve Tesiri)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, s. 5.

44 Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler II*, 2.Bs., Risale Yay., İstanbul, 1987, s.187.

45 Alimoğlu, 2005, s.4.

46 Yücel, "Ölümünün Otuzuncu Yılında Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki," *Diyanet Gazetesi*, S.299, Ankara, 1984, s.14-15; Yücel, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1995, C. 31, S.1

47 Ertan, "Merhum Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki," *DİB. Dergisi*, Ankara, 1970, C. 9, S.92-93, s.52.

1905'te yüksek tahsil yapmak üzere babasının da isteğiyle İstanbul'a gelmiştir.⁴⁸ Fatih dersiamlarından Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendi'nin derslerini takip ederek 1914'te ondan icâzet almıştır. Daha sonra, Süleymaniye Medresesi'nin Kelâm ve Hikmet Şubesi'nden icâzet almıştır. Bu arada dönemin ünlü dersiamlarından olan Tokatlı Hacı Şâkir Efendi ile Akseki'li Hacı Mustafa Hakkı Efendi'den de özel dersler almıştır. Mehmet Akif den, başta *Muallakât-ı Seb'a* olmak üzere, Arap Edebiyatına ilişkin çeşitli eser ve metinler okumuştur.⁴⁹

Meşrutiyet ilân edildikten sonra medrese programlarında yapılan değişiklikler gereğince mekteplerde okutulan bazı dersler bu programlara ilâve edilince, Ahmet Hamdi Akseki bu ilâve dersleri de okuyarak Dârülfünûn'un Ulûm-i Aliye-i Dîniye Şubesi'ne geçmiştir. Burada üç sene okuyup, dördüncü sınıfa geçtiğinde bu şubenin kaldırılması üzerine, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi'nin yüksek kısmına nakledilmiş ve son sınıfı burada okuyarak oradan icâzet almıştır.⁵⁰ Daha sonra Ruûs imtihanını vererek Medresetü'l Mütetassisîn'in Felsefe-Kelâm ve Hikmet-i İlâhiye Şubesi'ne girmiştir. Burada da üç sene okuduktan sonra, doktora imtihanına denk bir sınavda başarılı olarak, *Gazzâlî'nin Ruh Nazariyeleri*⁵¹ üzerine yaptığı çalışmasıyla 1918 yılında birincilikle mezun olmuştur.⁵² Bu tahsil, altı yıllık bir yüksek eğitime denk sayılmış olup böylece Ahmet Hamdi Akseki, biri altı yıllık olmak üzere, üç fakülte mezunu olarak, otuz iki yaşında dersiam olmuştur.⁵³ Ahmet Hamdi Akseki, 1908'den itibaren neşredilen *Sırât-ı Müstakîm* dergisinin kurucu kadrosunda yer almıştır. Bir süre sonra *Sebîlü'r-Reşâd* adıyla yayıma devam eden bu dergide çok sayıda makale yazmıştır. Bazı makaleleri Mısır ve Beyrut gazetelerince iktibas edilmiştir. Balkan Harb'i'nden önce *Sebîlü'r-Reşâd* mecmuasının Bulgaristan ve Romanya muhabirliğini de yaparak, bütün Bulgaristan'ı dolaşmış, buradaki Müslümanları irşad etmiştir⁵⁴.

48 Alimoğlu, 2005, s.4.

49 Kara, 1987, s. 187.

50 Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki Hayatı, Eserleri ve Tesirleri*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul, 1988, s.4.

51 Bu eserde Cenâb-ı Hakk'ın varlığının çok çeşitli burhânlar ve ruh hakkında ortaya konmuş çok sayıdaki teori Kelâm, Tasavvuf ve Felsefe açısından tahlil edilmekte; Allah'ın varlığının çeşitli delilleriyle, ruh hakkındaki muhtelif nazariyeler incelenmektedir. "Gazzâlî'nin Ruh Hakkındaki Telakkîyât 1-2-3", *Mahfil*, I-II/6, s. 96-99; I-II/, s. 118-119; I-II/8, s. 133-134.

52 Ertan, 1988, s.4

53 Alimoğlu, 2005, s.5.

54 Nesimi Yazıcı, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Bulgaristan Muhabirliği", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., 2005, s.146-147.

Millî Mücadele'yi desteklemek üzere Anadolu'da verdiği vaaz ve konferanslarıyla bu harekâta mânevî güç katmıştır. 1921-1923 yılları arasında Ankara Lisesi'nde Ulûm-i Dîniyye dersleri muallimliği yapmıştır. Bu görevi yürütürken Umûr-i Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'nde Tedrisât-ı Ulûm Müdürlüğü'ne getirilmiştir.⁵⁵ Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'nin ilgâsı üzerine, Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi'nin hadis ve hadis tarihi müderrisliğine getirilmiş, aynı yıl, Cumhuriyet'in ilk Diyanet İşleri Reisi olan Rıfat Börekçi'nin isteği üzerine, *Diyanet İşleri Reisliği Müşâvere Heyeti Azâlığına* tayin edilmiştir. Bu esnada Diyanet İşlerini büyük ölçüde Ahmet Hamdi Akseki yönetmiştir. Bu görevi sırasında *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirin ve *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*'nin Başkanlık yayını olarak neşri konusunda büyük emekleri geçmiştir.⁵⁶

Ahmet Hamdi Akseki, 1920'de kurulan *Tarîkat-ı Salâhiye* Cemiyeti'ne üye olduğu ve bu cemiyetin faaliyetlerine katıldığı iddiasıyla, 1925'te tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Mahkeme neticesinde söz konusu Cemiyet ile ilgisi olduğu belirlenen 11 kişi idama mahkûm edilmiş, birçok kişi de ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. Aynı mahkemede yargılanan Ahmet Hamdi Akseki ise, bu Cemiyet ile ilgisi olmadığını ispatlayarak beraat etmiştir.⁵⁷

Ahmet Hamdi Akseki, 21 Temmuz 1939'da Diyanet İşleri Reis Muavinliği'ne tayin edilmiş, Şerafeddin Yaltkaya'nın vefatı üzerine de 29 Nisan 1947'de Diyanet İşleri Reisliği makamına tayin edilerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyanet İşleri Reisi olmuştur. Bu görevde iken pek çok önemli faaliyetler ve yayınlar gerçekleştiren Ahmet Hamdi Akseki, 6 Ocak 1951 tarihinde Hayrat Hademesi Nizamnamesi'nin müdürler encümeni müzakerelerine başkanlık ettiği sırada, kendisini üzen bir tartışmadan sonra evine dönmüş ve bir müddet sonra rahatsızlanarak Ankara Numûne Hastanesine kaldırılmış, üç gün sonra burada vefat ederek Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁵⁸

Ahmet Hamdi Akseki; Arapça, Farsça ve İngilizce bilmekteydi. Son derece ileri görüşlü, devrindeki gelişmeleri takip eden, kendini yenileyen ve taklide karşı olan bir din âlimiydi.⁵⁹

Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini idrak etmiş bir din bilgini ve

55 Diyanet İşleri Başkanlığı, 20 no'lu Sicil Cüzdanı, 1934, s.3-18.

56 Bolay, 1989, s.294.

57 Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, Metinler Kişiler II*, Risale Yay., 1989, İstanbul, s.188.

58 Yücel, 2004, s.16; Bolay, 2004, s.294

59 Ertan, 2004, s.66.

fikir adamı olarak, Müslüman Türkler'in yaşadığı sosyal ve kültürel değişikliği yakından takip etmiş, eser ve makalelerinde bu konularda isabetli teşhislerde bulunmuştur. İslâm toplumlarının her alanda gelişimi için gayret sarf etmiş, bunun için Kur'ân ve Hadis'i esas alarak İslâmî ilimlerin canlanmasını, İslâmî müesseselerin düzenlenmesini gerekli görmüştür. Ahmet Hamdi Akseki, tıpkı Mehmet Âkif ve arkadaşları gibi, bir taraftan hurâfe ve bâtil inançlarla, diğer taraftan da dini batı kalıpları içinde değerlendirmek suretiyle bu ulvî kurumu modası geçmiş bir müessese şeklinde gösterip İslâm'a hücum edenlerle mücadele etmiş, batı emperyalizminin İslâm dünyasının parçalanması için kurduğu planlara ve gösterdikleri gayretlere dikkat çekmiş, kuru bir Batıcılık ve Milliyetçilik anlayışına karşı çıkarak, Müslüman toplumların birliği fikrini savunmuştur.

Döneminde ortaya atılıp tartışılan Türkçe ezan okunması ve Kur'ân'ın Türkçe tercümesiyle namaz kılınması yönündeki ısrar ve temayüllere karşı, gerek Diyanet Riyâsetindeki Heyet-i Müşâvere Azâlığı sırasında, gerekse de Diyanet İşleri Reis Muavinliği sırasında takındığı tavizsiz tavrını, bu konuda hazırladığı ve böyle bir uygulamanın hiç bir dînî ve ilmî dayanağının bulunmadığını belirten yazıları ile ortaya koymuştur. Halkın uzun süre ihmâl edilen dînî bilgiler konusundaki ihtiyaçlarını giderme hususunda onun yazdığı eser ve makalelerinin büyük hizmetleri olmuştur.

"Müslümanların niçin geri kaldığı" hususu üzerinde ciddi çalışmalar yapmış, terakkîye ve tekâmüle ulaştırmanın yollarını aramıştır. İslâm'ın beşerin fitratı ve tabiatına en uygun bir din olduğunu, İslâm'da beşeriyetin tabiatıyla tezat teşkil eden hiç bir hususun bulunmadığını, bu dinin her bakımdan umûmî, tabîî ve fitrî bir din olduğunu bütün eserlerinde delilleriyle müdafaa etmiştir.⁶⁰ Etkili hitabeti ve iknâ kabiliyeti yanında kuvvetli bir kaleme de sahip olup üslûbu açıktır. Pek çoğu matbû, bir kısmı ise neşredilmemiş olan yetmişten fazla eser ve yazısı bulunmaktadır. Eserleri, çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri, vaazları ve ansiklopedi (*İslâm Türk Ansiklopedisi*) maddeleriyle halkın dînî alandaki bilgi eksikliklerini gidermeye gayret etmiştir.⁶¹

60 Ertan, 2004, s.90.

61 Kılavuz, "Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam-Türk Ansiklopedisi'ne Katkıları", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., 2005, s.131-139

3 Şubat 1923 tarihinde Konya'daki Dârü'l-Hilâfe Medresesi'ni teftişi esnasında Mustafa Kemal, Ahmet Hamdi Akseki'nin şahsı ve yaptıkları hakkında:

Memnûniyetle görüyorum ki tadrîs ve tederrüs cidden hakikat-i dîniye dairesindedir. İnşaallah memleketimizi, milletimizi ihyâ edecek asrî ve hakikî ulemâ, faziletkâr müderrislerimiz sâyesinde siz olacaksınız. Kıymetli ve hakikî ulemâmızın mevkii yüksektir. Ulemâmızın ve erbâb-ı ilmi irfanımızın hikmet ve irşâdlarıyla inşaallah İbn Rüşdler, İbn Sînâlar, Fârâbîler, İmâm Gazzâlîler milletimizin içinden çıkarak bu asrın tekâmülâtıyla mücehhez olarak ihyâyı hakikat-ı dîniyye eyleyecektir. Aksekili Ahmet Hamdi Efendi'yi tebrik ve kendilerine teşekkür ederim. Meşhûdâtımdan âtiyen memleket için memnunum" şeklinde ifade de bulunmuştur.⁶²

Ahmet Hamdi Akseki'nin Ankara Hapishanesi'nde tutuklu bulunduğu sırada, kendisine bitişik hücrede kalan Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* adlı eserinde merhûma ait hatıralarını şöyle nakletmektedir:

"İkinci oda arkadaşımız bir din âlimiydi. O, şeyhine değil, Allah'ına yönelik halindeydi. Bu teveccüh daimiydi. Zaten ona göre din, bir hayat ve muâşeret kaidesiydi. Onun din anlayışında korkunun, cehennemin pek yeri yoktu. Allah'ına sevdiğinden tapıyordu."⁶³

Şevket Süreyya Aydemir, anılan eserinde Ahmet Hamdi Akseki'yi hakkaniyetli ve naif olarak nitelendirerek şu tespitlere yer vermiştir. "İslâm dini iyi ahlâktan ibarettir. Bu iyi ahlâkın arkasında da ferdin, ailenin, milletin ve bütün insanlığın mutluluğu için lâzım olan her şeyin var olduğuna inanırdı. Daima güleç bir yüzü vardı. O da sanki kendi evinde, kendi insanları arasındaymış gibi sakin ve müsterihtti. Bizimle çocukları, kardeşleri, yakınları gibi meşgul olmak isterdi."⁶⁴

Her şeyden önce şunu ifade edelim ki, Ahmet Hamdi Akseki'nin eserlerini okuyan, dinine son derece bağlı, gayret-i diniyesi yüksek, sorumluluğunun bilincinde, ilmî birikimi yerinde, pedagojik formasyona önem veren, ülkesi ve dindaşlarına doğru dînî bilgileri en güzel şekilde ulaştırmak için adeta çırpınan bir büyük âlimle yüz yüze gelir. O, dinine son derece bağlıdır. Bundan dolayı da yazıları içerisinde yerli ve yabancı muârizlara karşı İslâm'ı müdafaa kabilinden olanlar önemli bir yer tutar.

62 Kara, 2004, s.123-124.

63 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Yay., 20.Bs., İstanbul, 2008, s.311-312

64 Aydemir, 2008, s.312.

Ülkenin menfaatini her şeyin üstünde gören bu âlim, yerli malı kullanmayı teşvik ve tavsiye etmekle kalmaz, bu anlayışı dinî bir temele oturtmaya da gayret eder. Bu konudaki düşüncelerini, "*Türk, yerli malından başkasına para vermez, Türk izafî bir kıymeti bile ihtivâ etmeyen moda eşyasına rağbet etmez, her Türk eline geçen parayı memleketinde bırakmayı bir umde olarak kabul etmeli, masrafını gelirinden az yapacağını, zarûrî ve katî bir ihtiyaç olmadıkça borç yapmayacağı demeli*" şeklindeki cümlelerle adeta birer ilke haline getirmiştir.⁶⁵

Sorumluluk bilinci taşıdığını hemen her yazısında ortaya koymuştur. Bunun en güzel örnekleri İslâm aleyhine yapılan yayınlara verdiği cevaplar ile,⁶⁶ eğitim sistemine dair hazırladığı ıslahat teklif ve raporlarıdır.⁶⁷ Eserlerinde kullandığı üslup ve her hitap kitlesine kendi anlayacakları dilden ve onların ihtiyaçlarına göre bilgi vermesi pedagoji esaslarına ne kadar hâkim olduğuna ve verdiği öneme işarettir. *Askere Din Dersleri, Yavrularımıza Din Dersleri, Köylüye Din Dersleri* gibi eserlerinde bu durum çok iyi gözlemlenmektedir.

I. 2. 2. Eserleri

Yazdığı bütün makale ve eserlerde halkın dini bilgi ihtiyacını karşılamaya çok büyük önem veren, fazilet ve feragat sahibi bir âlim ve fikir adamı olan Akseki, Kur'ân-ı Kerim ve hadisleri esas alarak İslâm ilimlerinin canlanmasını gaye edinmekle beraber, zamanındaki ilmî ve fikrî gelişmeleri takip etmekten de geri kalmamıştır.⁶⁸

Özellikle harf inkılâbından sonra Latin harfleriyle yetişen yeni neslin, din kültürü bakımından büyük bir boşluk içersinde kaldığı dönemlerde, birkaç dava arkadaşıyla beraber yeni harflerle dini eserler yazarak bu boşluğu kısmen de olsa doldurmaya çalışanlardan olmuştur. Ahmet Hamdi Akseki, Osmanlı döneminin son, Cumhuriyet döneminin ilk araştırmacı âlimleri arasındadır.⁶⁹

1924-1945 yılları arasında kayda değer hiçbir dinî yayının olmadığı dönemde, zorlu görevlerinden vakit bularak yazdığı ve devletin bütçesiyle yayınlattığı kitaplarının listesi, dikkatle bakılması ve değerlendirilmesi gereken bir siyasete, bir kararlılığa ve

65 Kara, 1987, s.207-209

66 Uludağ, 2005, s.31-38.

67 Kara, 1989, s.362-379.

68 Cilacı, "Ahmet Hamdi Akseki ve Dinler Tarihine Bakış Tarzı", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., Ankara, 2005, s.54.

69 Cilacı, 2005, s.63.

şuura işaret etmektedir. Bu hacim ve bu muhteva o dönemin şartlarında benzeri olmayan bir hâdisedir ve çok büyük bir boşluğu doldurmuştur.⁷⁰

I. 2.2.1. Basılı Eserleri

1. *Mezahibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*⁷¹ (1910)

Reşid Rızâ'dan tercüme ettiği bu eseri henüz öğrencilik yıllarında tamamlamış ve bu çalışmasıyla hocalarının takdirlerini kazanmıştır. Bu eserinde mezhep ihtilafları yüzünden Müslümanların düştükleri sıkıntıları ele alarak dini batıl inanç ve hurafelerden kurtarmanın yollarını ortaya koymuştur.⁷²

2. *Bulgaristan Mektupları*⁷³ (2000)

İlk olarak *Sebilü'r-Reşâd* mecmuasında tefrika edilen bu eser daha sonra Ferhat Koca tarafından sadeleştirilmiş ve basılmıştır.⁷⁴ Bu mektuplarda Ahmet Hamdi Akseki, Bulgaristan'da bulunduğu sırada, Balkan Savaşı'nda büyük bir mağlubiyet yaşayan Bulgaristan'ı, o günlerin kamuoyunu, Müslüman Türklerin ve diğer Müslümanların durumlarını anlatmaktadır.⁷⁵

3. *Dînî Dersler*⁷⁶

Meşrutiyet ve Cumhuriyet devri din dersi kitabı yazarları arasında önemli bir yeri olan Ahmet Hamdi Akseki'nin üç kitaptan oluşan *Dînî Dersler*'i Bahriye Mektebi'nde verdiği din derslerinin kitaplaştırılmış halidir ve diğer mekteplerde de okutulmuştur.

4. *Hatemü'l-Enbiya Hakkında En Çirkin Bir İddianın Reddiyesi*⁷⁷ (1922)

Ahmet Hamdi Akseki, hayatı boyunca İslâm dinine yapılan saldırılara karşı mücadele vermiş, İslâm dinini en iyi şekilde savunma gayreti içerisinde bulunmuştur. Daha çok Necm sûresiyle (53/19-20) Hac sûresindeki (22/52-54) âyetlerin nâzil oluşuna ilişkin tartışmalara konu olan ve "Garanik Hadisesi" olarak bilinen olayı bu eserinde geniş bir şekilde ele alan Ahmet Hamdi Akseki, konuya ilişkin iddiaları delilleriyle reddetmektedir. Müellifin önce *Sebilü'r-Reşâd* dergisinde yayımlanan makalelerinden

70 Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, Dergah Yay., İstanbul, 2008, s.197-198.

71 Kara, 1987, s.189

72 Ertan, 1988, s.68.

73 Nesimi Yazıcı, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Bulgaristan Muhabirliği", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., 2005, s.141-160.

74 Ferhat Koca, Rağbet Yay., İstanbul, 2000, s.21.

75 Kahraman, 2005, S. 6, s.297-312.

76 Ertan, 1988, s.70-72.

77 Kara, 1987, s.189

oluşan bu eser, Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyetince beğenilerek takdir edilmiştir. Bu kitabın başında müellifin hocası merhum İzmirli İsmail Hakkı'nın ona iltifatları vardır.

5. *İslâm Dini Fitrîdir*⁷⁸ (1922)

Dâru'l-Muallimîn Konferans Salonu'nda müellifin verdiği bir dizi konferans, önce *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinde "*Müslümanlık Fitrî Bir Dindir*" başlığıyla yayımlanmış, daha sonra da Maârif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümen-i İlmîsi tarafından incelenmiş, neşri uygun görülerek *İslâm Dini Fitrîdir* başlığı altında bir kitap haline getirilmiştir. Eserin içerdiği konular, müellifin *İslâm ve Dînî Dersler* adlı eserlerinin içeriği ile aynıdır.

6. *Ahlâk Dersleri*⁷⁹ (1924)

Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet Riyâseti'nin Müşâvere Heyeti Azalığında görevli iken birçok eser yazmıştır. Bu eserlerin başında onun Diyanet İşleri Reisliği neşriyatının ilk eseri olarak neşredilen *Ahlâk Dersleri* adlı kitabı yer alır. Eserin esasını, onun Mekteb-i Bahriyeyi Şâhâne'de takrîr eylediği ders notları ile *Sebîlü'r-Reşâd* dergisindeki yazıları teşkil etmektedir. Ders kitabı formatına uygun olarak hazırlanan bu eserde; her konunun sonunda, o hususta verilen bilgilerin özeti vardır.

7. *Ve 'l-Asr Sûresi Tefsiri*⁸⁰ (1927)

Ahmet Hamdi Akseki'nin 1927 yılında Ankara'daki Alâaddin Câmîi Kürsüsü'nde verdiği *Ve 'l-Asr* sûresini konu alan vaazlarının halk üzerinde oluşturduğu tesiri bizzat müşahade eden dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi bu vaazların kitaplaştırılmasını bizzat kendisinden talep etmiş Ahmet Hamdi Akseki de, söz konusu vaazlarını *Ve 'l-Asr Sûresinin Tefsiri* adıyla neşretmiştir.⁸¹ Müellifin mevcut tefsirlerden faydalanarak, özellikle Muhammed Abdüh'un görüşlerini önemseyerek hazırladığı bir sûre tefsiridir. Asr sûresinin detaylı ve sistemli bir tefsiri mahiyetinde olan bu eser, Ertuğrul Özalp tarafından *Ve 'l-Asr Sûresi Tefsiri* adıyla sadeleştirilip notlandırılmak suretiyle yeniden yayımlanmıştır.⁸²

78 Kara, 1987, s.189

79 Ertuğrul Özalp, *Ve 'l-Asr Tefsiri*, 2004, s.5-11.

80 Özalp, 2004, s.5-11

81 Ertan, 1968, s.27.

82 Birun Kültür Sanat Yay., Evkaf Matbaası, İstanbul, 1346/1928.

8. *Köylüye Din Dersleri*⁸³ (1928)

Köylülerin dine olan ihtiyacını dikkate alan Ahmet Hamdi Akseki, İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerinin bu kesim tarafından öğrenilebilmesi için sade ve açık bir üslupla yazmış olduğu ve 45 dersten oluşan bu kitabını 1928 yılında yayınlamıştır. Bu eser, yalnız köylüye mahsus olmayıp, bütün Müslümanların dinlerini öğrenebilmesi için kaleme alınmış önemli bir kitaptır. Vâizlerin, hatiplerin, köy imamlarının ve köy öğretmenlerinin ihtiyaç duydukları dînî bilgileri içermektedir.

Eserde yalın bir dil kullanarak, Allah'ı, Peygamber'i, Kur'an'ı, abdest ve namazı, oruç ve zekâtı etraflıca anlatmış, inanç ve ibadetlerdeki dünyevî amaçları, içtimâî sebeplere ve ahlâkî gayelere de dikkat çekmiştir. Kitapta; Allah, Allah Sevgisi ve Allah Korkusu, Allah'tan Başkasına İbadet Şıktır, Peygamber, Din, İslâm Dini, Müslümanlığın İlk Temeli, Müslümanlığın İkinci Temeli, Peygamber Efendimiz'in Ahlâkı, Kitaplara İmân, Kur'ân-ı Kerîm, Meleklerle İmân, Âhiret Gününe İmân, Kabir Azâbı, Kıyamet Ne Zaman Kopacak? Cennet ve Cehennem, Hepsi Bu Dünyada Kazanılır, Kadere İman, Hastalıktan Korunmak, Tevekkül, Müslümanlıkta Sa'y ve Amelin Ehemmiyeti, Mezhep ve Mezhep İmamları, Mükellef ve Mükellefin İşleri, İslâm'ın Şartı ve Temeli, İbadet, Abdest, Gusül, Teyemmüm, Namaz, Cemaatle Kılınan Namazın Fazileti, Cuma Namazı, Bayram Namazları ve Bayram Günleri, Terâvih Namazı, Cenaze Namazı, Temizlik, Oruç, Misafir, Zekât, Hac, Kandil Geceleri, Vatan Müdâfaası, İçki ve Kumarın Zararları, Hırsızlık, Adam Öldürmek, Eksik Ölçenler, Yanlış Tartanlar, Öksüzlere Yardım, gibi başlıklar altında önemli konular işlenmektedir.

9. *İslâm Dîni*⁸⁴ (1933)

Bu eserini Diyanet İşleri Müşâvere Azalığı sırasında kaleme almış olup, burada İslâm itikadından, İslâm ibadetinden ve İslâm ahlâkından bahsetmektedir. Ahmet Hamdi Akseki'nin yazmış olduğu en önemli eserlerden birisi hiç şüphesiz "*İslâm Dini İman, İbadet, Ahlâk*" isimli çalışmasıdır. Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslâm Dini* isimli bu eseri uzun yıllar İmam Hatip Okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Onun bu eseri yaklaşık bir buçuk milyon basılmış olup,⁸⁵ Cumhuriyet tarihinin belki de en çok okunan kitaplarından birisi olmuştur.⁸⁶

83 İstanbul, Âmidî Matbaası, 1928.

84 Kara, 1987, s.189.

85 Ertan, 1988, s.104.

86 Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlâk*, Nur Yay. Ankara, 1983, s.4-5.

10. *Peygamberimiz Hazret-i Muhammed ve Müslümanlık*⁸⁷ (1934)

İlk baskısı 1934 yılında yapılan ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1955 yılında tekrar bastırılan bu eserin yazılış gayesi; gençlere Peygamber'i, onun fert ve cemiyet için bir kuvvet ve fazilet kaynağı olan yüksek hayatını, yüce ahlâk ve seciyesini tanıtmaktır. Yedi kısımdan meydana gelen eserde Hz. Peygamber'in hayatı kronolojik olarak ele alındıktan sonra, onun ahlâkî özellikleri üzerinde özetle durulmuş, "Müslümanlık" başlığı altında ise Müslüman'ın ahlâkî-içtimaî bakımından temel görevleri ele alınmıştır.

11. *Yeni Hutbelerim*⁸⁸ (1936)

1926 yılında hutbe konusunda oluşturulan bir komisyonun Diyanet İşleri Riyâseti'ne sunduğu teklifin, dönemin Diyanet Reisi Rıfat Börekçi'nin imzasıyla bir talimat şeklinde yürürlüğe girmesiyle (1927), hutbede âyet ve hadis metinlerinin dışında kalan bölümlerin Türkçe okunması istenmiştir. Bu amaçla imam-hatiplere yardımcı olmak üzere hazırlanıp ilk defa 1927 senesinde Diyanet Riyâseti tarafından resmen kabul edilip iki defa bastırılmış olan *Türkçe Hutbeler*⁸⁹ adlı eserin dilinin eskimesi ve mevcudunun bitmesi üzerine, Müşâvere Heyeti Azası Ahmet Hamdi Akseki'den aynı mahiyette yeni bir eser daha hazırlanması istenmiştir. Ahmet Hamdi Akseki'nin hazırladığı ve *Yeni Hutbelerim* başlığı altında iki cilt halinde yayımlanan bu eserde değişik konuları işleyen toplam 151 hutbe bulunmaktadır.

Zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin imzasıyla iki cilt halinde Başkanlık tarafından basılmıştır. 151. hutbe Hz. Peygamber'in hutbelerine tahsis edilmiştir. Hutbelerde muhtelif dinî konuların yanı sıra, tayyarenin ehemmiyeti, ziraat, Kızılay Cemiyeti, mikroplardan sakınma, kızamık, kızıl, kuşpalazı, çiçek, boğmaca, tifo, sıtma, bataklik, sivrisinek, karasinek de hutbelere konu edilmiştir.⁹⁰

12. *Yavrularımıza Din Dersleri*⁹¹ (1941)

Bu çalışmada çocukların seviyelerine uygun olarak hikayelerle ve basit anlaşılır bir üslupla çocuklara dini bilgiler kazandırmayı amaçlamıştır. Çocukların psikolojilerine uygun, anlayabileceği bir lisan ve pedagojik mahiyette, her biri ayrı yaş grubuna hitap edecek tarzda ve beş kısım halinde hazırlanmış bir ders kitabıdır. Kitapta

87 Diyanet İşleri Neşriyatı, Ankara, 1934.

88 Kara, 1987, s.189

89 Ali Vahid Uryanizâde, *Türkçe Hutbeler*, Amidî Matbaası, İstanbul, 1928.

90 Kahraman, 2005, S.6, s.297-312.

91 Ertan, 1968, s.80-84; Ertan, 1968, s.27.

yer alan her bahis derslere ayrılmış, derslerde anlatılan konular ise çeşitli manzûme ve hikâyelerle ilgi çekici hale getirilmiştir. Çeşitli baskıları bulunan (İstanbul, 1941, 1944, 1947, 1948, 1968) eser, H. Achmed Schmade tarafından *İslâm Lernen-Islam Leben* adıyla Almanca'ya tercüme edilerek Türkiye Diyanet Vakfı'nca yayımlanmıştır.

13. Tayyare ve Kuvvet⁹²

Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatıdır. Bu eserinde Ahmet Hamdi Akseki, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın öneminden bahseder. Savaş ortamında bulunulan o dönemde kuvvetten düşmana karşı koyabilecek her türlü hazırlık ve malzemelerin kastedildiği konusu üzerinde durur.

14. *İslâm Fitrî, Tabî ve Umumî Bir Dindir.*⁹³ (1943)

Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri Reis Muâvini iken yazdığı bu eser, kendisinin 1933 yılında yayımlanan *İslâm Dîni* adlı eserinde ele aldığı konuların daha geniş ölçüde şerh ve izahı şeklinde dört cilt olmak üzere planlanmıştır. Dinin insanlık için önemini ve lüzumunu ele almış, batıl inanç ve itikatlardan bahsetmiştir. Eserde umûmî manası ile dinden bahsedildiği gibi, İslâm dininin esaslarından, bu dinin tabî ve cihânşümûl bir din olduğundan da bahsedilmiş ve dinler arasında İslâm'ın hâiz olduğu üstün mevkiye işaret olunmuştur.

15. *Askere Din Dersleri*⁹⁴ (1944)

Askerlerin inançlarını, dînî kaynaklı heyecanlarını, şehitlik ve gazilik duygularını, kısaca askerlerin mâneviyâtını takviye etme ihtiyacına binaen dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Müşir Fevzi Paşa'nın (Mareşal Fevzi Çakmak) Diyanet İşleri Riyâset-i Celîlesi'ne yazmış olduğu 26/03/1941 tarih ve 4003 sayılı tezkeresiyle, ordunun mâneviyâtını takviye etmek maksadıyla, bir asker ilmihâlinin yazılmasını talep etmesi üzerine, tarafından kaleme alınarak yayımlanan bu eser, İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerini ele alır. Kitabın konuları kuru bir tarzda işlenmeyip, eserde yer alan her ders, askere dini sevdirecek ve ihtiva ettiği bahisleri seve seve okutturacak bir şekilde tertip ve tanzim edilmiştir. Eserde din hakkındaki yanlış fikirlerin düzeltilmesine önem verilmiştir. Derslerin arasına sağlık, çalışma, ticaret, ziraat, sanat, iktisat ve ahlâka dair bahisler de konulmuştur. İslâm dininde ahlâkın, askerliğin ve bilhassa tâlim ve terbiyenin, nöbetin fazilet ve derecesinin

92 Kara, 1987, s.189

93 Akseki, "Önsöz", *İslâm Fitrî, Tabî ve Umumî Bir Dindir*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1943

94 Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Ankara, s.1341.

önemi üzerinde durulmuştur. Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet İşleri Reis Muavini iken 1945 yılında eserin ikinci basımını *Askere Din Kitabı* adıyla yaptırmıştır.⁹⁵

16. *Peygamberimizin Vecizeleri*:⁹⁶ (1945)

Hiz. Peygamber'in kuvvetli iman ve kuvvetli irade hakkındaki otuz beş Hadis-i Şerifi'nin metin, tercüme ve şerhlerinden oluşan bir eserdir. Yazarın bu eserinin Birinci Kitabı *Kuvvetli İman ve Kuvvetli İrade* başlıkları altında toplanır.

17. *İbn-i Sînâ'nın İhlas Suresi Tefsiri* (Tercüme)⁹⁷ (1949)

Kur'ân-ı Kerim'in en mühim surelerinden biri olan İhlas Sûresine İbn-i Sînâ tarafından felsefî istilâhlarla yazılmış olan tefsirin izahlı tercümesi niteliğindedir. İbn-i Sînâ'nın ölümünün dokuz yüzüncü yıldönümü münasebetiyle yapılacak olan bir anma töreni için Ahmet Hamdi Akseki, Rûhiyat ve Mâba'de't-tabia kısımları ile beraber bu tefsiri de tercüme ederek hocası İsmail Hakkı İzmirli'ye göndermiştir. İbn-i Sînâ'nın *İhlâs Sûresi Tefsiri* Ahmet Hamdi Akseki'nin şerhiyle beraber 1949 senesinde *Yeni Selamet* Dergisinde neşredilmiştir.⁹⁸

18. *Namaz Sûrelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsiri*⁹⁹ (1949)

Ahmet Hamdi Akseki, Türk halkının ibadet esnasında okunan sûrelerin anlamını bilme ihtiyacını dikkate alarak, namaz sûrelerinin tercüme ve tefsirini yapma konusunda kendisini sorumlu hissetmiş ve bu eserini yazmıştır. Eserde Fâtiha, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Tebbet, İhlâs, Felâk ve Nâs sûreleri ile Âyete'l-Kürsî'nin, Sübhâneke, Ettehiyyâtü, Allahümme Salli-Bârik, Rabbenâ ve Kunut dualarının mânaları verilmiş ve tefsirleri yapılmıştır. Eserin önsözünde müellif: "İnsan, Kur'ân-ı ne kadar dikkat ve ne derece saygı ile okursa ruhu ve kalbi üzerinde o nispette tesir yapar ve insanı Allah'ına yaklaştırır" sözleriyle Kur'ân okumanın âdâbı üzerinde de durmuştur.¹⁰⁰

95 Ertan, "Vefatının 17. Yılı Münasebetiyle Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, İstanbul, 1968, s.27; Ertan, 1988, s. 25.

96 Alimoğlu, 2005, s.5.

97 Akseki, "Hocam İzmirli İsmail Hakkı", *Yeni Selamet*, C. III, S.6-74, s.7 (17 R.ahrır 1368/16 Şubat 1949)

98 Yeni Selamet, C. IV, S.11-79, s. 8, 15; C. IV, S 12-80, s. 8, 15; C. IV, S 13-81, s. 8, 16; C. IV, S.14-82, s. 8, 15; IV, S.15-83, s. 8, 16; C. IV, S 17-85, s. 8, 16; C. IV, S. 21-89, s. 8, 16; C. IV, S.22-90, s.8, 16; C. IV, S. 23-91, s. 8; C. IV, S. 24-89, s. 8, 16; C. IV, S. 30-98, s. 5, 11; C. IV, S. 31-99, s. 5, 15; C. IV, S. 32-100, s. 7; C. IV, S. 33-101, s. 7; C. IV, S. 34-102, s. 6; C. IV, S. 35-103, s. 6-7; C. IV, S. 36-104, s. 5.

99 Kara, 1987, s.189.

100 Akseki, *Namaz Sûrelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsiri*, DİB. Yay., Ankara, 1949, s.7-67; Özalp, *Ve'l-Asr Tefsiri*, 2004, s.5-11.

19. Müftü ve Vâizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama,¹⁰¹

Ahmet Hamdi Akseki, bu eserinde, vâiz ve müftülerin halka karşı vazifelerini, vâizlerin dikkat etmeleri gereken mühim noktaları maddeler halinde ele alıp açıklamıştır. Eser, 22 sayfalık bir kitapçık şeklinde basılmıştır.

20. *İmam Gazzâlî'nin Rûh Nazariyesi*¹⁰²

21. *Öğretmen ve Öğrencilere Yardımcı Açıklamalı Din Dersleri*¹⁰³ (1949)

22. *Maddiyyûn ve Meslekleri*

23. *On dört Asır Evvel Doğan Güneş Peygamberimiz Hazret-i Muhammed;*

24. *İslâm Âleminin Gerileme Sebepleri, İslâm ve Terakki*¹⁰⁴, (G. Riviere'den tercüme) (1966)

25. *Müslümanlara Büyük İlmihal*¹⁰⁵

Ahmet Hamdi Akseki "*Yavrularımıza Din Dersleri*" adlı çalışmasıyla okul çağındaki çocukların Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni, "*İslâm Dini*" isimli çalışmasıyla mektep, medrese ve imam hatip lisesinde okuyan gençlerin öğretmeni, *Askere Din Dersleri* adlı çalışmasıyla da kahraman Mehmetçüğimizin öğretmeni, *Köylüye Din Dersleri* isimli eseriyle köylümüzün öğretmeni, *Ahlâk Dersleri* adlı kitabıyla da gençlerin ve yetişkinlerin öğretmeni¹⁰⁶ kısacası yazmış olduğu bütün bu eserlerle tüm halkın sevgi ve saygısını kazanmış adeta halkın gönlünde taht kurmuş bir alimdir.

Ahmet Hamdi Akseki yazmış olduğu eserlerin kolay anlaşılabilir olmasına özen göstererek basit ve anlaşılır bir dil kullanmış, eserlerinde muhatap aldığı kesimin seviyesini her zaman göz önünde bulundurmuştur.¹⁰⁷ O yazmış olduğu eserlerde muhataplarının ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alarak dini halka sevdirmenin gayreti içersinde yer almıştır. Bu yüzden yazmış olduğu eserler halkın teveccühünü kazanmış, bu yüzden eserleri çok satan ve aranan kitaplar arasında yer almıştır.

Ahmet Hamdi Akseki yazmış olduğu eserlerinde ve makalelerinde şu noktaları ön plana çıkarmıştır. O, İslâm'ın, Kur'an ve hadis merkeze alınarak aslına uygun olarak

101 Kara, 1987, s.189

102 Kara, 1987, s.189

103 Kara, 1987, s.189; 1949 yılında Güney Matbaacılık ve Ticaret Anonim Ortaklığı tarafından basılmıştır.

104 Kara, 1987, s.189

105 Kara, 1987, s.189

106 Kerim Yavuz, "*Din Eğitim ve Öğretiminde Ahmet Hamdi Akseki'nin Yeri*", Ahmet Hamdi Akseki, TDV. Yay., Ankara, 2005, s.68.

107 Yavuz, 2004, s.70.

anlatılmasının gerekliliğini ve önemini vurgulamış, böylelikle İslâm'ı batıl inanç ve hurafelerden arındırmayı amaçlamıştır. Gerek yabancı gerekse İslâm alemindeki aydınlardan gelebilecek itiraz ve saldırılara karşı mantıklı cevaplar vermeye çalışarak İslâm'a karşı olan materyalist ve pozitivist ideolojilerin tutarsızlıklarını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰⁸

Ahmet Hamdi Akseki'nin kendisinin bizzat yazmayıp yazılmasına vesile olduğu bazı eserler de söz konusudur. O, 1924-1945 yılları arasındaki toplumsal ve siyasi konjonktüre rağmen göstermiş olduğu kararlı tutumuyla Elmalı Hamdi Yazır'ın "*Hak Dini Kur'an Dili*" tefsirinin ve Babanzade Ahmet Naim Bey'in başlayıp Kamil Miras'ın tamamladığı "*Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*"nin Türk İslâm kültürüne kazandırılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu süreçte o, zorluklara göğüs gererek her iki tarafı da ikna ve idare etme başarısı göstermiştir.¹⁰⁹

I. 2.2.2. Basılmamış Eserleri

1. *Rûh ve Bekâ-yı Rûh*¹¹⁰

Ahmet Hamdi Akseki bu eserinde ruh meselesini, ilk çağ Yunan düşüncesinden Thales ve İyonya mektebi filozoflarından başlayarak Müslüman filozof ve mutasavvıfların bu konudaki görüşlerini de ele alıp tenkit etmiş, daha sonra bazı çağdaş filozofların ve materyalistlerin delillerinin ayrı ayrı münakaşasını yaparak sonunda kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Eser, Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyetince neşredilmek üzere satın alınmış, ancak yayımı gerçekleşmemiştir.

2. *Namaz ve Kur'ân*

3. *Vicdan ve Bülbul*

4. *Resim ve Sûret*

5. *Kur'an ve Gramofon*¹¹¹

6. *Aşk*

7. *Hızır Hakkında*

108 Hulusi Kılıç, Sıratı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmualarındaki Makalelerine Göre Ahmet Hamdi Akseki, Ahmet Hamdi Akseki, *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., Ankara, 2005, s.119.

109 Kara, 2004, s.126-127.

110 Ertan, 1968, s.27.

111 Abdullah Kahraman, "Zor Zamanda Yapabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslâm Âlimi Ahmet Hamdi Akseki", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, S.6, s.297-312.

8. *Köy İlmihali*
9. *Kudret-i İlâhiye ve İrade-i Cüz'iyeye*
10. *Ölüm Nedir?*
11. *Ölüm Korkusu ve Bunun İlacı*
12. *İslâm'da Talakın Mahiyeti*
13. *Millet Olarak Yaşamının Şartları*
14. *Nasrâniyet Nüfuzuna Karşı İslâm'ın Mukavemeti*
15. *Fatiha Tefsiri*¹¹²
16. *Filibe 'de Bir Mev 'iza*
17. *Ahlâkî Umdeler*
18. *Teravih Namazı*
19. *Kurban Nisabı Hakkında*
20. *Tâcü'l-Arûs Tercümesi*
21. *Darwin Mezhebi*
22. *Millet Olarak Yaşamının Şartları*
23. *Nasrâniyet Nüfuzuna Karşı İslâm'ın Mukavemeti*
24. *Din Tetkikinde Mantık*¹¹³

Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden din bilginleri içerisinde verimli ve üretken bir kaleme sahip olan Ahmet Hamdi Akseki'nin burada zikrettiğimiz pek çok kitap ve makalesinin yanında, çeşitli konuşma ve röportaj metinleri bulunmaktadır.

I. 2.3. Yapmış Olduğu Resmi Görevler

Medresetü'l-mütehassisîn son sınıfında iken ilk görevini alan Ahmet Hamdi Akseki, din dersleri, din felsefesi, ahlâk dersleri vermeye başlamıştır. 1916-1918 yılları arasında Aksaray Vâlide Sultan, Dolmabahçe, Üsküdar Mihrimah ve Hırka-i Saadet Camilerinde kürsü şeyhliği görevinde bulunmuştur. Medresetü'l- İrşâd'da tarih felsefesi (1919), İbtidâî Dahil'de İlmü'n-nefs (psikoloji) ve İctimâiyât (sosyoloji) dersleri okutmuştur. (1921). Milli Mücadelede bir aydın ve din adamı olarak üzerine düşen

112 Yücel, *Diyanet Gazetesi*, Ankara, 1984, S.299, s.14-27; Özalp, *Ve'l-Asr Tefsiri*, 2004, s 5-11; Yücel, 2004, s.273.

113 Akseki'nin basılmış ve basılmamış eserleri hakkında bilgi için: Akseki, *Yeni Hutbelerim*, c.2, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1937, s.Ek 5-7, s.5-11; Yücel, "Ölümünün 33. Yıldönümü'nde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki", *Diyanet Gazetesi*, Ankara, S.299, 1984; Ertan, 1988, s.68-126; Kara, 1989, s.187-188; Özalp, *Ve'l-Asr Tefsiri*, İstanbul, 2004; Kara, "Bizden Biri Olarak Akseki", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, Ankara, 2005, s.126;

görevi yapmak üzere Anadolu'ya geçti ve verdiği vaaz ve konferanslarla bu hareketi desteklemiştir.

1921-1923 yılları arasında, Ankara Lisesi'nde dînî ilimler okutmuş, Şer'iyye ve Evkaf vekâleti Tedris Umum Müdürlüğü yapmıştır (1922-1924). Bu görevde iken medrese programlarının ıslahı için ciddî çalışmalar yapmış, Şeriyye Vekâleti'nin 1924'de ilgâsı üzerine İstanbul'a gelip kısa bir müddet Darulfunûn İlahiyat Fakültesi'nde hadis ve hadis tarihi dersleri vermiştir. Aynı yıl Diyanet Reisliği'ne tayin edilen Rıfat Börekçi'nin isteği üzerine reisliğin Müşâvere Heyeti Üyeliğine getirilmiştir. 1939'da Diyanet'in Reis Muâvini olmuştur. 1947'de Şerafettin Yaltkaya vefat edinceye kadar bu görevde kalmış, Yaltkaya'nın vefatı üzerine de Diyanet Reisi olmuştur. Vefatına kadar görevine devam etmiştir.

I. 2 4. Diyanet İşleri Reisliği

I. 2.4.1. Döneminde Diyanet

Din hizmetlerini ifa etmek üzere oluşturulan kurumlar devletin idaresi ve gözetimi altında olmuş; başka bir ifade ile devlet sistemi içerisinde yer almıştır. Bu uygulama, birçok tartışmayı beraberinde getirse de, laik devlet anlayışının benimsendiği Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür.

Şer'îye ve Evkaf Vekâleti, özellikle 1922-1924 yılları arasında önemli hizmetlere imza atmıştır. Yapılanlardan daha önemlisi ise, geleceğe yönelik çok önemli projelerdi. İlk Meclis üyelerinin de, bu vekâletin gelecekte, ülkemizde ve bütün İslâm dünyasında, dînî hayatta yaşanan problemlere çareler üreteceğine dair çok büyük ümit ve beklentileri vardı. Ne var ki, adı geçen bakanlık uzun ömürlü olamadı; Cumhuriyetin hemen başında, 3 Mart 1924'de lağvedilerek yerine, İslâm dininin muamelat dışında kalan inanç ve ibadetlerle ilgili hükümlerini yürütmek, ibadet yerlerinin ve dînî kurumların idaresine bakmak üzere Diyanet İşleri Reisliği kuruldu.

Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluş kanunu olan 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı kanun şöyledir; *"dîn-i mübîn-i İslâm'ın teşri ve infazı TBMM'ye ait olan muamelat-ı nasa dair olan ahkam dışında itikat ve ibadeta dair bütün ahkam ve mesailinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Ankara'da başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri*

Reisliği kurulmuştur."¹¹⁴ Kanun dar kapsamlı ve aceleye getirilerek yapılmış bir yasal düzenlemedir.

Yasanın gerekçesi olarak; din ve ordunun (429 sayılı kanun aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye/Genel Kurmay Başkanlığının da kuruluş kanunudur.) birer siyasal kurum olan kabinelerde temsil edilmesinin sakıncaları gösterilmiş, "medeni milletler ve hükümetler" tarafından bu iki kurumun siyaset dışı tutulduğuna dikkat çekilmiştir.¹¹⁵

Öte yandan, aynı gün çıkartılan diğer iki kanun (Tevhid-i Tedrisat ve Hilafetin İlgasına dair kanunlar) üzerinde Büyük Millet Meclisinde önemli müzakereler cereyan etmişken, Şer'îye Vekâleti'ni lağvederek yerine Diyanet İşleri Reisliğini kuran bu kanun neredeyse hiç tartışılmamış, tasarlandığı gibi Meclis'ten bir çırpıda geçirilmiştir.¹¹⁶

Başkanlığın kuruluşuna ilişkin 429 sayılı kanununun maddelerine (sadece yedi maddedir) göz attığımızda, birtakım hassasiyetlere dikkat edildiğini görüyoruz.

Bunlar şöyle sıralanabilir;

429 sayılı kanun aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin de kuruluş kanunu olmasına rağmen, kanun metninde Diyanet İşleri Reisliği ile ilgili maddelere öncelik verilmiştir. Bu tercih, dinî alana saygının bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Kuruluş yasası ile bir vekâlet (Şer'îye Vekâleti) kapatılıp yerine bir reislik kurulurken, önce reisliğin kuruluşuna, daha sonra da vekâletin lağvedilişine ilişkin maddeye yer verilmiş olmasıdır. Bu da din hizmeti alanında, bir an için olsun bir boşluğa yer vermeme noktasında gösterilen bir hassasiyet olarak değerlendirilebilir. Kurulan bu yeni teşkilata "Diyanet İşleri" adının verilmesidir. Bu adlandırmanın belli bir amaca matuf olduğu açıktır. Bilindiği gibi "Diyanet", bir fıkıh terimidir. Diyanet ismi ile kurulan teşkilatın, İslâm'ın "diyani" hükümleri konusunda yetkilendirildiği vurgulanmıştır. Nitekim kanunun ilk maddesinde geçen, "*İslâm'ın itikadat ve ibadeta dair bütün hükümlerin ve mesalihinin tedviri*" ibaresiyle de bu husus açıklanmıştır.¹¹⁷

Madde metninde yer alan kelime ve terkiplerin seçiminde gösterilen özen anlamlıdır. Şöyle ki, metinde sade bir "İslâm dini" demek yerine "Din-i Mübin-i İslâm"

114 Davut Dursun, *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2014, S.279, s.13.

115 Bulut, "Diyanet İşleri Bşk. Kuruluş Yılları," *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2014, S.279, s.7.

116 Bulut, "Diyanet İşleri Bşk. Kuruluş Yılları," *Diyanet Aylık Dergi*, 2014, S.279, s.7.

117 Bulut, "Diyanet İşleri Bşk. Kuruluş Yılları," *Diyanet Aylık Dergi*, 2014, S.279, s.8.

gibi yüceltici bir tamlama tercih edilmiştir. Bir kanun metninde dahi, İslâm kavramının sıradanlaştırılmamasına özen gösterilmiş olması ayrı bir güzelliğin ifadesi sayılmalıdır. Keza cami ve mescitlerden söz edilirken "cevami' ve mesacid-i şerife" denmesi de bu duyarlılığa diğer bir örnektir.

Yasada Başkanlığın hizmet alanı belirtilirken en kapsayıcı kavram olarak "İslâm dini" kavramı kullanılıp herhangi bir mezhep veya yorum ayırımına yer verilmemesidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş yıllarını iki ana dönem hâlinde değerlendirmek mümkündür.

Birincisi, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin de içinde yer aldığı Millî Meclis hükümetleri yıllarında ülkenin dinî hayatı adına yeşeren ümitlerin büyük oranda devam ettiği birkaç yıllık kısa dönemdir. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, bizzat vekillerce geleceğe yönelik dile getirilen ümitler ve bu ümitlerin uyandırdığı heyecan şöyle özetlenebilir;

Savaştan yeni çıkmış ülkede maddi kalkınma yanında manevi kalkınma konusunda da seferberlik başlatılacaktı. Bu cümleden olarak din eğitimi kurumları olan medreselere yeni bir çeki düzen verilecek, buralarda dinî ve müspet bilimler birlikte okutulacaktı. Çağın ilimleriyle donatılmış imamlar, hatipler, vaizler yetişecek; camiler şenlenecek, ezan sesleri semayı inletecek, din-i mübin-i İslâm bütün şaşaasıyla inkişaf edecekti. Toplumdaki dinî cehaletin önüne geçilecek, imkânsızlıklar sonucu harabe hâline gelmiş cami ve mescitler, içinde bulundukları acıklı vaziyetten kurtarılacak ve tarihî ihtişamlarına yeniden kavuşturulacaktı. Dinî yayın faaliyetleri başlatılacak, Batı dünyasında İslâm aleyhindeki yayınlara cevaplar verilecekti. Şer'iye Vekâleti bünyesinde oluşturulan kurullar, yapacakları çalışmalarla sadece bu ülkenin değil, bütün dünya Müslümanlarının problemlerine çözümler getirecekti. Nihai hedef asr-ı saadet Müslümanlığının yeniden tesisi ile İslâm'ı asrın idrakine okutmaktı. Nitekim Millî Mücadeleyi vermiş bu nesil, bütün imkânsızlık ve yoksunluklara rağmen nerdeyse durma noktasına gelmiş din tedrisatı ve din hizmetleri alanında önemli çalışmalar başlatmıştı.¹¹⁸

İşte, Diyanet İşleri Reisliğinin kuruluşunun ilk birkaç yılında da bu ulvî heyecanın devam ettiğini görüyoruz. Şubat 1925'te Reislik bütçesinin TBMM'deki müzakeresi sırasında yapılan konuşmalar, ileri sürülen dikkate değer görüşler ve ayrıca

118 Bulut, "Diyanet İşleri Bşk. Kuruluş Yılları", *Diyanet Aylık Dergi*, 2014, S.279, s.7.

bu müzakere sırasında verilen bir önerge ile Diyanet İşleri Reisliği'nce bir Kur'an tefsiri ve bir hadis külliyatı tercümesinin yapılmasının karara bağlanması, bu amaçla Başkanlık bütçesine ek ödenek konması, bu durumun en önemli örnekleridir.

İkincisi ise, teşkilat, henüz kuruluş sürecini tamlamadan, merkez ve taşra kadrolarını tam oluşturmamadan kendi hâline bırakılmış, din hizmeti, din eğitimi ve din görevlileri açısından *hüzünlü yılların* başlamış olduğu dönemdir. Bu dönem de dini yönden yapılan köklü değişiklikler kronolojik olarak şöyle sıralanacaktır;

1. Kur'an kursları dışında din eğitimi tamamen yasaklanmıştır.
2. Anadilde ibadet için çalışmalar başlatılmıştır.
3. Din hizmetlilerinin sayıları her geçen gün azalmış, mevcutları da her bakımdan mağdur durumundadır.
4. 15 Aralık 1927'de cami görevlilerinin maaşları bütçeden karşılanması kararlaştırılmış; ancak, bu görevliler 1965 tarihine kadar memur kapsamına alınmamıştır.
5. 1927 yılında camilerin tasnifi ve tasnif dışı kalan camilere görevli verilmemesini öngören kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna istinaden Diyanet İşleri Reisi Rıfat Efendi başkanlığında bir komisyon kurularak, 1928'de konuya ilişkin bir tüzük hazırlanmıştır.
6. 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (24 Anayasası) dinî esaslara dayanmakta, "ahkâm-ı şer'iyeye"nin yerine getirilmesi devlet görevleri arasında yer almaktaydı. Nitekim "Türkiye devletinin dini, din-i İslâm'dır" hükmü Nisan 1928'e kadar Anayasa'da yerini korumuş, yine bu tarihe kadar milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanı'nın Meclis'teki yeminlerinde "vallahî" sözü kullanmıştır.
7. 1927'de hutbeler, 1932'de ezan, salâ ve tekbirler Türkçe okutturulmuştur.¹¹⁹
8. 8 Haziran 1931 tarih ve 1927 sayılı yasa ile Bütçe Kanunu'nun 6. maddesi ile camilerin yönetimi ve imam, hatip, müezzin, kayyım gibi cami

119 Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, Türkçe ezan konusunda bazı ihmâl ve suiistimallerin yapıldığının Dahiliye Vekâleti'nce bildirilmesi üzerine 1933 yılında müftülöklere şu tamimi göndermiştir: "(...) Şer'an memnu olmayan böyle Türkçe ezan ve kamet hakkında bazı müftüler tarafından tereddüde meydan verildiği anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu tamimin vusulünü müteakip umum ilmiye memurları, imam ve hatiplere katî tebligat icrası ile en ufak bir muhalefet irtikâb edeceklerin kati ve şedid mücazâta maruz kalacakları tamamen beyan olunur efendim." (bk. Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul, 1973, s.262).

görevlilerinin tayin ve görevden alma yetkisi Diyanet İşleri Reisliği'nden alınarak, Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Bu uygulama ile 4081 hayrat hademesi, 26 Cuma ve kürsü vaizi, kadrolarıyla birlikte bu kuruma geçmiştir.

9. Başkanlık merkez teşkilatındaki cami görevlileriyle ilgili müdürlükler de aynı şekilde adı geçen genel müdürlüğe verilmişti.
10. 1934'te Ayasofya Camii'nin müze haline dönüştürülmüştür.
11. 1935 yılından sonra resmî hafta tatili, cuma'dan pazar gününe alınmıştır.

Bu nasıl oldu da, birkaç yıl önceki heyecan bir anda nasıl söndü, ümitler nasıl karardı? Süreci bizzat yaşamış Ahmet Hamdi Akseki'nin ifadesiyle bunlar, cevabı zor olan sorulardı.¹²⁰ 1924-1951 yılları arasında Diyanet'te çeşitli üst düzey kademelerde görev yapan Ahmet Hamdi Akseki'nin, Diyanet'te görev yaptığı yıllar Türkiye'de dinî açıdan mahrumiyetlerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Ahmet Hamdi Akseki, "dinin millileştirilmesi" projesi kapsamında ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi, Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi gayretlerinin ve tartışmalarının yoğun biçimde sürdüğü dönemlerde Diyanet'te üst düzey yetkili idi.¹²¹

Bu çalkantılı süreçte onun Diyanet'te görev almasını eleştirenler olmuştur. Bunlardan biri de Necip Fazıl Kısakürek Bahriye Mektebi'nde din dersi hocası olan Akseki için şu hatırasını anlatır:

*"Bir gün "Hocam, dedim ona. Günün şartlarına göre bu makamda oturacağınıza sırtınızda bir küfe, kanalizasyon temizleyiciliği yapsanız ve necaset taşısanız daha hafif olmaz mı?" "Yüzü kireç kesildi. Hakkın var Necip Fazıl" dedi. "Fakat ben bu makama daha fazla kötülüğe mani olmak için katlanıyorum."*¹²²

Cumhuriyet rejimiyle kısmen bir anlaşma içerisine girdiği ve münfail olduğu iddiasıyla rejimin meşrulaştırıcısı gibi birçok eleştiriye maruz kalmıştır.

Necip Fazıl'ın Ahmet Hamdi Akseki için '*O fail değil münfaildir*' eleştirisi karşında İsmail Kara, Ahmet Hamdi Akseki'nin dini yayıncılık alanında yaptıklarından dolayı münfail demenin haksızlık olacağını söylemiştir.¹²³

120 Bulut, "Diyanet İşleri Bşk. Kuruluş Yılları", *Diyanet Aylık Dergi*, 2014, S.279, s.7.

121 Uludağ, 2004, s.31-38.

122 Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, 1. Baskı, Dergâh Yay. İstanbul, 2008, s.198; Bu değerlendirme Necip Fazıl'ın 1969'da MTTB'de verdiği bir konferansta yer alıyor. Metni için bkz. Hitabeler, 2.

123 Karşlı, 2014, s.1279-1302.

Hasan Basri Çantay, Diyanet İşleri Reisliğini eleştirerek; "Muhtariyeti olmayan bir Diyanet Reisliği manasız bir müessesedir. O reislik, İstatistik, Tapu, Nüfus vb gibi genel müdürlükten ibarettir. Görünürde Başbakanlığa bağlı olmakla beraber, hakikatte her an ona kumanda eden sivil yani meslekten bihaber birinin emri ve sultası altındadır." demiştir.¹²⁴

Diyanet İşleri Reisliğine dönük olarak dönemin başında çıkan hakaret ve tehditkâr yazılara bakıldığında, Ahmet Hamdi Akseki'nin zihinsel dünyasının allak bullak olduğu görülmektedir. Resmi zevahirin Diyanet'e bakış açısını anlayıp tahlil etme açısından aktaracağımız bir kaç anekdot aşağıda zikredilmiştir.

Ramazan ayında 19 Mart 1926 Cuma günü hutbeyi Türkçe okuyup namazı da "Allah büyük" tekbiriyle ve kendi hazırladığı Türkçe tercüme surelerle kıldırın, bu yüzden cemaatin protestolarıyla karşılaşan Göztepe Tütüncü Mehmet Efendi Camii İmamı Cemalettin Hoca'nın (Seven, öl. 1964) görevden alınması üzerine Ahmet Ağaoğlu'nun yazdığı ve "böyle bir hoca nasıl oluyor ceza görüyor, nasıl oluyor da İnkılabın başında bulunan bir müdüriyet böyle bir hocayı icrayı vazifeden men ediyor?" şeklinde Milliyet Gazetesi'nde hakaret edici yazı kaleme almıştır.¹²⁵

Halkevlerinde yaptığı bir vaaz ve sohbete bir yetkilinin, kendisini küçük düşürücü ve haddini bildirmeye matuf çıkışında, vaaz yerlerinin cami kürsüleri olduğunu ileri sürerek karşı çıkması üzerine güçlü bir müellif olan hocanın verdiği cevap dikkat çekicidir: "*Vatandaşları nerede kalabalık bulursak orada hitap etmek isterim.*"¹²⁶

Başkanlığın daha kuruluşuyla başlayan bu sancılı yılları, yaşanan sıkıntıları ve imkânsızlıkları anlayabilmek için aşağıdaki alıntıların genel durumu analiz etmeye katkı sunacaktır.

Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet İşleri Başkanı olunca öncelikli olarak Başkanlık için nispeten uygun bir hizmet binası arayışı içine girmiştir. Mülkiyeti Vakıflara ait olan ve Akşam Kız Sanat Okulu'na tahsis edilmiş bulunan eski Hukuk Fakültesi binasının Başkanlık için uygun olacağı sonucuna varılmış, bu amaçla, Başbakanlığa 25 Eylül 1947 tarihinde yazı göndererek kullandıkları apartman katının Başkanlık için uygun

124 Çantay, "DİB. Neşrettiği Kur'ân-ı Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar", *Sebilü'r-Reşâd*, 5(9), 6/1962, s. 261.

125 "Türkçe haram bir lisan mıdır?", *Milliyet*, Nisan 1926.

126 Bulut, "Çağın Okuyan Reis Ahmet Hamdi Akseki," *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2012, S.255, s.7.

olmadığını, üstelik binanın birinci katının da son zamanlarda otel hâline getirildiğini, girip çıktıkları kapıyı otel müşterilerinin de kullandığını, dolayısıyla yeni bir hizmet binası kiralamanın zaruri hâle geldiğini belirtip sözü edilen binanın Diyanet İşleri Başkanlığı'na kiralanması için ilgili yerlere talimat verilmesini talep etmiştir.¹²⁷

Ahmet Hamdi Akseki durumun ciddiyetini vurgulama açısından yazısında şu ifadeler yer vermiştir:

*"Artist kadın ve erkek müşterilerin yapılan tembihata rağmen hemen her gün kapı ve merdiven başlarında gecelik elbiseleriyle dikilmeleri, mesleki temrinlerde bulunmaları herhangi bir dairenin resmiyet ve ciddiyetiyle asla mütenasip olmadığı gibi mesai zamanlarında da otelin ve etrafımızdaki kahvehanelerin radyo sesleri, demirci dükkânlarının şiddetli gürültüleri huzur ve sükûnla çalışmağa imkân bırakmamaktadır."*¹²⁸

Ahmet Hamdi Akseki'nin bu talebinin en azından Eylül 1949'a kadar yerine getirilmediği Başbakanlığa yazılan yazıdan anlaşılmaktadır.¹²⁹

Ahmet Hamdi Akseki'nin makamda çekilmiş bir resim altında "Diyanet Reisi Âlisi Prof. Ahmet Hamdi Akseki" yazısı ve onun altında da daha ince harflerle, "Makamındaki yazı takımı şeyhülislamla mahsus tarihî ve çok kıymetli yazı takımındır,"¹³⁰ ifadesi mevcuttur. Diyanet İşleri Reisliği makamı; küçük bir oda, maddi anlamda da en değerli obje olan kalem takımından ibarettir.

I. 2.4.2. Diyanete Katkıları

Ahmet Hamdi Akseki, 29 Nisan 1947 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği'ne getirilmiş¹³¹ ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyanet İşleri Reisi olarak 29.04.1947-09.01.1951 tarihleri arasında görev yapmıştır.¹³² (Ek-1, Ek-2)

Ahmet Hamdi Akseki, Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluşundan başlayıp ömrünün sonuna kadar bütün gücüyle bu yönde çaba sarf etmiştir. Yaşadığı Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde toplumsal gelişmeleri ve din hizmetlerinin

127 Bulut, "Diyanet İşleri Bşk. Kuruluş Yılları," *Diyanet Aylık Dergi*, 2014, S.279, s.10.

128 25.09.1947 tarihli ve 4366 sayı ile Başbakanlık Makamına yazılan Resmi yazı.

129 25.09.1947 tarihli ve 4366 sayı ile Başbakanlık Makamına yazılan Resmi yazı.

130 İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası, Temmuz 1947, kapak sayfası.

131 Kahraman, 2005, S. 6, s.297-312.

132 Başbakanlık, 29 Nisan 1947 tarih ve 2/13774 sayılı yazı ekinde, 29.04.1947 tarih ve 21047 sayılı Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü imzalı kararname, Diyanet İşleri Reisliğine gönderilmiştir. Ahmet Hamdi Akseki yazıyı tebellüğ ederek, bir sonraki gün 30.04.1947 tarih ve 2927 sayılı yazı ile görevine başladığını Başbakanlığa bildirmiştir. (Akseki'nin Özlük Dosyasında)

problemlerini yakından izlemiştir. Makale ve kitaplarında bu konulara genişçe yer vermiştir. Her seviyedeki insana hitaben yazdığı eserlerle, halkın dinî yönden bilgilenmesine çok önemli katkıları olmuştur. Eserlerinden bir kısmı Diyanet İşleri Reisliği'nin ilk yayınları arasında neşredilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse Ahmet Hamdi Akseki, çalışkanlığı, geniş kültürü ve ciddiyeti ile örnek ve saygı duyulan bir kişi olarak gönüllerdeki yerini almıştır.

Ahmet Hamdi Akseki'nin reislik görevine başladığı yıllar, din hizmetleri ve din eğitimi alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. 1940'lı yılların ikinci yarısında başlayan ve özellikle 1950'den itibaren ivme kazanan demokratik açılım ve devlet politikalarında dinî alanda görülmeye başlanan yumuşamaların da etkisiyle ülkemizde din eğitiminde, dinî hayatta ve buna paralel olarak din ve diyanet hizmetlerinde bir canlanma görülmüştür. Gelişmelerin en önemlileri şöyle sıralanacaktır;

TBMM'nin, tahmin edilebilecek gayeler doğrultusunda Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsiri ile bir hadis külliyyatının tercümesini hazırlatarak basılmasında, Ahmet Hamdi Akseki'nin tavrı ve siyaseti belirleyici olmuştur. (Elmalî Hamdi Efendi'nin *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri ile Babanzâde Ahmet Naim Bey'in başlayıp Kamil Miras'ın tamamladığı *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*) Ahmet Hamdi Akseki, inzivaya çekilme veya akıntıya kapılmak dışında alternatiflerin olmadığı bir dönemde siyasî merkezle bir tür zımnî uzlaşmayı seçmiştir. Yaptıklarına ve alıp verdiklerine baktığımızda bu uzlaşmanın, neticelerini elde ettiğini görüyoruz.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev süresi boyunca tam manasıyla en etkili kişi olmuştur. Merkezde ve yetkili bir insan olarak vazifesi, inançları ve müktesebâtı itibariyle doğrudan kendisiyle alâkalı bütün müdahalelere karar ve uygulamalara arkadaşlarıyla birlikte muhatap olmuş, bir kısmını alenen, bazılarını zımnî desteklemek, haklarında müspet beyannameler, tamimler yazmak, yayınlamak zorunda kalmış/bırakılmıştır. Eserlerini bu yeni kararlar istikametinde tadil ve tashih etmiştir.

Evkaf Umum Müdürü¹³³ bir gün Ahmet Hamdi Akseki'den; imam ve hatiplerin, hatta köylü, kentli bütün vatandaşların okuyup istifade edebilecekleri, itikad, ibadet ve ahlâk konusunda bir kitap yazmasını rica etmiştir. Buna sebep olarak da bu konuda yazılmış pek çok Arapça eser bulunduğunu fakat imam ve hatiplerin çok az kısmının (o

133 Akseki, *İslâm Dini İtikad, İbadet, Ahlâk*, Nur Yay., Ankara, 2014, s.5.

da zorlukla) bunları anlayabildiğini, hâlihazırdaki imam ve hatiplerin ekserisinin bu kitapları anlamadığını, ileride gelecek olanların da neredeyse tamamının bunları anlayamayacağını, bu boşluğun doldurulması, bu ihtiyacın giderilmesi gerektiğini söylemiş ve mümkün olursa böyle bir kitabı kendilerinin bastırıp meccanen imam ve hatiplere dağıtacaklarını da ilave etmiştir. Böylece Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini İtikad, İbadet, Ahlâk* isimli eserini yazmaya başlamıştır.¹³⁴

Bu eser, alanında tek olma özelliğini kazanan ve Cumhuriyet tarihinin resmi makamlarca çıkartılmasına müsaade edilen bir kaç kitaptan biridir. Kitap, dinler tarihi ve mezhepler, itikad ve ibadetin yanı sıra İslâm Ahlâkı'ndan bahseden, İslâm'ın ana kaynaklarından yararlanarak hazırlanan eser önemli bir boşluğu dolduran kıymetli bir hazinedir.

Ahmet Hamdi Akseki'nin hizmet sahası nasıl diyanet olarak anılıyorsa, eser olarak da *İslâm Dini* ile hatırlanmaktadır. Kur'an mealinin Mehmet Akif'e, tefsirinin Elmalî Hamdi Efendi'ye, Buhari tercümesinin Babanzâde Ahmet Naim Bey'e verilmesi ve bu kitapların basılması aşamasında zorlukları göğüsleyen, iki tarafı da "idare" ve "ikna" eden Ahmet Hamdi Akseki'dir. (Bu çalışmalar büyük uğraşlar sonucu siyasî merkeze kabul ettirilen ehliyet sahibi kişilerin o yıllarda rejimle problemlî insanlar oldukları unutulmamalıdır.)¹³⁵

1. İlkokullara seçmeli din derslerinin konulması, ders kitaplarının diyanetin yani kendisinin gözetiminde yazılmıştır.
2. İmam-hatip okullarının ve ilahiyat fakülteleri açılmıştır.
3. Diyanet personelinin sayıca artırılması ve kalite olarak yükseltilmesi konularındaki çalışmalar yapılmıştır.¹³⁶
4. İslâm'ın sahîh kaynaklardan öğrenilmesi hususunda duyarlı davranmıştır.¹³⁷
5. 1947 yılında ülkemizden hacca gidecekler için ilk defa olarak döviz tahsis edildi.
6. 1949 yılında on ay süreli imam-hatip kursları ve Ankara İlahiyat Fakültesi açılmıştır.
7. İlkokullara isteğe bağlı din dersleri konulmuştur. Bu gelişmeler onun

¹³⁴ Akseki, 2014, Önsöz, s.3.

¹³⁵ Akseki'nin bu yoldaki yorucu ve kararlı çalışmaları ve müelliflerin tutumları için bkz. Eşref Edip, Mehmet Akif, 2.Bs., İstanbul, 1960, s.188-189, 198-205.

¹³⁶ Kara, 2008, s.197-201.

¹³⁷ Miras, "Ahmet Hamdi Akseki", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, 1947, C. 2, S.70, s.9.

vefatından kısa bir süre sonra, 1951 yılından itibaren imam-hatip okullarının açılmasına zemin hazırlanmıştır.

8. 1950'de teşkilat kanununda önemli değişikliğe gidilerek Başkanlığın merkez ve taşra teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. İsmi "Diyanet İşleri Başkanlığı" olarak değiştirilmiştir. 8 Haziran 1931 tarih ve 1927 sayılı yasa ile idaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş olan camiler ve din hizmetlilerinin idaresi Başkanlığa iade edilmiştir.¹³⁸ Böylece 4503 hayrat hademesi Başkanlık bünyesine aktarılmıştır.¹³⁹ Hayrat Hademesi ve Yayın Müdürlükleri gibi yeni birimler oluşturulmuştur.
9. Gezici vaizlik kadroları ihdas edilmiş, bütün vaizler maaşlı kadroya geçirilerek başkanlığın toplam kadro sayısı 5441'e çıkarılmıştır.
10. 1932 yılında getirilen Arapça ezan yasağı, 16 Haziran 1950'de kaldırılmıştır. Bu karar, halk arasında olduğu gibi, Başkanlıkta da büyük bir heyecan uyandırmıştır.
11. Yine 1950'de ilk kez olarak devlet radyolarında Kur'an-ı Kerim yayınına başlanmıştır.

Ahmet Hamdi Akseki, bütün bu müspet gelişmelere paralel olarak ülke genelinde âdeta bir din hizmeti seferberliği başlatmıştır. Teşkilata gönderdiği genelgelerle cami hizmetlerine artık daha fazla ihtimam gösterilmesini, bilhassa irşad hizmetlerine ağırlık verilmesini talep etmiş, ömrünün sonuna doğru "Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler Hakkında Bir Rapor"¹⁴⁰ başlığı altında bir rapor hazırlamıştır. 18 Aralık 1950'de bu çalışmayı ilgili devlet ve hükümet makamlarına gönderdiği gibi ayrıca bir broşür olarak yayımlatmıştır.

Ahmet Hamdi Akseki'nin daha Reisliği'nin başlarında iken yaptığı teşebbüsün sonucu olarak Diyanet İşleri Başkanlarının mabet dışında da ruhani elbise giyebilmesi için 18 06 1947 tarih ve 3/5904 sayılı bakanlar kurulu kararı çıkartılmıştır.¹⁴¹ (Ek-3)

Bu gelişmeler olurken, din hizmeti alanında yaşanan sıkıntılar ve bilhassa din hizmetlisine olan ihtiyaç bu yıllarda da yoğun bir şekilde sürmüştür. Başkanlığın hizmet binasının 1950 yılında bile küçük bir apartman dairesinden ibaret olması, bunun bariz

138 Baloğlu, "Diyanet İşleri Reisi olarak Ahmet Hamdi Akseki ", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV., Yay., 2005, s.7-14.

139 4081 Hayrat hademesi ile 26 Cuma ve kürsü vaizi, kadrosu.

140 Kara, 1997, s.362-379.

141 18 Haziran 1947 tarih ve 3/5904 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı tezin ekindedir.(EK-3)

bir örneğidir. Döneminde Başkanlıkta 6-7 kadar yeni eser basılmıştır.

Cumhuriyet devri din-siyaset ilişkilerinin bütün problemlerini en üst düzeyde yaşamıştır. Mevcut zor şartlarda bütün imkânları kullanarak kendisini, düşünce dünyasını ve temsil ettiği kurumu en az zararla kurtarmaya çalışmış, onlarca kitap ve makale yazmıştır. Onun bütün bu tecrübeleri yaşamış biri olarak kendisi ve tarih için söyledikleri, döneminin problemlerini özetlemesi açısından önemlidir.¹⁴²

142 Kara, 2005, s.109.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN DİN ANLAYIŞI

II. 1. DİNİN TANIMI, ÖNEMİ VE AMACI

Bir kültürü, bir medeniyeti idrak etmenin en güzel yolu, o kültürü ve uygarlığı oluşturan temel etkenleri bilmekten geçer. Bu temel öğretilerin merkezinde *inanç* bulunmaktadır. Tarihsel süreçte *inanç* denildiği zaman akla ilk olarak *din* gelmektedir. İnsan, hayatını inanç ile anlamlandırması, din realitesinin varlığından kaynaklanmaktadır.

Din çok boyutlu ve geniş kapsamlı bir alan olması ve bu boyutlarından her birinin diğerini tam olarak kapsayamaması sebebi ile basit bir tanımla ifade edilebilecek veya sadece bir boyutunun incelenmesi ile anlaşılabilir bir konu değildir.¹

Bundan dolayı dinin bu boyutları ile ilgili olarak çeşitli tanımları çerçevesinde insan hayatındaki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır. Dini tanımlarken gerek geçmişte yaşamış, gerekse günümüzde mevcut bütün inanç şekillerini kuşatan ve hepsinde müşterek esasları ifade eden bir tanım yapmanın kolay olmadığı tartışılmaz bir gerçektir. Bütün zorluklarına rağmen yine de dinin çeşitli tanımları yapılmış ve bu tanımlar genelde tanımı yapanların kendi sübjektif görüşlerini ve yaşantılarını yansıtmaktadır.

Durkheim dini; "Ahlâk ve hukuk gibi olgulara kaynaklık eden, dinin tarihinin de insanlık tarihi gibi eskiye dayanan, kendisine bağlı bir cemaatle hayat bulan, din ve insanın birbirine bağımlı olduğunu" ifade etmiştir.² Carl Gustav Jung, dinin "religio" teriminin özgün kullanımına dayanarak tanımlanabileceğini söyleyerek dine dair "insan aklının özel bir tutumu olarak görülmektedir"³ şeklinde kişisel bir din tanımı yapmıştır. Buna benzer şekilde dinin bazı tanımları yapılmıştır:

Din; "Tanrıya imandır, din; duyguyla karışık ahlâktır, din nihai bir ilgidir, din derin deruni tecrübenin bir türüdür, din bütünüyle tatmin edici bir hayata yönelik ortak

1 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s.37.

2 N.Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 8. Bs., 2005, s.298.

3 Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev. Raziye Karabey, Okyanus Yay., İstanbul, 2010, s.8.

bir arayıştır, din halkın kendileri için sınırsız bir değere sahip varlık olduğuna inandıkları gücün değişen sembolik ifadesi ve onların bu güce verdikleri cevaptır."⁴ Abraham H. Maslow'un dini tecrübeleri ele aldığı eseri olan *Dinler Değerler ve Doruk Deneyimler* isimli çalışmasında "dinin insan duygularına yönelik olan yönüne dikkat çekmekte ve herhangi bir dinin inananlarını etkileyebilmesi ve bazı değerler etrafında birleştirebilmesi için duygusal haz vermesi gerektiğini belirtmektedir".⁵

Eski Yunancada din sözü, "korku ile karışık sevgi ve saygı" manasını ifade eder.⁶ Çiçero, dinin "Religio" kelimesinden geldiğini söyleyerek, *Tanrı'nın Mahiyeti* adlı eserinde "bir işin tekrar tekrar yapılması anlamındadır," der. Rudolf Otto ise; "korku ile karışık saygı uyandıran sır ve hayran bırakan sır olarak" ifade etmiştir.⁷

Din, toplumların yaşaması için en başta gelen bir olgudur. Bergson'un dediği gibi: "Din şu veya bu şekilde tefsir edilebilir; fakat ne olursa olsun bir nokta muhakkaktır, o da her zaman içtimai bir rol oynadığıdır."⁸

Etimolojik ve semantik bakımlardan Arapça'da "din" kelimesinin "دين" veya "دان" kökünden gelip, genellikle bu kelime üç anlamda kullanılmıştır. Birincisi; usul, adet, tutulan yol, huy anlamındadır. İkinci anlamı; Aramî ve İbranî dillerinden Arapça'ya geçtiği ve bu dillerde kelimenin "hüküm" manasına geldiği, belirtilmektedir.⁹ Üçüncüsü ise; Farsçadan geçen dâena sözündeki anlamıyla din, mezhep edinmek, inanmak, örf, borç, itaat, ceza ve mükâfat, millet adet gibi manalarının olduğu belirtilmiştir. Din, kutsal fikrîne dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler kümesidir.¹⁰

Verilen bu tanımlardan dinin konusunun insan olduğu açıkça anlaşılmaktadır. O, ya insanın kendi duygusal ve zihinsel faaliyetlerinin sonucu oluşmuş ya da ilahi varlığın elçileri aracılığı ile insanlara gönderdiği ve insan üzerinde yukarıda tanımlarda verilen amaçları gerçekleştirme hedefinde olan bir sistemdir. Ama her durumda konu insanın

4 James L. Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.30.

5 Abraham H. Maslov, *Dinler Değerler ve Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1996, s.33.

6 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., 2011, s.213.

7 Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak.Yay., Ankara, 1975, s.49.

8 Henry Bergson, *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı* (Çev.M. Karasan), 3.Bs., MEB. Yay., İstanbul, 1986, s.9.

9 Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV. Yay, İstanbul, 1996, s.16.

10 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.156.

duygusal ve zihni imanı ile duygusal zihni ve fizyolojik davranışlarıdır. Din insanın bu davranışlarını etkileyen onlara yön veren motivedir.¹¹

Kur'ân-ı Kerim'de geçen din kelimesi ise; itaat, teslimiyet, ibadet, boyun eğme, millet gibi anlamlara gelir.¹² Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; "*Din, akli olan insanları hayra, iyiliğe, selâmete ulaştıran bir Allah kanunu, hak yoludur. Allah'ın insanlar için koyduğu iyi yaşama nizamıdır.*"¹³ Görüldüğü gibi Ahmet Hamdi Akseki'nin "din anlayışı" Allah inancına dayalı bir modeldir. İnsan kaynaklı olan din modellerinin ilahi kaynaktan beslenmedikleri için hiçbir zaman etkili olamayacaklarını şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Esasen insanlar tarafından uydurulacak bir din, ya da vücuda getirilecek felsefe sistemi, hiç bir zaman beşeriyetin hidayet ve saadetini temine kafi değildir. Çünkü vahiy ve ilhama, kökleri o ulvî kaynağa dayanmayan, oradan fişkırmayan bu gibi şeyler, insanların ruhlarının derinlerine nüfuz edemez, kalplere asla hakim olamaz. Muhtelif milletler içinde yetişen en büyük mütefekkirlerin asırlardan beri ilahi dinlere sarılmaları ve onları kabul etmeleri, bu dinlerin esas itibariyle ilahi vahye, dayandıklarının açık delillerindendir."¹⁴

Din, Allah'tan gelen, peygamberler tarafından insanlara tebliğ edilen, insanları kendi istekleriyle hayırlı olan şeylere daha doğrusu dünya ve ahiret saadetine götüren, içerisine iman, amel ve hayatla ilgili bütün hükümleri alan insanüstü bir sistemin adıdır. Cibril hadisinde Hz. Muhammed (s.a.v) "*din'i İslâm, iman ve ihsan olarak*"¹⁵ tarif etmiştir. Allah'tan gelen din teslimiyeti, yani en yüce otorite olan Allah'ın hakimiyetine bağlanmayı gerektirir. Bunun bir gereği olarak O'ndan gelen hükümleri kabul edip onlarla amel etmek inanmanın şartıdır. Nitekim İslâm kelimesi hem Allah'a teslimiyeti, hem de bu teslimiyetle birlikte barış ve huzura ulaşmayı ifade eder.

Kur'an da kullanılan *din* kavramı, yukarıda geçen anlam gruplarının bazen birisini, bazen hepsini birden ifade eden bir nizamın adı olarak yer almaktadır. Kur'an bu nizama yer yer *dinü'l- kayyım* (dosdoğru din), *dinü'l- hâlis*, (katıksız Allah'a has din), *dinü'l-hak*, (dosdoğru, gerçek din) *dinullah* (Allah'ın dini)¹⁶ gibi isimler vermektedir.

11 Hökelekli, 2010, s.37.

12 Kafirun 108/1-6; Zümer 39/11; Yunus 10/104; Ali İmran, 3/ 19, 73, 83; Maide, 5/ 3; Bakara 2/112.

13 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri*, 3. Kitap, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, 1947, s.3.

14 Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlâk*, DİB. Yay., Ankara, 1963, s.5-6.

15 Müslim 8; Nesei 4993; İbni Mace 63.

16 Âli İmran 3/83.

Diğer taraftan Kur'an'daki *din* kavramı, hem ilâhlığı hem de kulluğu ifade etmektedir. Din, yaratıcı (hâlik) ve kendisine ibadet edilen (ma'bud) Allah'a bakan yönü ile; hakim olma, itaat altına alma, hesaba çekme, ceza veya mükafat verme; yaratılmış (mahluk) ve ibadetle sorumlu olan insana bakan yönü ise, boyun eğip, itaat etme, zelil olduğunu anlama, teslim olma, yaratıcının hükümlerine uyma ve ibadet etmedir. Şüphesiz ki İslâm'a göre din, kul ile yaratıcı arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir nizam, bir yoldur.¹⁷

Ahmet Hamdi Akseki yukarıda yapılan tanımlar çerçevesinde din olgusunun önemini şöyle ifade etmektedir; "Dünyada dini olmayan bir topluluk yoktur. En eski milletlerin bile din diye bir şey kabul ettiklerini, Tanrı diye bir şeye inanıp taptıkları görülmektedir. Bunun için ilim ehli "İnsan, dünyada dinsiz yaşamamış ve yaşayamaz" tespitini yapmışlardır. Yalnız şu noktayı da unutmamalıdır ki her itikat, her din denilen şey doğru olmaz. Bugün bile ne milletler vardır ki: Kimi ineğe, kimi güneşe, ateşe, kimi de taşlara, ağaçlara tapar; Tanrı diye bunlara gönül verir, kendini oyalar.¹⁸ Tarihin şahitliğinden anlaşılıyor ki, bir takım kimseler güneş, ay, yıldız, hayvan, taş ve ağaç gibi canlı cansız birçok şeylere tapmışlar; fakat onların bu halleri fikrî bir sapkınlıktır. Canlı, cansız birçok şeylere tapan bu insanların bir gün dönecekleri yer hak mabud dur. Lakin bunlar, amaçlarına ulaştıracak doğru yolu bulamadıkları için bir çıkmaza saplanıp kalmışlardır.¹⁹

Dini inançtan yoksun insanlar, birçok psikolojik problemlerle karşı karşıya kalırlar. Bunlar hem kendileri mutsuz olur hem de yaşadıkları toplumun da mutsuz olmasına yol açarlar. Ahmet Hamdi Akseki dinsizliği bir nevi hastalık olarak değerlendirir ve bu hastalığa yakalanmış olan toplumların sosyal ve ahlâki bağlarının zaafa uğramasının kaçınılmaz olduğunun altını çizer.²⁰ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre dinsizlik toplu halde yaşama ve özgürlük fikirlerini yok eder. Ona göre "Dinsizlik toplumların yıkılmasına sebep olur. Çünkü toplum fertleri arasında ahlâki dayanışma, ancak toplumu oluşturan bireylerin inanç ve duygularının ortak olmasıyla meydana gelir. Din ortadan kalkınca tabiatıyla bu dayanışma yok olur. Dinsizlerde toplum düşüncesi yerine kendini düşünme yer alacaktır. Dinsiz ve anarşistin bomba ile binlerce

17 Hüseyin K. Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul, 2000, s.146-147.

18 Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri*, Nur Yay., Gaye Matbaası, Ankara, 1944, s.134.

19 Akseki, *Sebilü'r-Reşad*, C. II, S.27, s.21.

20 Akseki, *İslâm Dini Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir*, Nur Yay., Ankara, 1981, s.105-106.

adamı telef ettiği halde zerre kadar vicdan azabı hissetmemesi bu tespitin doğruluğunu gösterir."²¹ Akseki bu ifadelerinde Allah korkusu taşımayan insanların vicdan mekanizmalarını yitireceğini ve adeta bir suç makinesine dönüşebileceğini vurgulamak istemiştir. Allah inancı olmayan insanlar, her devirde insanlığın başına bela olmuşlardır.

"Esasen her dinsiz eline fırsat geçirdiği gün, en korkunç bir diktatördür. Dinler tarihi tetkik edilince görülür ki tarih boyunca Peygamberlerle mücadele eden ve onlara karşı gelenler de Ebu Cehiller, Nemrutlar, Firavunlar diktatör olmuşlardır."²²

II. 2. AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN DİN VE İSLÂM ALGISI

İslâm'dan önce Arabistan muhtelif dinlerin, örf ve adetlerinin, ahlâk ve adetin yaşandığı bir bölgeydi. Medeni ve içtimai kanunlar olmadığından fertler arasında karşılıklı zulümler artmış, birine zarar veren fertler çoğalmış, şefkat ve merhamet duyguları azalmış, yardımlaşma ortadan kalkmış, kalpler; insanları kurban edecek kadar katılaşmıştır.

İslâm dininin gönderilmiş olduğu Hicaz bölgesinde insanlar, din ve ahlâk, fikir ve ibadet bakımından farklı farklı kabilelere ayrılmışlardır. Çünkü Araplar; İranlılar'a, Romalıları'a, Yahudiler'e, Asuriler'e, Babilliler'e, Sabiiler'e ve o zaman mevcut olan Nasara fırkasına komşu bulunuyorlardı.

Kabileler arasında kızları diri diri gömmek, toplum baskısı ile çocuklarını öldürmek gibi adetler vardı. Kadının hayvandan bir farkı yoktu. O da her hangi bir hayvan gibi alınıp satılırdı. Aleni fuhuş vardı. Kumar, içki, faizcilik, evlerde huzur bırakmıyor, aileleri perişan ediyordu. İçlerine Yahudilikle Nasranilik gibi semavi dinlerin girmesi bu uygulamaları artırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.²³

Avrupa'da da durum Hicaz bölgesindeki durumdan farklı değildi. O zamanki ortam göz önüne getirilirse "Halk soylu insanların, şövalyelerin, kilise papazlarının elinde dilsiz hayvan gibi muamele görüyordu. Kızını evlendirenler zifaktan evvel bulunduğu yerin büyüğüne takdim ederdi."²⁴ İslâm'dan önce dünyanın durumu yukarıda zikredildiği şekilde güçlü ve imtiyazlı kişilerin elinde bulunmaktaydı. Ancak, hak din İslâm olgusuyla birlikte gidişatta değişiklik oldu. Aradaki imtiyazlı sınıfın hoşuna gitmeyen barış, kardeşlik, eşitlik gibi terimler literatüre girmiş oldu.

21 Akseki, 1981, s.105.

22 Ertan, 1988, s.153.

23 Akseki, *İslâm Fitrî Tabîî ve Umumî Bir Dindir*, Sebil Yay., 1.Bs, İstanbul, 2004, s 336-337.

24 Akseki, *İslâm*, 2004, s.336-337.

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: "Mü'minler ancak kardeşirler."²⁵ buyurmuştur. İnsanları birbirine bağlayan kardeşlik bağından daha kuvvetli bir bağ yoktur. Nitekim Hz. Peygamber ölümü ile sonuçlanan hastalığında yaptığı konuşmada şöyle demişti:

"Arkadaşlığına ve malına en çok minnet duyduğum insan Ebû Bekir'dir. Ümmetimden bir kimseyi bu dünyada dost edinmem gerekse hiç şüphe yok ki, bu dost, Ebû Bekir olurdu. Fakat İslâm bağı hepimizi kardeş yapmıştır."²⁶

İslâm'ın getirdiği kardeşliğin en mükemmeli ilk Müslümanlarda görüyoruz. Medine'de Evs ve Hazreç diye iki kabile vardı. Bunlar uzun yıllar bir birleriyle savaşımlar, İslâmiyet gelince bu iki kabileyi barıştırmış, kardeş olduklarını bildirmiş onlar da silahlarını bırakarak İslâm'ın aydınlığında kardeş olmuş ve bundan sonra da barış içinde yaşamışlardır.

Ahmet Hamdi Akseki ile aynı dönemde yaşayan, benzer duygu ve düşünceleri paylaşan ilim adamlarından biri olan Hasan Basri Çantay da, İslâm dinini son ve doğru olan tek din olarak kabul etmiştir. Bu dinin insanlar için Allah ile kurulan bir bağ olduğunu ve İslâm'ın insan doğasına uygun bir din olarak insanlığın tüm iyilik isteklerinin cevabı olduğunu ifade eder. Ayrıca O, İslâm'ın tüm insanlığa hitap eden üstün bir din olduğunu vurgulamış ve dinin doğru anlaşılmasıyla günümüze ve tüm zamanlara hitap ettiğinin görüleceğini işaret etmiştir. Bir hadiste; "*Her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar, sonra ebeveyni Yahudi ise Yahudi, Hristiyan ise Hristiyan, Mecusi ise Mecusi yapar.*"²⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Bu dinin bütün hitabı aklı selimdir. Akil ve baliğ olmayana ne hitap ne de teklif vardır.²⁸

25 Hucurat, 49/10.

26 Buhârî, Salât, 80; Müslim, Mesacid, 3.

27 Buhari, *Sahih-i Buhari muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi (Şerh: Ebü'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif Zebidi, Trc. Kamil Miras)*, 8. Bs., DİB. Yay., Ankara, 1985, Cenâiz 79; Müslim, Kader, 23.

28 Çantay, "Müslümanlık Hayat Dinidir," *Sebilü'r-Reşad* 1(14), 9/1948, s.217.

II. 2. 1. Dinin Tanımı

Din, akıl sahibi şuurlu insanları kendi irade ve arzularıyla bizatihi hayır olan şeylere sevk eden ilâhi bir düzen, Peygamberlerin vahiy ve ilhama dayalı tebligatı, olgun bir insan olmak için tutulacak en doğru yoldur. Dinin gerçek kurucusu Allah Teâlâ'dır. Hiçbir insan, hatta peygamberler bile din kuramazlar.²⁹ Seyyid Şerif Cürcani'nin İslâm alimlerinin genelde kabul ettikleri bu din tarifini Ahmet Hamdi Akseki de benimsemiştir. Ancak O, bu tarifle yetinmeyerek İslâm bilginleri ve Batılı düşünürlerin din tariflerine *İslâm* isimli eserinde yer vermiştir.³⁰ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; din, "bize benliğimizi bildiren, Allah'ı tanımamızı sağlayan, Allah'a ve birbirimize karşı sorumlu olduğumuz vazifeleri tayin eden, hayat ve ahlâk hakkında en doğru hükümleri veren manzumeler bütünüdür."³¹ Din, toplumun nizam ve intizam üzere devam etmesini sağlayan ilahi kanun'dur.³² Din, bir peygamberin Allah'tan vahiy ile aldığı ve beşeriyete tebliğ ettiği hüküm ve kaideler manzumesidir.³³ Din yalnız felsefi ve hayali bir ideal yahut insanı sadece ölümden sonrası ile meşgul eden bir dua ve ibadet sistemi değil; aynı zamanda insanın bütün doğal ihtiyaçlarını göz önünde tutan bir fikir, hareket ve hayat kaynağıdır.³⁴

Ahmet Hamdi Akseki bir diğer yazmış olduğu *İslâm Dini İtikat, İbadet Ahlâk* isimli eserinde ise dini; "Yüce Allah tarafından bildirilmiş bir kanundur. İnsanlara saadet yollarını gösterir, yaratılışlarındaki gaye ve hedefi, Yüce Allah'a ne şekilde ibadet edileceğini bildirir. İnsanları kendi arzuları ile dini kabul eden akıl sahiplerini hayırlı yollara sevk eder.³⁵ Dinin hakiki vaz'ı ve müessisi Allah Teala Hazretleri'dir. Hiç bir insan, hatta peygamberler din vaz edemezler "³⁶şeklinde tanımlanmaktadır.

Din insana yaratılışındaki gayeyi yaratan ve yaratılana karşı insanın mükellef bulunduğu görevleri bildirmektedir. İyi ve kötüyü, hayrı ve şerri, fazilet ve rezileti özgür iradesi ile seçtiği işlerin sonunda verecekleri iyi veya kötü sonuçları sevap ve

29 Akseki, 1963, s.5.

30 Akseki, 1963, s.1-27.

31 Akseki, 1963, s.33.

32 Akseki, "Maddiyun ve Meslekleri", *Sırat-ı Müstakîm*, 1-V111, S.19-201, (Cemaziyel-ahir 1328), s.357.

33 Akseki, 1963, s.368.

34 Akseki, 1963 s.23.

35 Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlâk*, DİB Yay., İstanbul, 2014, s.13.

36 Akseki, *İslâm*, 2004, s.65.

cezayı tayin eder. İnsana hidayet ve saadet yollarını gösterir. İnsanı bizatihi hayır olan şeylere sevk eder. Bu suretle maddi ve manevi mutluluğunu temin eder.³⁷

Din insanlarla birlikte doğmuştur. Kendini duymak, kendinin kendi olduğunu anlamak insanda apaçık bir duygu ise kainatın bir yaratıcısı olduğunu anlamaya çalışmak bilmekte ona yakın ve onunla beraber bulunan apaçık bir bilgidir. Din duygusu, insanda fitri olduğundandır ki, insanoğlu ile birlikte dünyaya gelmiş, onunla devam etmiştir. Din, kuvvetli bir ağaç gibi insanın geçirdiği yeniliklerin hepsinde hayat ve varlığını korumuştur. Zaman zaman bu ağacın kökleri defalarca kesilmiş ve yaralar almış olsa da, ancak asıl kök sapa sağlam ayakta kalmayı başarmıştır. O halde denilebilir ki din, ezeli ve ebedidir. Kökleri geçmişe dayanan dinin son bulması mümkün değildir.³⁸

Yukarıdaki din tanımı metninde geçen maddeleri tahlil ve izah etmek gerekirse şu alt başlıklara yer vermek gerekir.

1. "Din, bir vaz'ı ilahidir, Peygamberlerin Allah tarafından vahyi ilham ile tebliğ eyledikleri bir kanundur, bir yoldur." Bu beşeriyete asıl yaratılış gayesini bildiren o gayeye ulaşabilmek için en yakın ve kısa yoldan varmamızı sağlayan bir Allah kanunudur.³⁹

2. "Din; akıl sahiplerini kendi hüsnü ihtiyarları ile bizatihi hayra sevk eder"⁴⁰ Bu fıkradan açık olarak anlaşılıyor ki dinin şartı akıl ve seçme özgürlüğüdür. Dinin ulaşmaya çalıştığı amaca ulaşabilmek için akıllı olmak ve kendi arzu ve iradesiyle dinin gösterdiği yolu tutmak şarttır. Kendilerinde akıl bulunmayanlara dinin hükümlerinden mükellef değildir. İnsanda akıl, irade ve ihtiyar dinin olmazsa olmaz unsurlarındandır.

Din de ilim meselesinden başka bir de irade ve ihtiyar meselesi vardır. Dinin vaad ettiği yüksek gayeye erişebilmek için akıl şart olduğu gibi dindar olmak içinde dini hem bilmek, sevmek hem de irade ve seçme özgürlüğünü dinin istediği yöne doğru yöneltmek, seve seve ve kendi ihtiyarı ile dini kabul etmiş olmak gerekir. Çünkü din başka, dindarlık da başkadır. Din bir kanun, dindarlık ise hayatını o kanuna göre tanzim etmek ve onu yaşatmaktır. Kısaca; sadece alim ve akıllı olmak ve hatta dinin bütün inceliklerini bilmek, dindar olmak için yeterli değildir. Bundan dolayıdır ki bu

37 Akseki, *İslâm*, 2004, s.66.

38 Akseki, *İslâm*, 2004, s.9-11.

39 Akseki, *İslâm*, 2004, s.70.

40 Akseki, *İslâm*, 2004, s.71.

unsurlardan mahrum olanları din sorumlu tutmaz, onlar dinin vaad ettiği mutluluğa tam ulaşamazlar.⁴¹

3. "Din, peygamberlerin vahyi ilahiye müstenid tebligatıdır." Peygamberler tarafından beşeriyete tebliğ edilmiş olan din, peygamberlerin kendi sözleri olmayıp doğrudan doğruya Allah'ın hitabıdır. Hiç bir insan hatta hiç bir peygamber din ve şariat ortaya koyamaz. Peygamberlere din ve şariat atfetmek dini tebliğ etmiş olmalarından dolayı mecaz anlamdadır.⁴² Peygamberler yeni bir din getirmiş değil, insanların kendi elleri ile bozdukları din-i ilahiye ıslaha ve tevhidi hakikiyi tebliğe memur olarak gelmiştir.⁴³

4. "Dinin hedefi saadet-i beşeriyye'dir." Hak din, bizatihi hayırlara sevk ederek erdemli ve olgun insanlar yetiştiren bir eğitim ocağı olduğundan, onun gayesi insanları, önce bu dünyada, sonra da ahirette mutlu etmektir. İşaret edildiği üzere, din direk olarak hayır olan şeylere sevk eder. Hayır sonsuza kadar mutluluk demektir, bu mutluluk dünya ve ahiret saadetini içine alır. Cenab-ı hak tarafından ortaya konmuş ilahi hükümler, insanları önce bu dünyada, sonrada ahirette mutluluğa erdirir. Bunun içindir ki bütün emirler insanın saadetine yöneliktir. Hak din insanlara Allah ve hayat hakkında en doğru bilgileri vererek onları yavaş yavaş aşağıdan yukarıya doğru yükselterek tertemiz bir hale koyar.

Kısacası; hakiki mutluluğa erişebilmek için kendi isteği ile bu yolu tutmak ve bu yoldan sapmadan yürümek lazımdır. Dinin saadete sevk etmesi, onu yaşamakla olacaktır. Bu saadetten ancak kişi nasibi kadar istifade edecektir.⁴⁴

5. "Din insana kendi mahiyetini, yaratılışındaki gayeyi hâlîka ve mahlukuna karşı mükellef bulunduğu vazifeleri bildirir." Din, insanları olgunluğa ulaştırmak ve sonsuz bir selâmete eriştirmek için yaratıldıklarını bunun için de insanın yaratıcısını bilip ona kulluk etmesini ve bütün insanları Allah'ın kulu bilip onlarla hoş geçinmesinin gerekli olduğunu bildirir. Dinin gayesi, insanlığın mutluluğudur.

6. "Dinin temel hükümleri üçtür: İtikat, amel, ahlâk" Hak bir dinde itikada, ahlâka ve mahlukuna ait vazifeleri tayin eden esasların bulunması şarttır. İnsanların ilmi, ameli, vicdani vazifelerinin tayini dinin esasını teşkil eder. Bunlar o dinin temel

41 Akseki, *İslâm*, 2004, s.70-72.

42 Akseki, *İslâm*, 2004, s.72-73.

43 Akseki, *İslâm*, 2004, s.235.

44 Akseki, *İslâm*, 2004, s.74-75.

taşları demektir. Her dinde ortak noktalar bunlardır. Bunun içindir ki her peygamber ümmetlerine ibadeti emretmiştir.⁴⁵

Dinin tanımı noktasından hareketle; metinde geçen unsurların tahlili çerçevesinde yukarıda izaha çalışılan Ahmet Hamdi Akseki'nin din tarifi şu şekilde özetlenebilir; Din bir Allah kanunudur. Bize benliğimizi bildiren Allah'ı tanıtan; Allah'a ve birbirimize karşı sorumlu olduğumuz insani vazifelerimizi tayin eden; hayat ve ahlâk hakkında en doğru ve kesin bilgi veren dindir. Bunun içindir ki din, milletlerin hayatı üzerinde en kapsamlı faktör olarak kabul edilmektedir. Aynı zaman da din, bir ferde veya hususi bir zaman ve mekana ait bir şey değildir. O, her kişiye her zaman ve her yerde hitap eden bir olgudur.⁴⁶

II. 2. 2. Dinin Önemi

İnsanın din ile emredilmesi yani dinin insan hayatına yön vermesi insanın olgunlaşma evrelerinden önemli bir aşamadır.⁴⁷ Din insanın tutum, davranış ve kişiliğinin oluşumunu etkilemektedir. İnsanın değerler dünyasını oluşturan en önemli yapıcı unsur, insanın benliğini oluşturan önemli bir kaynak din'dir.⁴⁸ Bu çerçevede dinin önemi kısaca maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir;

1. Din, insanın düşünce, görüş ve davranışlarını yönlendiren bir disiplindir. İnsan sadece et ve kemikten ibaret bir varlık değil, ruh ve cisimden oluşan üstün bir yaratıktır. İnsan ne bedenî ve ne de ruhî ihtiyaçlarını erteleyemez. Bedenî ihtiyaçları ile ilgilenmemesi sağlığını yitirmesine, ruhî ihtiyaçlarını görmezden gelmesi de kalben tatmin olma özelliğini kaybetmesine sebep olur.

2. İnsan hayatı yoğun bir şekilde mücadeleden ibarettir. Bu mücadelesinde insan bazen başarılı olmayabilir. Böyle bir durumla karşılaşan insan, kendi gücünün üstünde daha üstün bir gücün varlığına inanmazsa bunalıma girer, hatta hayatına bile son verebilir. Hayatta bu tür vakalara sıkça rastlanır. Ama güç ve kuvvet sahibi yüce bir yaratıcıya inanmışsa, karşılaştığı engeller ve güçlükler karşısında ümidini yitirmez. İlâhi kudretin büyüklüğünü ve ümitsizliğe düşmeyenlere daima yardım edeceğini düşünerek O'na sığınır ve kendini kaybetmez. Bu itibarla günlük hayatımızda da en büyük dayanağın din olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

45 Akseki, *İslâm*, 2004, s.66.

46 Akseki, *İslâm*, 2004, s.80-85.

47 Hâbil Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008a, s.11.

48 Hâbil Şentürk, *İslâmi Hayatın Psikolojik Temelleri*, Isparta, 2008b, s.21.

3. Din ahlâkî bir müessese olarak insanlara yön verir. Çünkü dindeki Allah inancı, ölçülü olmayı, hiç kimseye haksızlık yapmamayı emreder. Zira Allah, yerde ve göklerde olup biten her şeyi bilmekte, görmekte ve denetlemektedir. Sadece olup biten şeyleri bilmekle kalmayıp, gözlerin bakışındaki gayeyi ve kalplerinde saklananları da bilmekte ve bundan dolayı insanları bir gün hesaba çekeceğini haber vermektedir. Ona inanan bu şekilde inanmaktadır. Onun bilgisi dışında hiçbir şeyin yapılması söz konusu değildir. Böyle bir Allah'a inanan kimse başkasına haksızlık yapabilir mi? Başkasının malına, ırzına ve canına göz dikebilir mi? İnsanlar ve hayvanlara karşı merhametsiz davranabilir mi? Tabi ki davranamaz. O halde insanların yüksek ahlâklı ve fazilet sahibi olmalarını sağlayan Allah inancıdır⁴⁹.

Allah inancı ve Allah korkusu gönüllerden silinmiş olursa o gönüllere sahip insanların yapamayacağı hiçbir kötülük ve vahşilik yoktur. Bunun en yakın örneği Azerbaycan, Ermenistan, Karadağ, Bosna Hersek ve Kosova'dır. Sırp ve Ermeni canilerin buralarda kendi ırklarından olmayan insanlara karşı işledikleri cinayetler, sergiledikleri vahşet, tüyler ürpertici boyutlara ulaşmış, bütün dünyaya "bunları yapanlar insan olamazlar" dedirtmiştir. Allah'a inanan ve bir gün O'nun yüce katında dünyada yaptıklarının hesabını vereceğini düşünen bir insanın, günahsız insanlara karşı bu cinayetleri işlemesi düşünülemez.

İşte din fikrî ve Allah inancı insanı ahlâken yükseltmekte ve ruh yönünden olgunlaştırmaktadır. Bu duygulara kalbinde yer vermeyen insanlar, güçleri yetip fırsat buldukça yapamayacakları hiçbir kötülük yoktur. Hangi yönden bakılırsa bakılsın, din insan için bir ihtiyaçtır. İnançsızlık ise büyük bir felakettir. Bir gün dünyanın geçici zevklerinden ayrılacağını ve yok olup gideceğini düşündükçe tedirginliği artar ve huzuru kaçar. Bir insan için en büyük felaket budur. Halbuki din, ölüm ötesinde daha mutlu ve sonsuz bir hayatı müjdelemekte ve ona ulaşmanın yollarını göstererek insana huzur ve güven vermektedir.

4. Şahıs olarak din insana ne kadar gerekli ise toplum olarak da o kadar gereklidir. İnsan doğuştan medenidir, toplum halinde yaşar. Hiç kimse yalnız başına bütün ihtiyaçlarını karşılayamaz, birbirleriyle yardımlaşarak ve dayanışarak yaşarlar. Birlikte yaşamak durumunda olan insanların birbirlerine karşı birtakım hak ve görevleri vardır. Bir insanın birlikte yaşadığı insanlara karşı saygılı olması görev ve hak

49 Akseki, *İslâm*, 2004, s.60-70.

anlayışına bağlıdır. Çünkü insan çoğu kez aşırı isteklerinin etkisinde kalarak kişisel çıkarlarından başka bir şey düşünemez. Bunun için insanı başkalarına karşı olan görevlerini yerine getirmeye ve onları başkalarına karşı saygılı olmaya mecbur edecek bir etkene ihtiyaç vardır, o da dindir. Bunun için din, sadece ferdin hayatını değil, toplum hayatını da olumlu şekilde etkileyen bir olgudur.

Dindar olan kimselerden oluşan toplumda suç işleme oranı daima düşük olacaktır. Yapılan istatistikler bunu teyit etmektedir. Müslüman toplumlar için Ramazan ayı örnek verilebilir. Bu ayda Müslümanlar topyekun ibadete yönelirler ve suç işleme oranı bu toplumlarda hissedilecek derecede düşer. Bu husus ilgililer tarafından da ifade edilmiştir. Dinine bağlı toplumlarda işçi-işveren münasebetleri en iyi seviyede bulunur. Çünkü işçi alacağı ücreti helâl etmek için işini gereği gibi yapar. İşveren de işçiye karşı olan yükümlülüklerini en iyi şekilde yerine getirir. Kamu görevinin söz konusu olduğu her yerde ticarete, sanatta görev yapan dindar insan, üstlendiği göreve hıyanette bulunamaz, kimseye hile ve haksızlık yapamaz, hak etmediği bir ücreti almak isteyemez. Böylece toplum fertleri birbirleriyle barış ve dayanışma içerisinde bulunur. Birbirlerine karşı sevgi ve saygıda kusur etmezler. Böylece de din, fert ve toplum hayatı açısından ne kadar öneme haiz olduğu ortaya çıkmış olur.

II. 2. 3. Dinin Gayesi

Dinin gayesi; insanlığın saadeti ve hayatın ebedileşmesidir. Bunun içindir ki dinin emir ve sevk eylediği şeyler mutlaka ve bizatihi hayır ve fazilettir. Şu anda ve gelecekte kurtuluş ve saadeti gerektirir. Bunların her birisi insanın olgunluğa ulaşmasına vesiledir. Dinin yasakladığı şeyler ise kötüdür. Kemâl mertebeye yükselmeye engeldir. Yalnız bu kadar da değildir. Din insanın ahirete ait vazifelerini bildirmek suretiyle ahiret saadetini temin eylediği gibi, dünya hayatında da ahlâki ve sosyal ilkeleri öğretmek suretiyle maddi ve manevi mutluluğunu temin eder. Çünkü bu ilahi kanunun içerdiği hükümler ve inançlar işin gerçeğine uygundur. Kısaca bu yolu tutanlar önce bu dünyada, sonra da ahirette mutluluğa ereceklerdir.⁵⁰

Dinin hedefi ise onun vaad ettiği nimet, doğrudan doğruya insanın saadetidir. Bu da dünya ve ahiret saadetinin her ikisini de kapsar. İslâm'ın itikat, amel ve ahlâk esasları bunun gerçekleşmesi ile ilgilidir. Din hayır ve şer sınırlarını tayin ederek bunlardan

50 Akseki, *İslâm*, 2004, s.55-76.

birini seçmeyi bizim serbest irademize bırakır ve böylece kuvvetlerimizi ve melekelerimizi ya iyi veya kötüye doğru geliştirmemize sevk eder. İslâm'ın itikat, amel ve hüküm esasları ciddi bir surette incelenirse görülür ki; İslâm, insanın kabiliyetlerini hayra doğru geliştiren ve böylece dünyasını ve ahiretini mamur etmek gayesini güden bir hayat kanunundan başka bir şey değildir. ⁵¹ Dinin asıl gayesi; insanın kendisine ve kâinata karşı duyarsız kalmasını önlemek ve Allah'a boyun eğmeyi gerçekleştirmektir. Diğer tabirle dinin nihai amacı, insanın zihnî ve amelî duyarlılığını koruyarak, ahlâki amaçlar üzere hayatını sürdürmesi ve bu normlar doğrultusunda insanın gerçekleştirdiği fiiller paralelinde Allah'ı tanıma ve hatırlatmada vesile olmasıdır. İnsan bu konum itibarıyla iman ve teslimiyetini, yaşamının her alanına yansıtmasıdır.

II. 2.4. Dine İnanmanın Önemi

Din duygusu insanda doğuştan var olan bir olgudur. Tarihin hiçbir döneminde dinsiz milletler olmamıştır. Nerede insan varsa orada inanç, ibadet ve din duygusu görülmüştür. Tarihî ve kültürel eserler incelendiğinde insanların kendilerinden daha güçlü bir varlığa ve bir dine inandıkları görülür. ⁵² Din inancı ilk toplumlardan beri tarih boyunca var olan bir olgudur. İlk insan Hz. Âdem'in aynı zamanda ilk peygamber olarak görevlendirilmesi bu gerçeğin ifadesidir. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle anlatılır: *"İnsanın başına bir sıkıntı gelince Rabbi'ne yönelerek ona yalvarır. Sonra Allah kendisinden bir nimet verince önceden yalvarmış olduğunu unutup verir..."* ⁵³

Din, insan davranışlarını düzenleyen, onları belirli bir ilkeler çerçevesinde şekillendiren ve insana bir hayat modeli sunan ulvî bir nizamdır. Dinler toplumsal bağlamda da karşılıklı olarak hak ve özgürlüklere saygı duyduğu, saygı ve sevgi ilkesine dayalı bir toplumsal yapının oluşturulmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda dinlerin en önemli gayesi, herkes için yaşanacak bir ortam oluşturmaktır, denilebilir. Hz. Muhammed'in yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede toplumu, her türlü vahşetin yaşandığı cahiliye toplumundan; dostluk, kardeşlik ve adaletin hüküm sürdüğü bir toplumsal yapıya dönüştürmesi buna güzel bir misal teşkil etmektedir.

Ahmet Hamdi Akseki, toplumun düzelmesi açısından dinin insanlık için gerekli olduğunu; dinin ne kadar yüksek temellere ve derin hikmetlere dayanırsa önemini o

51 Akseki, *İslâm*, 2004, s.26-27.

52 Mustafa Kır vd., *Din Kültürü ve Meslek Ahlâkı I*, MEB. Yay., Ankara, 2012, s.11.

53 Zümer Suresi, 8.

oranda artıracığı görüşünü benimsemiştir.⁵⁴ Din cemiyet dinidir, her Müslüman başkasını düşünmekle mükelleftir.⁵⁵

Ahmet Hamdi Akseki dinin, milli duyguları kabartacağını şu sözleriyle ifade etmiştir: "Din, milli vicdanı var eden, fertleri birbirine sımsıkı bağlayan toplumların yükselmesinde ve gelişmesinde en büyük faktör olan Allah'ın birliği esasına dayanan ve insanları iyiye ve güzele sevk eden, dünya ve ahiret saadeti kazandıran bir müessese olup, ilahidir."⁵⁶

İnsanların teknolojik bakımdan gelişmesi, sekülerleşmeyi meydana getiren sebeplerden birisi olmuştur. Bilim ve teknolojik gelişmelerin hızlı bir ilerleme kaydettiği dünyamızda artık dinin yer almaması gerektiği görüşüne katılmamaktadır. Ayrıca "İlim devrinde dinin yeri yoktur" iddiasının "hiçbir hakikati ifade etmediğini" vurgulamıştır.⁵⁷ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre milletler için din ihtiyacı bundan sonra kendisini daha ziyade hissettirecek ve her millet bununla daha ciddi bir surette meşgul olacaktır. Çünkü din, ezeli bir hakikattir.⁵⁸ Ona göre din fikrî insanlık için olmazsa olmaz olup, insanlık var oldukça din de sonsuza kadar yaşayacak; fikrîn, idrakin, düşünce ve anlayışların yükselmesiyle din fikrî daha esaslı bir şekilde kuvvet bulacaktır.⁵⁹

"Din fikrî ve uluhiyet fikrî beşerde fitridir. Bu his olmaksızın insanın gerçek mutluluğu mümkün değildir."⁶⁰ Dinin fitri bir ihtiyaç olmasından hareketle insanların bu ihtiyaçlarının sağlıklı bir şekilde karşılanması gerektiği görüşündedir. Din, insan fitratının bir parçası olması bakımından kesinlikle gerekli bir sistemdir. Çünkü insanın dinden ayrı kalması düşünülemez. Ayrıca insanlar duyu organlarıyla idrak edemediği varlıklara veya olaylara karşı son derece merak içindedir. Eğer Yüce Allah hak dini göndermemiş olsaydı insanlar, Allah, melek, şeytan, cin, ruh, ölüm vb. metafizik konularını nasıl anlamlandırabilirdi? Muhtemelen, çözümsüz kalan bu soru işaretleriyle, karanlıklar içinde korku dolu bir yaşama sahip olurdu. İşte Yüce Allah bizleri sonsuz merhametiyle donatmış, elçileri vasıtasıyla bizlere rehberlik etmiş ve bizleri

54 Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlâk*, Nur Yay., Ankara, 1993, s.6.

55 Mahir İz, *Din Ve Cemiyet*, Med Yay., İstanbul, 1979, s.46.

56 Ertan, 1988, s.159.

57 Sebilü'r-Reşad Dergisi, 2. cilt, s.51.

58 Kara, *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm*, Dergah Yay., İstanbul, 2008, s 138-150

59 Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlâk*, 1993, s.9.

60 Akseki, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 10-19 Ağustos 1923, S.885-892 naklen Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul, 1999, s.532.

karanlıklardan aydınlığa çıkarmıştır. Dinin insan için lüzumunu Ahmet Hamdi Akseki şu sözleriyle dile getirmiştir; "*Hasılı: Sosyal bir varlık insanı yalnız başına akıl, iç ve dış duyular her vakit saadete erdiremez; bunun içindir ki Cenab-ı Hak insanlara bir de 'din' göndermiştir ki en büyük yol gösterici, en muazzam rehber odur.*"⁶¹ Bu çerçevede din, korku ve ümitlerde, ahlâki yargılarda, içtimai hayatta, dünya görüşünde ve hayatı anlamlandırmada insan için temel referans kaynağı olmuştur.⁶²

II. 2.5. İslâm Dini Anlayışı

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre İslâm, kelime olarak "maddi ve manevi her türlü lekeden temiz, gevşeklikten ve eğrilip bükülmekten salim olmak, hakka itaat ve boyun eğmek, halis ve salim olmak, doğrudan ayrılmamak" anlamlarına gelir.⁶³ İslâm; İnsanları dünya ve ahirette Allah'ın nimetlerine ulaştıran, felâha ve selâmete çıkaran bir dindir. Bu dinin amacı; insanı hem dünyada, hem de ahirette selâmete çıkarmaktır. İslâm dininin özü Allah'ın varlığını kabul etmek ve buna şeksiz şüphesiz iman etmektir. Bu bağlamda Ahmet Hamdi Akseki, İslâmsız iman, imansız da İslâm'ın olamayacağını savunur ve imanı ruh, İslâm'ı da onun bedeni olarak kabul eder.⁶⁴

Ahmet Hamdi Akseki "Allah katında tek din İslâm'dır." düşüncesini şöyle bir benzetmeyle açıklamıştır:

*"Bütün dinlerin sonu ve hepsinin en mükemmeli olan İslâm dini, kendisinden evvel geçen şeriatların hükümlerini ortadan kaldırmış ve hükümsüz kılmıştır. Güneş doğduktan sonra ay ve yıldızların ışığına nasıl ihtiyaç kalmaz ve güneşin ziyası yanında onlar nasıl sönük ve hükümsüz kalırsa, Müslümanlığa nispetle diğer şeriatlar da böyledir. Onlar hususi birer kandildi. Güneş çıkıncaya kadar bulundukları yeri bir müddet aydınlatacaklardır. Hakikat güneşi olan Müslümanlık doğduktan sonra, onlara ihtiyaç kalmayacağı tabiidir. Güneşi bırakıp da yıldızların ışığı ile yol bulmaya çalışmak, şüphe yok ki, bir delalettir. Böyle yapanlar gayelerini bulamazlar."*⁶⁵

İslâm anlayışına göre bütün semavi dinler özü itibarıyla aynı içeriğe sahiptir. Çünkü hepsi aynı kaynaktan beslenmektedir. Bu bağlamda ilahi dinler tevhîd inancına dayanmaktadır. Yani "Bütün semavi dinler, ferdin ve cemiyetin selâmeti yolunda,

61 M. Reşid Rıza el Hüseyini, *Mezahibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, çev: Akseki, sadeleştiren: Hayrettin Karaman, DİB. Yay., Ankara, 1974, s.15.

62 Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yay. Ankara, 1996, s.108.

63 Akseki, *İslâm*, 2004, s.67.

64 Akseki, *İslâm*, 2004, s.65-66.

65 Akseki, 1993, s.19-20.

Allah'ın birliğine, Peygamberlerin hak olduğuna, iyiye, doğruya, hayra insanları inandırmak için indirilmişlerdir."⁶⁶ Bu itibarla İslâm dini kendisinden önce gelen kutsal kitapları ve ilahi dinlerin varlığını kabul etmektedir. Böyle bir anlayış diğer dinlerde bulunmayıp yalnızca İslâm inancına özgüdür.

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre İslâm dininin tabii olmasının göstergelerinden birisi de kendisinden önce gelen dinleri tasdik etmesi ve asrın bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasiteye sahip olabilmesidir.⁶⁷ "İslâm'dan başka hiçbir din gösterilemez ki, bütün Peygamberlere ve onlara Allah tarafından gönderilmiş olan mukaddes kitapların, Allah'ın kitabı olmaları bakımından, hak olduğuna iman etmeyi kendi inananlarına vacip kılmış, bunun içindir ki: Kur'an'ın tarif ve "İslâm" diye tescil ettiği din, insanlık kavramı kadar geniştir."⁶⁸ ifadeleriyle İslâm'dan önce gelen dinlerin hiçbirisinin kendilerinden önceki dinleri benimsemediklerini ortaya koymuştur.⁶⁹ İslâm dini, insanların ulvî duygulara ulaşmasına vesiledir. Müslümanların sahip olması gereken özellikleri Ahmet Hamdi Akseki şu sözleriyle ifade etmiştir:

*"Müslüman'ı bir bakımdan bal arısına benzetebiliriz. Konduğu en zayıf çiçeği, en ince bir dalı bile incitmez; işi gücü başkalarının iyiliğine çalışmaktır. İşte Müslüman da böyledir. Kimseye yük olmaz, kötü düşünceler beslemez, yalan ve çirkin sözlerden kaçınır, dostlarını unutmaz, verdiği sözden dönmez; büyüklerini tanır, küçüklerini korur, çalışmayı ve iyiliği sever her hali hayır ve faydalıdır."*⁷⁰

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre İslâm dini gelişmeye ve ilerlemeye her daim önem vermiştir. Özellikle İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanların bilim, sanat ve teknikte gösterdiği ilerlemeler bunun apaçık göstergesi olmuştur. Avrupa'nın ve bütün dünyanın karanlık süreci yaşadığı ortaçağda İslâm alemi her bakımdan altın çağı yaşamıştır. Ahmet Hamdi Akseki, Batı'nın İslâm'dan elde ettiği ilmi ve terakkiyi inkar etmeye çalışmasını şu benzetmeyle izah etmiştir:

"İlmi terakkiler hususunda Avrupa medeniyetinin İslâm'a borçlu bulunduğu

66 İz, *Din Ve Cemiyet*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s.17.

67 Akseki, 1993, s.20.

68 Akseki, *Sebilü'r-Reşâd*, C. II, S. 34, s.133.

69 İslâm; bir taraftan Allah'ın birliği esasını cihana ilan ve herkesi bunu kabule davet ederken, diğer taraftan bütün dünya milletlerine şamil bir vahdet, bir kardeşlik kurulması ve bunun için de kitaplı dinler arasındaki bir Allah'a iman ve ibadetten ibaret bulunan müşterek nokta üzerinde durulmasını ister. Bunun içindir ki tabii ve umumi olmak, İslâm'ın mümeyyiz vasıflarındandır. *Sebilü'r-Reşâd*, cilt III, S.51, s.3-4.

70 Akseki, *Öğretmen Ve Öğrencilere Yardımcı Açıklamalı Din Dersleri*, Güney Matbaacılık, Ankara, 1949, s.7.

*minnettarlığı unutmak istemesi acınacak bir şeydir. Avrupa ve Amerika'nın en faziletli ve tarafsız fikir adamları bu hakikati itiraf ettikleri halde taassup veya herhangi bir maksatla İslâm dinini terakkiye engel gibi göstermek öğle zamanı güneşi inkar etmeye benzer."*⁷¹

diyerek, Batı'nın bu konuda gösterdiği ön yargıyı ortaya koymuştur. Batı'nın bu yaklaşımının ya taassuptan ya da İslâm'ı tam olarak anlayamamasından kaynaklandığı düşüncesindedir. Başka dinlerin inançlarına karşı oluşan şüphelerden İslâm dini tamamıyla münezzehtir. Şu halde İslâm'ı başka dinlerle bir tutarak öbürlerine yapılmış olan itirazları İslâm'a da yansıtmaya çalışmak koyu bir bilgisizlik eseridir⁷².

Batıda din aleyhinde yazılan yazılarla İslâm'ın hiçbir alakası yoktur. Bunu anlamayan bazı batı ilim adamları Frenkçe din aleyhinde yazılmış bir kitap okuyunca onu bütün dinlere uyarlayarak, İslâm'a da körü körüne bir husumet beslemeye başlar ve din denildiği zaman soğuk bir şekilde karşılanır. Bu hareketler, hiç şüphe yok ki, İslâm'ı bilmemekten meydana gelmiştir. Körü körüne taklit, hangi şeyde olursa olsun, en kötü bir harekettir. Bu yoldaki hareketler insana daima büyük hatalar yaptırır. Bu genel mütalaadan başka, İslâm'ın diğer dinlerle kıyas edilemeyecek kadar yüksek ve ideal bir din olduğunu gösteren öyle mühim ve umumi esaslar vardır ki onlar İslâm'dan başka hiçbir dinde yoktur.⁷³

"Batıda zaman zaman özel amaçlarla Müslümanlık aleyhine eserler çıkar. Onlar Müslümanlığın terakkiye, ilme ve fenne engel olduğunu ve Müslüman milletlerin Müslüman kaldıkça kalkınamayacaklarını, yükselemeyeceklerini iddia ederler. Ahmet Hamdi Akseki; akla ve ilme dayanan, ahlâkı ve fazileti esas prensip olarak ele alan, cemiyetin ve insanlığın refahını gaye edinen bir din terakkiye engel olabilir mi?"⁷⁴ diye sorar ve batının öne sürdüğü İslâm'ın bilime ve ilerlemeye karşı olduğu fikrînin gerçeği yansıtmadığını ifade eder.

Gelişmeye ve ilerlemeye açık olan İslâm dininde, tembellik, pasiflik ve uyuşukluğun hiçbir şekilde yeri yoktur. Tam tersine İslâm dini tam anlamıyla bir aksiyon dinidir. Bu konuda Ahmet Hamdi Akseki:

71 George Riviora, *İslâm Aleminin Gerileme sebepleri, Akseki, İslâmiyet Ve Terakki*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996, s.47.

72 Kara, 1989, s.215-216

73 Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler ve Kişiler II*, Risale Yay. İstanbul, 2.Bs., 1989, s.215-216.

74 Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1988, s.149.

"Bu dersler şunu da öğretecektir ki bir Müslüman'ın tembel ve uyuşuk olması; dinini iyi bilmediğinden, Müslümanlık kendisine doğru anlatılmamış olmasındandır. Çünkü Müslümanlık, tembelliğin, uyuşukluğun, bilgisizliğin, ahlâksızlığın ve haylazlığın gerçekten düşmanı olan bir hayat, bir canlılık ve fazilet dinidir."⁷⁵ diyerek İslâm'ın cehalet, vahşet ve her türlü zulüm ve haksızlığın en büyük düşmanı olduğunu vurgulamıştır.

Ahmet Hamdi Akseki İslâm dünyasında yaşanan sıkıntıların nedenini şu şekilde izah etmiştir;

"Müslümanların son asırlarda uğradıkları gerileme ve zaaf, ancak İslâm'ın bu asil ve hayat verici ruhundan, bu ilim ve ışık ruhundan, yine Avrupalıların muhtelif şekil ve surette yaptıkları tazyik ve tesir ile, uzaklaşmış olmalarından ileri gelmiştir."⁷⁶

"Artık İslâm milletleri için bu hakikatleri anlayarak, henüz İslâm büsbütün yok olmadan sınıksız Allah'ın kitabına yapışmak, Hz. Peygamber'in gösterdiği birlik yolunu takip etmek zamanı gelmiştir. Yoksa her millet kendi başına hareket etmeye başlarsa, Allah korusun yok olma kesindir."⁷⁷

ifadeleriyle, çözümün Kur'an ve sünnet çerçevesinde bir araya gelmekle mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Ahmet Hamdi Akseki, İslâm dininin en son ve en mükemmel bir din olması hasebiyle, insanların problemlerine çözüm bularak, insanlığın dertlerine derman olabilme özelliğine sahip olduğunu düşünür.

Ahmet Hamdi Akseki, insanı her bakımdan tatmin eden en mükemmel dinin İslâm olduğunu ve İslâm dinin akıl ve bilimle asla çelişmediğini şu sözleriyle ortaya koymuştur:

"Mütefekkir beşeriyetin aramakta olduğu tabii din, Müslümanlıktan başka bir şey değildir. Onları tatmin edecek olan din, ancak İslâm'dır. Çünkü cismani ve ruhani ihtiyaçları, birini diğerine feda etmeksizin, birlikte temin ederek madde ile ruhu, dünya ile ahreti yan yana yürüten, hem hisse ve hem akla hitap eden, ferdin saadetini cemiyetin saadetine bağlayan bir din varsa o da İslâm'dır. Müslümanlık, öyle bir dindir ki onun itikadında, amel ve ibadetinde, ahlâk ve içtimaiyatında akıl ile, fitrat ve tabiatla tesadüm edebilecek bir esas yoktur. İslâm'ın itikad ve iman esasları harikalar üzerine değil, akli bedihyat üzerine bina kılınmıştır. Akli ile, müspet ilimlerle, asri fikirlerle tearuz etmiyor."⁷⁸

75 Akseki, *Askere Din Kitabı*, DİB. Yay., Ankara, 1997, s.4.

76 Riviora, 1996, s.46.

77 Kara, 1989, s.278.

78 Kara, 1989, s.215.

İslâm'a farklı cephelerden yapılan saldırılara karşı bir kelamcı edasıyla yanıt vermiş, bu tecavüzlere kayıtsız kalmamıştır. O dönem Müslümanların zayıflığından da yararlanarak İslâm dinin kutsal değerlerine bazı gazetelerde karikatür ve yazılarla ağza alınmayacak hakaretler edilmiştir. Ahmet Hamdi Akseki duyarlı bir Müslüman'ın böyle bir duruma seyirci kalamayacağını onlara şu sözleriyle ifade etmiştir;

"Yalnız şunu herkes bilmelidir: Sebîlü'r-Reşâd⁷⁹ dini ahkama vuku bulan tecavüz ve iftiralara karşı hiçbir zaman suskun ve dilsiz kalmayacaktır. Dine karşı ortaya atılan meselelerde Allah'ın yardımı ile gücünün yettiği ölçüde ilmin, fennin bütün silahlarıyla şeriatın hükümlerini söyleyecek, müdafaa edecek; hükümetin münakaşasını arzu etmediği meseleleri de yalnız onun nazarı dikkatine arz etmekle yetinecektir. Buna siz isterseniz "jurnal" diyebilirsiniz. İyi emretmek, kötülükten sakındırmak ile muhatap olan her Müslüman bunu kendisine dini bir vecibe sayar."⁸⁰

Ahmet Hamdi Akseki İslâm dinine karşı olanların nasıl bir akıbeta uğrayacağını da şu sözleriyle ifade etmiştir;

"İslâm'a, hak ve hakikate düşman olan ve bunu söndürebilmek için kundakçılık yapan kimseler, başka değil, kendileri için kötü bir akıbet hazırlarlar ve kendi elleriyle kendi çukurlarını kazarlar ve kendilerini saracak ve yakacak olan cehennem ateşinin yakıtlarını hazırlamış olurlar. Hiçbir kuvvet onu söndüremez ve onun önüne geçemez."⁸¹

İslâm dininde baskı ve zorlamanın olamayacağını, her bakımdan hoşgörüyü esas alacağını, İslâmiyet'in ilk dönemlerinden itibaren demokratik anlayışa sahip olduğunu şu sözleri ile dile getirmiştir: "İslâm dini, sorumluluk ilkesini temsil ettiği içindir ki, diktatörlerin en büyük düşmanıdır. İdare bakımından onun takip ettiği rejim, Cumhuriyet ve gerçekten halkçılıktır, bugünkü ifade ile demokrasidir. İslâm'ın ilk devirleri bunun en canlı şahidi olduğu gibi bütün esaslarında da bu cihet açıktır."⁸² Ahmet Hamdi Akseki'nin burada işaret etmeye çalıştığı nokta, İslâm dinine en uygun yönetim şeklinin demokrasi olduğu fikrîdir. İslâm toplumunun ilk zamanlarında halifelerin seçimle iş başına gelmesi İslâm'ın, halk iradesine dayanan demokratik tutumu benimsediğini göstermektedir.

79 Akseki'nin de yazılarıyla içinde yer aldığı o dönemin süreli yayın dergilerinden.

80 Kara, 1989, s.219.

81 Akseki, *Namaz Surelerinin Türkçe Terceme Ve Tefsiri*, DİB. Yay., Ankara, 1985, s.40.

82 Ertan, 1988, s.153.

II. 2. 6. Mezhep Yorumu

Hiz. Peygamber'in vefatı, Hulefâ-i Râşidin ve Emevîler dönemi, Abbâsî Devleti'nin kurulduğu müteakip asır Müslümanlar arasında ilk ihtilaf ve mücadelelerin yaşandığı, Müslüman Arap toplumunun devletleşme sürecinde siyasi düşünce geleneğinin oluştuğu zaman dilimi olarak İslâm Mezhepleri Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde genelde siyasi sebeplerle ortaya çıkan bir takım düşünce ve kavramlar günümüze kadar uzanan etki ve fonksiyona sahip olmuşlardır.⁸³ İslâm düşüncesinin teşekkül süreci olarak da bilinen yaklaşık üç yüz yıllık bu dönemde Haricilik, (Hariciler kendilerini ayette geçtiği üzere "Şurat"⁸⁴ olarak nitelendirirler.)⁸⁵ Mürcie, Mutezile ve Şîilik gibi belli başlı mezhepler ve bunların çok sayıda alt fırkaları ortaya çıkmıştır.

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre Müslümanlar gerek itikadi konularda gerekse ameli konularda birtakım mezheplere ayrılmışlardır. Onun tasnifine göre bu gün yeryüzünde Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik olmak üzere belli başlı dört ameli mezhep vardır. Bu mezheplere mensup olanlar itikadi hükümlerde Maturidilik ve Eş'arilik olmak üzere başlıca iki büyük kola ayrılmışlardır.⁸⁶ Ahmet Hamdi Akseki, Hiz. Peygamber ve Asr-ı Saadet döneminde inanç ve amelle alakalı hükümlerde görüş ayrılıklarının olmadığını,⁸⁷ itikad, ahlâk, ibadet, ve ahkama müteallik olan hususların asıllarının Kur'an'da bildirildiğini ifade etmiştir. Hiz. Muhammed (s.a.v) de Kur'an'ın izah ve beyana ihtiyaç duyulan ayetlerini açıklamıştır. Sahabe çoğu zaman peygamberle birlikte olduğu için nazil olan ayetleri onun ağzından dinlemiş, onun hükmünü, manalarını öğrenmiş, peygamberin söylediklerini ve yaptıklarını ezberlemiştir.⁸⁸ Dolayısıyla Ahmet Hamdi Akseki, Hiz. Muhammed (s.a.v) zamanında Müslümanlar arasında itikadi ve ameli konularda bir ihtilafın olmadığını özellikle de ihtilafın ortaya çıkmasına mahal verecek bir ortamın oluşmadığına dikkat çekmiştir. Ancak sonraki yüzyıllarda din kisvesine bürünerek ortaya çıkan siyasi çekişmeler ve beraberinde cahil insanların din adına söz söylemeye başlamaları ile birlikte mezheplerde asıl olan amacın

83 Varol, M. Bahaüddin, Hilafet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli, Yediveren Kitap, Konya, 2004, s.9.

84 Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul, 2012, s. 194-523; M. Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay., İstanbul, 2013, s. 97.

85 Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 128-133.

86 Akseki, 1967, s.40.

87 Akseki, M. Reşid Rıza'nın, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri'ne yazdığı önsöz*, DİB. Yay., Ankara, 1974, s.18.

88 Akseki, 1967, s.41.

unutturulduğuna ve ümmet içerisinde ayrılıkların baş gösterdiğine işaret etmiştir.⁸⁹ Ahmet Hamdi Akseki mezheplerin doğuş ve ortaya çıkış sebeplerini aşağıdaki şekilde açıklamıştır;

1. Hz. Osman'ın son devirlerinden itibaren İslâm dünyasında ortaya çıkan mezheplerin bir kısmı fikir hürriyeti çerçevesinde ilmi kaygılarla ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu mezhepler uzun zaman varlığını devam ettirmişlerdir. İlmi bir karaktere sahip bu mezhepler arasında yer alan, Mürcie, Kaderiyye ve Cehmiyye gibi fırkaların ise günümüzde mensubu kalmamıştır.⁹⁰

2. Mezheplerin ortaya çıkmasındaki önemli sebeplerden birisi de siyasi faktörlerdir. Ayrıca kişisel çıkarlar da mezheplerin ortaya çıkmasındaki etkenler arasında yer almaktadır. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre İslâm'ın hızlı yayılması ve Müslümanların her geçen gün daha da güçlenmesi karşısında bazı art niyetli insanlar en azından Müslümanlar arasındaki birliğe zarar vermek adına İslâm'ın temel değerlerini istismar etmekten geri durmamışlardır. Bu noktada Şia, Müslümanların peygamber ve onun evladına duydukları sevgiden hareketle görüşlerini Ehl-i Beyt kavramı etrafında şekillendirme gayreti içerisinde olmuştur.⁹¹ Siyasi veya kişisel çıkarlar doğrultusunda ortaya çıkan mezhepler her dönemde Müslümanlar ve İslâm dini açısından problem kaynağı olmuş ve sürekli sıkıntılara yol açmıştır.⁹²

3. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre ameli mezhepler aslında bir zarurettten ortaya çıkmıştır. İnanç ve amel ile alakalı hükümlerde görüş ayrılıklarının meydana gelmediği Hz. Muhammed (s.a.v) döneminin ardından asr-ı saadet döneminde İslâm devletinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte yeni bir süreç başlamıştır. Bu dönemde sahabe fetihler sebebiyle etrafa dağıldığı için her biri bildiği ve işittiği üzere fetva veriyordu. İlim de bu şekilde yayılıyordu.

4. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; Hz. Muhammed'in söyledikleri ve yaptıklarının ne derece ezberlendiği ve anlaşıldığı hususu ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in içtihadı ile hükmetmeye izin vermesi ve İslâm'ın ilk dönemlerinde sahabenin farklı bölgelere dağılması ameli mezhepleri ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ona göre, İslâm'ın hükümlerini ve peygamberin açıklamalarını anlama ve öğrenme hususunda bütün

89 Akseki, 1974, s.20.

90 Akseki, 1948, s.3

91 Kutlu, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçerisinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyat III* Ankara, 2000, S. 3, s.99-120.

92 Akseki, 1948, s.3.

sahabe bir değildir. Elbette sahabenin tamamı bütün vaktini peygamberle birlikte geçirememiştir. Ancak bazıları sürekli peygamberle birlikte olmanın getirdiği fırsat ve sahip oldukları bir takım üstün meziyetlerin yardımıyla diğerlerinden biraz daha öne çıkmıştır. Ebu Hureyre ve İbn-i Abbas gibi hem hafızası, hem de anlayışı kuvvetli olanlar olduğu gibi vasat derecede olanlar da mevcuttur.

5. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabenin Kitap ve Sünnet'te bir hüküm bulamadıkları takdirde kıyasa başvurarak kendi içtihatlarını yapmaları ve sahabenin alim ve fakih olanlarının daha ziyade Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam ve Mısır'da toplanmaları farklı mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede en evvel Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik olmak üzere dört mezhep ortaya çıkmıştır.⁹³ Ancak mezhep sahibi olan alim ve müçtehitler bir mezhep kurma davetiyle ortaya çıkmamışlardır. Bu kişilerin sözlerini ve içtihatlarını kabul edenler bu kişilere tabi olmuş ve böylece onların sözleri ve içtihatları bir mezhep olarak ortaya çıkmıştır.

Ahmet Hamdi Akseki mezhepleri ortaya çıkış amaçları itibariyle iki kısma ayırmıştır. Birincisi, ilmi kaygılarla ortaya çıkanlar; Mürcie, Cehmiyye, Kaderiyye gibi. İkincisi ise maksatlı bir şekilde ortaya çıkan mezhepler: Şîlik gibi. Ayrıca siyasi ve İslâm aleyhinde birtakım maksatlar güderek ortaya çıkan politik maksatlı mezhepler günümüzde de muhtelif isimler altında varlığını sürdürmektedir.⁹⁴

Ahmet Hamdi Akseki mezhepleri itikadi ve fıkhi mezhepler olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. İtikadi mezhepleri ise Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat olarak tasnife tabi tutmaktadır.⁹⁵ Burada "sünnet" ve "bidat" kavramlarından hareketle konuya açıklık getiren Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; "Ehl-i Sünnet" Hz. Peygamber'in gösterdiği yoldan gidenler, onun sünnetine bağlı kalanlar anlamına gelmektedir. "Ehl-i Bidat" ise Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ahkâmını kendi keyif ve arzularına göre değiştirenler demektir.⁹⁶ Ona göre Ehl-i Sünnet'in dayanağı kitap ve sünnettir.⁹⁷

93 Akseki, 1967, s.40-43.

94 Akseki, 1948, s 3.

95 Eş'ari'nin Makalat'ını ayrı tutacak olursak Bağdadi'nin *el-Fark beyne'l-Fırak* ve Şehristani'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i başta olmak üzere büyük oranda "73 fırka" hadisinin etkisiyle kaleme alınan makalat türü eserlerde mezhepler tasnif edilirken fırka-i naciye ve fırka-i dalle ayrımı esas alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka" Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında "Fırkaların Tasnifine Etkisi", *UÜİFD*, 2005, C. 14, S. 2, s.147-160.

96 Geniş bilgi için bkz. Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili; Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat*, Ankara, 2010, s.32 vd. Bidat ve sünnet kavramlarına yüklediği bu anlam büyük oranda hadis taraftarlarının söz konusu kavramlara yüklediği anlamlarla örtüşmektedir.

97 Akseki, 1967, s.49.

Ahmet Hamdi Akseki, Ehl-i Sünneti Selefiyye, Maturidiyye ve Eş'ariyye olmak üzere esas itibariyle üç fırka olarak tasnif etmektedir.

1. Selefiyye: Ahmet Hamdi Akseki'ye göre Sahabe ve Tabiin mezhebine uyan fakihler ve muhaddisler bu Selefiyye mezhebindedir. Teferruata girmeksizin iman etmenin gereğini savunan Selefiler bu konuda inceden inceye fikir yürütmeye de gerek görmezler. Kur'an'da yer alan ayetlerin zahirine göre hükmederler.⁹⁸

2. Maturidiyye: Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur⁹⁹ Maturidi Sünni akidenin muhafazası için çok çalışmış bu konuda ciddi eserler kaleme almıştır. Akli ve nakli delilleri bir arada kullanmıştır. Onun çalışmaları neticesinde bütün Hanefiler ve genel olarak bütün Türkler itikadi konularda Maturidi mezhebini benimsemişlerdir.¹⁰⁰

3. Eş'arilik: Ebu'l-Hasan el-Eşari'yi imam olarak kabul edenlerin mezhebidir. Fıkıhta Şafii olan ve kalam ve tevhîd konularında derinleşen imam, önceleri Mutezilî iken hocası Cübbai'ye karşı çıkarak Mutezile'den ayrılıp Ehl-i Sünnet'e geçmiştir. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre Eş'arilik ile Maturidilik arasında başlıca on beş meselede ihtilaf vardır. Maliki ve Şafii mezhebinden olanlar itikadda Eş'aridir.¹⁰¹ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre söz konusu mezheplerin hepsi de hak ve Ehl-i Sünnet'tir. Aralarındaki ayrılıklar itikadi farklılığa yol açacak öneme haiz değildir.

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre siyasi gayelerle ortaya çıkan ilk fırka Şia'dır. Başlangıçta Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı duyulan muhabbet anlamında ortaya çıkan Şiilik sonraları Hz. Ali taraftarlarına verilen bir isim olmuştur.¹⁰² Hz. Ali zamanında Şia dört gruba ayrılmaktadır;

1. İlk Şia: Samimi bir şekilde Hz. Ali'yi sevenler ve ona taraftar olanlardır. Sahabe ve Tabiinden oluşan bu grup sahip olduğu iyi vasıflarından dolayı onu desteklemektedirler. Bunlar Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer ve Hz. Osman'a saygı duymakta hatta Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'i hilafet konusunda Ali b. Ebi Talib'e tafdil etmektedirler. İlk Şîi denilen bu grup daha sonra ortaya çıkacak olan Zeydiyye ve

98 Akseki, 1967, s.49.

99 Maturidi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Akseki H. 280 yılında doğduğunu ifade etmektedir. Ancak 333/944 yılında Semerkant'ta öldüğü bilinmektedir. Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklara göre onun Türk asıllı olması muhtemeldir. Maturidi'nin hayatı ve temel görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. *İmam Maturidi ve Maturidilik*, haz. Kutlu, Ankara, 2003.

100 Akseki, 1967, s.50.

101 Akseki, 1967, s.51.

102 Akseki, 1948, s.3.

İmamiyye fırkalarına benzememek için Şia isminden vazgeçip Ehl-i Sünnet ismini benimsemişler ve zamanla Ehl-i Sünnet içerisinde yer almıştır.¹⁰³ Ahmet Hamdi Akseki gerçek Şia olarak kabul ettiği bu grubu Ehl-i Sünnet içerisinde değerlendirmektedir.

2. Şia-i Mufaddıla: Bunlar Hz. Ali'yi Hz. Ebu Bekir ile Ömer'e üstün görmekle birlikte bu iki ismin hilafetini caiz görürler. Ayrıca sahabeyi hayırla anan bu grup onlara karşı kötü söz söylenmesini kabul etmezler.¹⁰⁴

3. Sabbe: Bunlar Hz. Ali'nin taraftarlarından olup sahabeye karşı olumsuz görüşler besleyenlerdir. Hz. Ali'nin sahabe hakkındaki olumlu görüşlerini takiiye olarak kabul eden bu gruptur.¹⁰⁵

4. Galiye: Sonradan Rafizi, Batını, İsmaili ve Karamita gibi çeşitli kollara ayrılacak olan bu grup Hz. Ali'yi beşer üstü bir konumda gösterenlerdir.¹⁰⁶ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre Hz. Ali'ye duydukları sevgide aşırılığa giderek onu beşer üstü bir konuma çıkartan aşırı ve sapık fırkalar, Ali'ye isnad ettikleri bu görüşlerini daha sona Ali soyuna da teşmil etmişlerdir. Hz. Ali ve soyuna uluhiyyet isnadına kadar ileri giden, Şiilik perdesi altına gizlenen söz konusu fırkalar Müslümanlar arasında fesat kaynağı olmuşlardır. Bu aşırı ve sapık fırkaların ortaya çıkmasında bir taraftan İran Mecusiliği diğer taraftan Yahudi fitnesinin etkisi olmuştur.¹⁰⁷ Bu üç esasın içeriği hakkında bilgi veren Ahmet Hamdi Akseki'ye göre Rafiziler o kadar aşırıya gitmiştir ki, bazıları Hz. Ali'nin ilah olduğunu, bazıları konuşan peygamber olduğunu bazıları da kendisine itaatin vacip olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bunların tamamı imametin nass ve tayinle Hz. Ali ve evladına tahsisi edilmiş olduğunu imametin bunlardan başkasına verilmesinin yahut onlardan bu hakkın alınmasının zulüm olduğunu savunmaktadırlar.

103 Akseki, 1948, s.4.

104 Akseki, 1948, s.4; Akseki'nin bahsettiği grup Şii fırkalardan Zeydiyye olmalıdır. Zeydiyye'ye göre imamet Ali-Fatıma soyundan gelen, imametini açıkça ilan ederek bizzat mücadele meydanına atılan kesbi bir bilgi ile donanmış alim zahid, cesur vb özellikleri haiz, ümmetin en faziletsi olan kişinin hakkıdır. Ancak efdal olarak kabul edilen ümmetin en faziletsisi varken mefdul olan yani daha az faziletli olan kişinin imameti de caizdir. Dolayısıyla Zeydiler Ebu Bekir ve Ömer'in halifeliğini kabul etmektedirler. Yine Zeyd b. Ali 'nin Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki söylediği ' *Ben atalarımın onlar hakkında kötü bir şey duymadım, onlar hakkında hayırdan başka bir şey de söylemem* ' şeklindeki sözleri Zeydilerin imamet konusundaki görüşlerinin temelini oluşturmaktadır.(bkz. Akseki, Batnilerin ve Karmatilerin içyüzü'ne yazdığı önsözünde)

105 Akseki, 1948, s.4; Onun bu açıklamalarından Sabbe olarak isimlendirdiği Şii fırkanın İmamiyye olduğu anlaşılmaktadır. Şii fırkalar arasında Tevella, Teberra ve Takiiye özellikle İmamiyye Şia'sının prensipleri arasında yer almaktadır. E. Ruhi Fırlı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2011, s.346-355.

106 Akseki, 1948, s 4.

107 Akseki, 1948, s 4-5.

Onlara göre imamet halkın ihtiyarı ile değil nass ve veraset yoluylaadır. Bu makam yalnız Ali evladınıdır. Dinin asıllarından olan imamet prensibini peygamber Ali ve evladına vasiyet etmiştir. Sahabenin önde gelenleri bunu bildikleri halde peygamberden sonra Ali'ye tabi olmayarak dalalete düşmüşlerdir.

Ahmet Hamdi Akseki, mezheplere İslâm ümmetinin birliği noktasından bakmakta ve onları İslâm ümmetinin birliği yönündeki davranışlarına göre değerlendirmektedir. Bu açıdan fikrî üretkenliği olan, iman, amel-iman ilişkisi, irade, insan hürriyeti gibi konularda görüş beyan eden ve böylece; İslâm düşüncesine zenginlik katan mezheplere karşı olumlu bir tavır takınmaktadır. Buna karşılık siyasi veya kişisel çıkar hesapları etrafında şekillenen mezheplere ise İslâm ümmetinin birliğine yönelik tehlike oluşturduğu kanaatiyle eleştirel bir tavır takınmıştır.

Yaşadığı dönemin şartlarını dikkate aldığımızda, Ahmet Hamdi Akseki'nin görüş ve tespitleri büyük önem arz etmektedir. Ahmet Hamdi Akseki, özellikle İslâm'da birlik ve mezhepler arasında tefrika konusunda da önemli ve farklı görüşler ortaya koymuştur.¹⁰⁸ Ehl-i Sünnet geleneği içerisinde yetişmiş olan Ahmet Hamdi Akseki'nin bizzat kendisi de Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı birisi olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca Türklerin genelinin olduğu gibi kendisinin de itikadi konularda İmam Maturidi'nin, fıkhi konularda ise Hanefi mezhebinin görüşlerini benimsediğini ifade etmiştir.¹¹⁰ Eserlerinde daha ziyade Ehl-i Sünnet ve özellikle de Sünni fıkıh mezhepleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. İmanı dil ile ikrar ve kalp ile tasdik şeklinde tanımlayarak¹¹¹ amel iman ayrımına giden, İslâm dininin itikadi esasları olarak Ehl-i Sünnet'e göre iman esaslarını sayması,¹¹² onun mezhebi eğilimini zaten açıkça ortaya koymaktadır. İman ve amel-iman ayrımı konusunun yanı sıra kader, iman ve İslâm arasındaki fark gibi hususlardaki görüşlerinden de Maturidiliğin prensiplerini benimsediği anlaşılan Ahmet Hamdi Akseki'nin, çok nadir olarak yaptığı gibi, Ebu Hanife'nin *Fıkıh-ı Ekber'i* ile eser ismi vermeksizin Serahsi ve Pezdevi gibi Hanefi ulema'dan kaynak göstermesi¹¹³ onun Hanefi-Maturidi çizgide olduğunu göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

108 Yusuf, Gökalp, "Mezheplerin Anlaşılmasında Ahmet Hamdi Akseki'nin Metodu; İslâm'da Birlik ve Ehli Sünnet" *Ç.Ü. İlahiyat Fak.*, 2015.

109 Akseki, 1967, s.49.

110 Akseki, 1967, s.50.

111 Akseki, *Peygamberimizin Vecizeleri*, Matbaai Ebuziya, İstanbul, 1945, s.97.

112 Akseki, *Peygamberimiz ve Müslümanlık*, DİB. Yay., Ankara, 1955, s.97.

113 Akseki, 1967, s.53-57.

İslâm dini, prensip olarak, temelde akıl dinidir. İslâm doğrudan doğruya akla hitap eder. İslâm'da en kötü şey akla müracaat etmeksizin bir şeyi körü körüne taklit etmektir.¹¹⁴

II. 3. AKSEKİ'YE GÖRE DİNİN TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ

İnsanlık tarihinde *din*, "insanla ilintili bir olgu,"¹¹⁵ toplumsal bir değerdir. Dinî inançtan yoksun insan veya toplum görülmemiştir.¹¹⁶ Tarihî devrelerde olduğu kadar tarih öncesinde de insanoğlunun bazı inançlara sahip olarak yaşadığı yapılan ilmi araştırmalardan anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Bu araştırmalar, toplumu ayakta tutan temel esasların başında din geldiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında gerek Doğulu gerekse Batılı düşünürler, insan ilimlerinin kaynağının din olduğunu vurgulamaktadır. Sözgelimi Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) ve Fransız düşünür Victor Cousin (ö. 1867),¹¹⁸ her şeyin din etrafında geliştiğini söylemekte ve dinin her alanda etkinliğinden söz etmektedirler.¹¹⁹

Din, insanın tutum davranış ve kişiliğinin oluşumunu etkilemektedir. İnsanın benliği de diyebileceğimiz kişiliği sahip olduğu değerlerden müteşekkildir. İnsanın değerler dünyasını oluşturan en önemli yapıcı unsurda dindir. Dolayısı ile din insanın şahsiyetini de oluşturan önemli bir kaynaktır.¹²⁰

Ahmet Hamdi Akseki'nin, din hakkındaki görüşleri sosyal açıdan dikkate değerdir. Onun bu konudaki görüşlerini çeşitli eserlerinde görmekteyiz. Özetle din hakkındaki görüşlerini şu şekilde değerlendirmektedir;

114 Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*; Dergah Yay., İstanbul, 1994, s.89.

115 Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2003, s.22.

116 Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev. T. Kalpsüz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1964, s.31; Kahraman, 1984, s.14; Malinowsky, Bronislaw, *Büyük, Bilim ve Din*, İstanbul 1990, s.7; Cilacı, *Günümüz Dünyası Dinleri*, DİB. Yay., Ankara, 1995, s. 24; Coşkun, İbrahim, "İslâm düşüncesi Açısından İnanç Sanat İlişkisi Üzerine Bir deneme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi (DÜİFD)*, 2000, II, s.26.

117 Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 1998, s.25.

118 Victor Cousin (1792-1867): Seçmeciliğin (eklektisizm) kurucusu ve isim babası olarak anılmaktadır. Eklektisizm, felsefî sistemlerin farklı düşünceleri birleştirici oluşumla ortaya konulan düşünce sistemidir.

119 Eş-Şehrîstânî, Muhammed ibn Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, tahk. Ahmed Fehmî Muhammed, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2.Bs., Beyrut 1992/1413, I, 33 vd.; Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 2002, s.1.

120 Şentürk, 2008b, s.21.

Ferdi ve toplumsal hayatın temelinde din vardır. İnsanın hayatını yönlendiren, idare eden prensiplerin en önemlisi dindir. O, "bir insanın dini kanaati ne ise yaşayışı da odur" demektedir.¹²¹

Ahmet Hamdi Akseki, dini inancı insanın toplumsal bir hayat yaşayabilmesinin ön şartı olarak kabul etmektedir. Çünkü her hangi bir dine inanmayan, ahlâki değerlerle kendini sorumlu hissetmeyen kişilerin toplum hayatına adapte olamayacaklarını söyler. Çünkü bu türlü kişiler o'na göre hastalıklı kişilerdir. Bunların birçok psikolojik problemleri vardır. Bu nedenle hem kendileri mutsuz olurlar hem de içinde yaşadıkları toplumun huzursuzluğuna neden olurlar. İnsanın doğuştan getirdiği özellikleri sebebi ile hem meleklerin seviyesine yükselmeye hem de şeytana kılavuzluk edecek aşağılıklara düşmeye müsaittir. Bu yapıda bir varlığı kendi aleyhine bile olsa başkalarının haklarına saygılı olmaya sevk edecek menfaat duygusundan daha yüksek bir yönlendiricisi olması gerekir. Ahmet Hamdi Akseki bu yönlendiricinin insan için ancak din olabileceğini söylemiştir. Ona göre ancak bir din ile terbiye edilmiş ve o dinin ahlâki değerlerine bağlı olan insanlar sağlıklı bir toplum hayatı sürdürebilirler. Sorumluluk duygusunun toplumsal hayat için önemine vurgu yapan Ahmet Hamdi Akseki bu duygunun da insanda ancak din tarafından yerleştirilebileceğini savunmuştur.¹²²

Ahmet Hamdi Akseki'nin dinsizliğin toplumda yayılmasının toplumu temelinden sarsacağını ifade eder. Çünkü toplumu oluşturan fertler arasındaki uyumu da en iyi şekilde din sağlamaktadır. Din ortadan kalkınca aradaki uyum ve birlik hissi de ortadan kalkacaktır. Ayrıca dinsizlik, önce ahlâk ondan sonrada hukuk fikirlerinin yok olmasını doğuracaktır. Çünkü din olmayınca bunlar için de bir iç yaptırım kalmayacaktır. Böylece mukaddesat namına hiçbir esasa imanı olmayan fertlerin bomba ile yüzlerce insanın hayatına son verdiği halde vicdan azabı duymamasını da Ahmet Hamdi Akseki buna bağlamaktadır.¹²³

Ahmet Hamdi Akseki insanın yaratılıştan gelen iç güdüsel bazı özelliklere sahip olduğunu kabul etmiştir. Bunlara insanın fitri özellikleri denmektedir. Hiçbir insan yalnız başına yaşayarak bütün ihtiyaçlarını karşılayamaz.¹²⁴ İnsan, topluluklar halinde yaşamaya yatkın olarak yaratılmıştır. Bu insanın önemli özelliklerinden biridir.

121 Akseki, *İslâm*, 2004, s.68

122 Akseki, *İslâm*, 2004, s.113-117.

123 Akseki, *İslâm*, 2004, s.5.

124 Akseki, *İslâm*, 2004, s.90.

Tarihimizi incelediğimizde insanlar çeşitli toplumlar oluşturmuşlar, kültür ve medeniyetler meydana getirmişlerdir. İnsan toplumlarını diğer topluluklarından ayıran bazı özellikler vardır. Örneğin insanlar akıl ve yeteneklerini kullanarak daima kendilerini ve çevrelerini geliştirmişlerdir. Bu gelişme hem maddi hem de manevi alanda görülür. Diğer canlı topluluklarında ise, bu tür bir gelişme görülmez. Onlar yüzyıllardır aynı biçimde hayatlarını sürdürmektedirler.

Sonuç itibarıyla tarihsel süreç dikkate alındığında, insanın hayat alanı içerisinde dinden yoksun olması asla düşünülemez. Bundan dolayı Ahmet Hamdi Akseki'nin insan merkezli din ve toplum hayatı önem arz etmektedir. Ahmet Hamdi Akseki'nin görüşleri değerlendirildiğinde din olgusu insan davranış ve düşüncesini etkileyen önemli bir sebeptir. Bundan dolayı insan merkezini oluşturan din gerçeğinin toplumsal hayata yansımaları söz konusudur. Dolayısıyla din olgusu toplumu etkileyen merkezi bir kurumu teşkil etmektedir.

Dinin ibadet ve Ahlâk boyutunu şöyle değerlendirebiliriz;

Din, telkin etmiş olduğu itikâdi ve ahlâki prensipler ile, insanlar arasında toplumsal bir düzenin oluşmasını ve toplumun istikrar kazanmasını temin etmiştir. Gerek bireysel ve gerekse toplumsal olaylara ahlâkî ölçüler koymak suretiyle bir anlamda yeni bir medeniyetin doğmasına öncülük etmiştir. Yine din insanı en yüksek mertebeye yerleştirmiş, insanın fiziki bakımdan güçsüz olmasına karşın, yaratılışı gereği sahip olduğu yetenek ve kabiliyetler sebebiyle sonsuz bir gelişmeye uygun bir şekilde ve bütün varlıkları kendi yararına kullanabilme gücünde yaratıldığını bildirmiştir.¹²⁵ Din, insanları hem dünyası hem de ahireti bakımından hayra, fazilete ve doğruya sevk eden bir terbiye kanunudur.

İbadetler ise Allah'ın rızasını kazanmakla birlikte hem şahıs olarak hem de toplumsal birçok faydanın da temin edilmesini sağlarlar. Bu nedenle ibadetlerin kişisel ve toplumsal boyutları söz konusudur. Yani hem ferdi hem de toplumu ilgilendiren etkileri mevcuttur. İnsanı ibadete yönlendiren Allah korkusu ve Allah sevgisi¹²⁶ ibadetler vasıtası ile kişinin kalbine yerleştiği zaman ibadetler, sadece bireyi Allah'a yaklaştırmakla kalmaz, onu diğer insanlara da yaklaştırır. Allah'a ve topluma karşı

125 Akseki, "Dinin Fevad-i Medeniye ve İçtimaiyesi", *Sırat-ı Müstakîm*, XVIII, S. 449, (Zilkade 1335), s.78.

126 Şentürk, 2008a, s.70.

yabancılaşmasını önler, sosyalleşmesine ve sosyal uyumuna katkıda bulunur.¹²⁷ Toplumsal bir değer olarak dinin pratik uygulamaları olan ibadetlerin öğrenilip yaşanması her şeyden önce sosyalleşmenin bir parçasıdır.¹²⁸ Toplu halde yapılan ibadetlerin sosyal yapı ve işleyişi üzerinde büyük etkileri vardır. Bu ibadetler öncelikle müminlerin Allah'ın huzurunda toplu halde bulunmanın mutluluğunu, bu dini tecrübeleri toplu şekilde yaşamalarını sağlarken; fertler arasındaki iletişim, samimiyet, sevgi ve bağlılıkları güçlendiren sosyal bir fonksiyon icra eder. Müslümanlar bu sayede birbirleri ile konuşur, dertleşir, yardımlaşır; böylece bireysel veya toplumsal problemleri çözmenin ortamı oluşur.¹²⁹

Ahmet Hamdi Akseki ibadetleri insanın kalbinin ve vicdanın zahiren tecelli etmesi olarak görmüştür. Ayrıca ona göre ibadet insanın imanını kuvvetlendirmektedir. Eğer iman insanın ibadetleri ile beslenip büyütülmezse gücü zayıflar ve zamanla kalpten silinme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Çünkü fikir ve duyguların davranışlar üzerinde etkileri olduğu gibi davranışlarında fikir ve duygular üzerinde etkileri vardır.¹³⁰ Kişi inandığı gibi yaşamazsa, yaşadığı gibi inanmaya başlar. Bu durum da vahim bir sonuç doğurur.

İbadet, insanın bilinç seviyesini yükselteceğinden dolayı fikrî olarak da gelişmesine katkı sağlayacaktır. Şöyle ki; insan ibadetler vasıtasıyla her şeye hakim olan kudret sahibine yakınlaşmaktadır. Bu bilince yükselen bir insanın maddiyata takılıp kalmadan yüksek fikirlerle meşgul olması geniş ufuklara açılması daha kolay olacaktır.¹³¹

Ahmet Hamdi Akseki ibadetlerin insanın ahlâkı üzerindeki etkilerini de göz önünde bulundurmuştur. O'na göre tam bir şuur ile yapılan ibadetler insanın ahlâkını güzelleştirmelidir. Kişinin ahlâkına olumlu etkide bulunmayan ibadet, şuursuzca yapılmış bir takım hareketler olarak kalacaktır. Böylece ibadetlerin toplum hayatına müspet tesirler yapacağı da açıktır. İnsan meşru olmayan duygularının tesirine girdiği zaman kendi çıkarından başka bir şey düşünmez hale gelir. İnsanı bu durumdan

127 Akif Hayta, "Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Bursa, 2000, C.9, S.9.

128 Certel, İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, 1998, C.1, S.3, s.149-156.

129 Şentürk, 2008, s.55-56.

130 Akseki, *İslâm*, 2004, s.368

131 Akseki, *İslâm*, 2004, s.369-370

kurtarabilecek tek duygu Allah'a olan sağlam inançtır. Bu inanca dayanan bir ahlâk sistemi de ferдин ve toplumun hayatını düzenleyen en önemli esastır. Bu esasın ferдин vicdanın da yerleşebilmesi ve buradan topluma hâkim hale gelebilmesi için sadece ahlâki kanunları yeterli görmemiş ahlâki değerlerin insanı yönlendirici etkisinin artması istikametinde yaptırımlar öngörmüştür.

Ahmet Hamdi Akseki, din-ahlâk ilişkisini kaynaklık açısından ele almakta ve dinden ahlâka doğru giden bir yol takip etmektedir. O ahlâkın dine dayanması gerektiği görüşündedir. Ona göre din ile ahlâk bir birinden bağımsız şeyler değildir. Ahlâki emirler aynı zamanda dini emirlerdir. Hüseyin Karaman, konuyu şöyle özetler:

"(...) Bir hakikat olarak diyebiliriz ki, insan hayatını tanzim eden muamelelerin usul ve kanunlarını insanlara ilk defa öğreten 'din' olduğu gibi, Ahlâki kanunları ve insani vecibeleri öğreten de yine dindir. İnsanlık bunları ilahi vahiy ile öğrenmiştir. Şekil ne olursa olsun, başlangıcı ne kadar ileri götürülürse götürülsün, herhalde bunun kaynağı ilahi talim ve telkindir. Bu sebeptendir ki, bazı düşünürler, dinin dışında hiçbir Ahlâk tasavvur etmemektedirler. Zaten dinin, temel ve esas rükünlerinden birisi de, ahlâki kaideleri teşkil etmesidir (...)"¹³²

Bunun içindir ki faziletlerin geliştiği dönemlerde, hep inanç ve iman kuvvetli olduğu zamanlara rast gelmiştir. Bunun tersine kalplerde iman sönmeye yüz tuttuğu dönemlerde ise ahlâki kurallar da etkisini kaybederek, kötülük ve rezaletler insanların hayatını esir almışlardır. Bu da gösteriyor ki ahlâk dinden meydana gelmiştir. Dine dayanmayan ahlâk, hakikatte yok hükmündedir.¹³³

Ahmet Hamdi Akseki, tarihte ne kadar geriye gidilirse gidilsin, hangi toplum ve döneme bakılırsa bakılsın, ahlâki ilke ve uygulamaları insanlara öğreten kaynağın din olduğu anlayışındadır. Hem felsefe tarihinde, hem de İslâm düşüncesinde ahlâk dinden ayrı değildir. İslâm düşüncesinde ahlâkın İslâmiyet'ten ayrı olduğunu iddia etmek, ona göre İslâm'ın esaslarını bilmemekten başka bir şeyle izah edilemez.¹³⁴

Din ile temellendirilmeyen ahlâk anlayışında menfaatin ön plana çıkacağı ve böyle bir ahlâkın her an yıkılmakla karşı karşıya kalacağı görüşündedir.

132 Hüseyin Karaman, "Cumhuriyet Dönemi Aydınlarında Din-Ahlâk İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2012, s.109-124.

133 Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, (sad. Ali Arslan Aydın), Nur Yay., Ankara, 1991, s.7.

134 Akseki, 1991, s.7.

Dine dayanmayan ahlâk, temeli bulunmayan bir ev gibidir. Herhangi bir sarsıntı ile yıkılmaya mahkumdur. Böyle bir ahlâkta bütün işler sonunda menfaate dayanır. Menfaatin kesildiği noktada, vazife de sona erer. Bununla beraber İslâm'a göre din ile ahlâk, ayrı ayrı şeyler değildir. Gerçekte dünyevi ve uhrevi, şahsi ve içtimai bütün vazifelerimizi en mükemmel bir surette kitap ve sünnete dayanarak tespit etmiştir. Buna göre bir Müslüman için, bütün insani görev ve sorumluluklar, ahlâki vazifelerle faziletleri tespit ve beyan hususunda dinden ve dinin hükümlerinden başka vasıtalarla başvurmaya lüzum yoktur. İktisadi, ameli, kalbi ve ahlâki bütün dini hükümlerin kaynağı, bu iki esas olan kitap ve sünnettir. Bunların dışında bir hakikat aramak, boş işlerle uğraşmaktır.¹³⁵ Din ile ahlâkı o derece iç içe görmektedir ki, İslâmiyet'te dini emirler ile ahlâki vazifelerin kaynaklarının bir olduğunu, dini emirlerin aynı zamanda ahlâki emirler olduğunu, dolayısıyla da dini bir emir olmayan hiçbir ahlâki hükmün olmadığını belirtmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca ahlâk ve değerler konusu insanların ilgi kaynağı olmuştur. Bilim tarihine baktığımızda ahlâkla ilgili ortaya atılan ilk görüşler ahlâkın ve değer hükmünün temellendirilmeye çalışılması ile başlar.¹³⁶ Ahlâkı konu edişi ona bir kaynak bulmaktan ziyade ahlâkın insanı ve toplumu yönlendirici etkisinden dolayıdır. Ahmet Hamdi Akseki'nin çalışmaları incelendiğinde onun bütün eserlerinde ahlâkla ilgili bir şeyler bulmak mümkündür. Bu da, Ahmet Hamdi Akseki'nin ahlâka verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir.

Ahlâkı, psikolojik bir tarif olarak da insanın inancı ile davranışları arasındaki vicdani münasebeti terbiye ve düzene koyan bir sistem olarak tarif etmektedir.¹³⁷ Ahlâkın oluşumunu açıklarken iki aşamalı bir oluşumdan bahseder. Bunlardan birincisi onun fitri ahlâk dediği ve insanın doğuştan getirdiği özelliklerdir. Ahlâkın ikinci kısmı insanın doğuştan fitri olarak getirdiği melekelerini beşikten itibaren terbiye, telkin ve yaşadığı çevre ile uyusharak ortaya çıkan, seçilmiş fiillerin bir bütünü olarak açıklar ki buna ahlâkı müntesibe demektir. Esas ahlâk budur. Nefsani melekelerin dış tesirlerle etkileşerek ortaya çıkmış olan bu halinden insan sorumludur.¹³⁸

135 Akseki, 1991, s.121-115.

136 Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, DİB. Yay., Ankara, 1996, s.14.

137 Akseki, *İslâm*, 2004, s.375

138 Akseki, *Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, Yasin Yay., İstanbul, 2006, s.19-20.

Ahmet Hamdi Akseki'nin ahlâk hakkında söyledikleri ile günümüz din psikologlarının ahlâkla ilgili araştırmaları arasında da bir uyum vardır. (Şentürk, 2010) Dini değerlerin insanın ahlâki davranışları üzerinde ki etkileri konusunu açıklarken İslâm'ın tanrı tasavvurunun Mü'min'e, onun her işini, her davranışını bilen her şeyden haberdar olan bir Allah olduğu bilincini yerleştirdiğini bu suretle Müslüman kendisini başboş hissetmeyecek, hayatını İslâmi normlar ve değerler istikametinde yönlendirecektir. Kişide bu sorumluluk duygusunun yaşandığı ve değerler sisteminin fonksiyon icra ettiği yer inanan kişinin vicdanıdır.¹³⁹

Ahmet Hamdi Akseki, ahlâki değerlerin ferdî ve içtimai hayattaki etkileri üzerinde tahlil ve değerlendirmelerde de bulunmuştur. Zira ahlâki değerlerin toplumsal hayatta yerleşmiş hale gelmesi son derece önemlidir. Ahmet Hamdi Akseki ahlâki davranışların insan için birer dini vazife olduğunu ve insanın ahlâki değerlerden sorumlu olduğunu vurgulamıştır. O, bir Müslüman'a göre namaz ve oruç nasıl birer dini vazife ise, sıhhatini korumak, insanlara karşı güler yüzlü, tatlı sözlü olmak, komşularını incitmemek, herkesin iyiliğine çalışmak, memleket ve millete faydalı olmanın da birer dini vazife olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰

Ona göre insanda hem ilim, hem de ahlâk olmalıdır. Zaten din ve ahlâki değerlere sahip olma arasında doğru orantı olduğunu, kişinin dindar olması için ahlâki değerlere de sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴¹

Ahmet Hamdi Akseki'nin önemseydiği temel meselelerden birisi de dinden bağımsız bir ahlâkın mümkün olamayacağı fikridir. Dinin insanlardaki kontrol gücü olmasaydı insanlar arasında ahlâki ve hukûkî kontrollerin insana hayatının her anında bütün insanlara karşı güzel davranışlarda bulunması mümkün olmazdı. Ona göre ahlâkın en sağlam dayanağı dindir. Din olmadıkça kişilerde yüksek ahlâk ve faziletler tesir edemez. Dinin yerini hiç bir şey tutamaz.¹⁴² İslâm dininde ahlâk, iman ve ibadetle birlikte dinin temelini oluşturmaktadır. İslâm'ın her şeyden önce bir ahlâk dini olduğunu vurgulamış ve bu konuda, Allah'ın birliğini ikrar etmek nasıl imanın bir rûknü ise, yolun ortasında, ortadan geçenlere eza verecek bir taşı kaldırıp kenara atmanın da imandan bir cüz olduğunu söyleyerek ahlâki değerleri benimsemenin ve yaşamının kişinin imanına

139 Şentürk, 2010, s.159-165.

140 Akseki, 1993, s.22-23.

141 Akseki, 1997, s.258.

142 Akseki, 1980, s.8-12.

etkileri olduğunu ortaya koymuştur.¹⁴³ Din, insanın zihnî ve amelî duyarlılığını koruyarak, ahlâki amaçlar üzere hayatını sürdürmesi ve bu normlar doğrultusunda insanın gerçekleştirdiği fiiller paralelinde Allah'ı tanıma ve hatırlatmada vesile olmasıdır. İnsanın hayat alanı içerisinde dinden yoksun olması asla düşünülmemelidir. Bundan dolayı insan merkezini oluşturan din gerçeğinin toplumsal hayata yansımaları söz konusudur. Bu itibarla ibadetsiz bir din, dinden beslenmeyen bir ahlâk, ahlâktan yoksun bir toplum gerçeğinden söz etmek mümkün görülmemektedir.

Dini inancın sadece sözde kalamaması gerektiğini, kişinin inandığı değerleri davranışlarıyla ortaya koyması gerektiğini, bununda en önemli yolunun ahlâki tutum ve değerleri yaşamak olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre bir insanın dini ve ahlâki değerleri davranış olarak yaşamadıktan, dinin emrettiği ibadetleri yerine getirmedikten sonra ben dini ritüelleri uygulamasam da iman kalbimdedir veya kalbim temizdir demesi çok fazla anlam ifade etmemektedir.

II. 4. İSLÂMA YÖNELİK ELEŞTİRİLERE AKSEKİ'NİN CEVAPLARI

Ahmet Hamdi Akseki, Hatemü'l-Enbiya Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi adlı eserinde, özellikle 19. yüzyılda Batıda güçlenen Materyalist ve Ateist ideolojilere aynı zamanda doğudaki Komünist kesimlerden gelen eleştirilere tatmin edici cevaplar sunmuş, adeta bir kelamcı gibi İslâm dinini zararlı akımlara karşı korumaya çalışmıştır. Ahmet Hamdi Akseki öteki dinlere karşı evrensel bir din olan tevhîd inancını sonuna kadar savunmuştur.¹⁴⁵

Volter, Russo, Karl Voğ, Mortille gibi bazı filazoflar "din fikrini büsbütün inkar ederek dinin kaynağını yalancılık" olarak nitelendirmişlerdir. Bunlara göre din insanlığın ilk başlangıcına ait olmayıp insanlık belli bir seviyeye ilerledikten sonra bir baskı aracı olarak ruhani din adamları tarafından toplumsal yapıya aşılınmış eklenti bir fikirdir.¹⁴⁶ Ahmet Hamdi Akseki, bu filozofların ortaya attıkları bu fikrî gülünç bularak, değersizliğini uzun uzadıya ortaya koymaya gerek görmez. Yine de bu konuda şu tespitlere yer verir:

143 Sebîlü'r-Reşâd C.2, S.50, s.388; Alim Bayan, "Akseki'nin Eğitim Görüşleri ve Çocuklara Din Dersleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

144 Akseki, 1949, s.74.

145 Uludağ, İslâm'ın Bir Savunucusu olarak Ahmet Hamdi Efendi, TDV. Yay., Ankara, 2005, s.31-33.

146 Akseki, *İslâm*, 2004, s.18 3.

1. "Din eğer eski kahinler tarafından uydurulmuş bir baskı aracı ise o zaman insanlığın aldatılmış bir sürü budala olduğunu ileri sürmektir. Bu ise insanlık tarihine karşı fikrî bir sapıklıktan başka hiç bir şey değildir. Aynı zamanda bu aldatılmanın bu güne kadar nasıl geldiği de sorulmağa değer bir sorudur." Din fikrîni büsbütün inkar ederek "dinin kaynağı yalancılıktır" şeklindeki fikirlerin temelsizliğini şu şekilde ortaya kayar.

1.1. Bu filozofların fikirlerinde tarihi bir hata vardır. Bunlara göre din insanlığa uygulanan bir baskı aracı ise bu iddia en başta etnografya ilminin en basit bilgileri ile dahi çelişir.¹⁴⁷

1.2. Bu gün hiç bir dine inanmayan filozoflar dahi bu iddianın temelsiz olduğunu ileri sürerler. Sosyologların insanda din duygusunun pek güçlü bir manevi faktör olduğunu, varlığı apaçık bir baskın güç karşısında insan aklının duyduğu acizlik ve çaresizlik kendisinde bir saygı duygusu doğurduğunu kabul etmeleri de bu fikirlerin temelsiz olduğunu ispat eder.¹⁴⁸

1.3. Filozofların Allah inancı ve ruhun ölmezliğini kabul etmelerine bakılırsa onları bu aşırılığa sevk eden hususun kendileri ile çağdaş olan bir takım kardinal ve rahiplerin din perdesi altında ortaya koydukları bazı kötü ve çirkin hallerdir. Yoksa mutlak manada dini bu şekilde değerlendirmelerini mümkün görmemektedir.¹⁴⁹

2. Dinin; kaynağının beşeri olduğunu iddia edenlere karşı Ahmet Hamdi Akseki'nin cevabı şöyledir.

Dinin başlangıcının ilahî kaynaklı olmadığını ileri süren görüş sahiplerine göre dinlerin başlangıcı vahşettir ve zamanla tekâmül ederek bugünkü seviyesine ulaşmıştır.¹⁵⁰ Bu süreçte korku ve ümit duygularının etkisi olduğunu düşünmüşler ve neticede dinin aslında hayal ürünü bir şey olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁵¹

Ahmet Hamdi Akseki beşerin başlangıcını vahşete (ilkelliğe) dayandıran bu faraziyenin geçersizliğini ilim, din, felsefe, tarih ve mukaddes kitaplarca doğrulanmasının

147 Akseki, *İslâm*, 2004, s.184.

148 Akseki, *İslâm*, 2004, s.184.

149 Akseki, *İslâm*, 2004, s.184.

150 Akseki, 1980, s.13-14.

151 Taylor ve taraftarlarının ileri sürdükleri bu iddiaya göre beşerin ilk dini ruhlara ibadettir. Bu anlayışa göre din insanların muhayyilesinden doğmuş, gittikçe tekâmül ederek bugünkü şeklini almıştır. Akseki, Herbert Spenser gibi birçok filozofun bu yaklaşıma karşı çıkarak uzun uzun eleştirdiklerini ifade eder. (Akseki, 1980, s.15).

imkânsızlığından¹⁵² ve ileri sürmüş oldukları iddialarını ispatlayacak sağlam dayanaklarının bulunmamasından hareketle ispat eder.

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; beşeriyet dininin başlangıcı vahşet (ilkellik) değil, medeniyettir, kemâl dir (olgunluk) ve bu kemâl de tevhîdi ifade eder.¹⁵³ İnsanlıkla beraber vahiy ve nübüvvete dayalı olarak ortaya çıkan bir dinin aslının vahşet olması mümkün değildir. İnsanları huzura sürükleyen ve hakiki kaynağa dayalı bir dinin vahşetle anılması büyük bir hata olmuştur.¹⁵⁴

Bu iddia sahipleri arasında beşerin ilk dininin ruhîlik, yani bazı kutsal ruhlara tapınma geleneği olduğunu düşünenler, bütün eşyada ruh olduğunu söyleyerek canlı ve cansız bir takım maddi şeylere tapınmanın (fetişizm) yolunu açmışlardır.¹⁵⁵ Dolayısıyla ruhîlik ataların ruhlarına tapınma (Animizm) ve tabiata tapınma (Naturizm) gibi farklı şekillerde gerçekleşmektedir.¹⁵⁶ Ahmet Hamdi Akseki bu anlayış sahiplerinin aynı zamanda dinin insanların hayal gücünden doğduğuna ve gittikçe gelişerek bugünkü şekline geldiğine inandıklarını ve fakat ölümden sonra ruhun nasıl yücelerek kudsiyet kazandığını açıklayamadıklarını söyleyerek buna karşı çıkmış ve ruhlara ibadetin hak dinden uzaklaştıktan sonra doğan batıl bir itikad olduğunu söyleyerek¹⁵⁷ beşerin ilk dininin ruhîlik olmasının imkânsızlığını ortaya koymuştur.

2.1. Ahmet Hamdi Akseki, hayal mahsulü olarak nitelendirdiği yukarıdaki faraziyeleri esasından yıkacak kuvvetli deliller olduğunu ifade eder ve delillerini sıralar. Buna göre din anlayışına sahip olmayan hiçbir kavim ve topluluğun olmayışı, dinin insanlıkla beraber tarih sahnesinde varlığını devam ettirdiğinin açık bir delilidir. *"Eğer din fikrî bazı tesirlerle sonradan doğmuş olsaydı, doğma gerekçesinin mahiyeti anlaşıldıktan sonra yok olup gitmesi gerekirdi. Oysa dini hayat günümüze kadar varlığını korumuştur."*¹⁵⁸ Ona göre beşer fitratı ve selim akla dayalı olan din insanlıkla beraber doğmuştur, insanlık olduğu sürece de var olmaya devam edecektir.¹⁵⁹

152 Akseki bu görüşünü o dönemde birçok filozof ve dinler tarihi uzmanının bu fikrî benimsemesine bağlamaktadır. (bkz. *İslâm*, 1980, s.12-13).

153 Akseki, 1980, s.13.

154 Akseki, *İslâm*, 2004, s.177, 183, 195, 225.

155 Akseki, 1980, s.15-16.

156 Akseki, 1980, s.13-14. Akseki, *İslâm*, 2004, s.196-197.

157 Akseki, 1980, s.15.

158 Akseki, *İslâm*, 2004, s.181- 182.

159 Akseki, *İslâm*, 2004, s.177-195.

2.2. Ahmet Hamdi Akseki, dinin insanlık için bir ihtiyaç olup olmadığı yönündeki iddialara karşı, Kelamcılar gibi, din ve Allah'ı akıl yolu ile ispatta fitrat delilini kullanarak cevap verdiği anlaşılmaktadır. Öncelikle dinin insanlık için bir ihtiyaç olduğu tezinin ispatlanması gerekir. Zira bir dine bağlı olmayı ilkesel anlamda saçma bulan bir kişinin İslâm dinini benimsemesi beklenemeyeceğinden, önce beşerin bir dine ihtiyaç duyduğunu ve cemiyetlerin yükselmesi için dinin şart olduğunu ifade etmiş, çeşitli milletler içinde yetişen en büyük mütefekkirlerin asırlardan beri ilahî dinlere teslim olmalarını bu ihtiyacın açık bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁰ Burada Ahmet Hamdi Akseki, direk olarak Kur'an-ı Kerim'den ve hadislerden Allah'ı ispat konusunda örnekler vermek yerine kelamcılarının kullanmış oldukları akli delillerle açıklamada bulunduğu görülmektedir.

Ahmet Hamdi Akseki, beşer için dinin bir ihtiyaç olduğu gerçeğini dinsiz hiçbir toplumun bulunmaması, insanlarda bulunan tapınma ihtiyacının doğru şekilde karşılanmadığı durumlarda doğaya, hayvana, canlıya, gök cisimlerine tapınma şeklinde tezahür etmesi, dinin insanla beraber doğması ve insanlığın ferdî ve içtimaî hayatında vazgeçilmez bir unsur olması, insanı gizli ve açık bütün kötülüklerden koruması, toplumdaki nizam ve ahengin de kaynağı olması gibi gerekçelerle izah etmiştir.¹⁶¹ Burada Ahmet Hamdi Akseki de diğer kelamcılarda olduğu gibi akli değerlerden olan fitrat, nizam vb. delilleri kullandığı anlaşılmaktadır.

2.3. Vicdan ve tabîî din gibi unsurların dinin yerine ikame edilmesini ileri süren düşünceye karşı Ahmet Hamdi Akseki; dinin yerine ikame edilmek üzere ileri sürülen *vicdan ve tabîî din* gibi unsurların onun yerine geçmesinin mümkün olmadığı düşüncesini gerekçeleriyle beraber izah etmiştir.

Dini ortadan kaldırmak isteyenler beşere ait olan inanma ihtiyacını yok etmeyi başaramayınca onun yerine alternatif üretmek zorunda kalmışlar ve insanlarda bulunan vicdanın dine alternatif olabileceğini iddia etmişlerdir. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; insanlarda bulunan vicdan denilen fitrî eğilim dinin yerine geçemez.¹⁶² Çünkü vicdan anlama ve kavrama hususunda olmasa dahi tatbik hususunda daima şaşırıma müsaittir

160 Akseki, 1980, s.8.

161 Akseki, 1980, s.8, 10, 16, 19; Akseki, *İslâm*, 2004, s.180;

162 Bu cümle Akseki'nin vicdanın dinin yerini tutabileceğini savunan bazı filozoflara karşı verdiği bir cevaptır. Ona göre kötü telkinlerle körleşebilme özelliğine sahip olan vicdan yolunu şaşırmanın için kendisine yol gösterecek bir kılavuza muhtaçtır. (Akseki, *İslâm*, 1980, s.10).

ve rehber ihtiyacı vardır. Bu nedenle ahlâk vicdan üzerine değil, din üzerine tesis edilmelidir.¹⁶³

Din yerine ikame için ileri sürülen bir başka unsur insan ürünü olan tabî dindir.¹⁶⁴ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; felsefî spekülasyonlardan ibaret bir özellik arz eden tabîî din, kaynağı insan olduğu için hakiki dinin özelliklerine sahip olamaz.¹⁶⁵

3. Din tahrifçileri İslâm'ın hak din olmadığını ispatlamak için bu dinde bulunan bazı esasları kendilerine göre yorumlayarak açık yakalamaya ve İslâm dinine hücum etmeye çalışmışlardır. Ahmet Hamdi Akseki bu bağlamda, "On üç asır evvel çölde yaşayan bir insan tarafından tebliğ edilen bir din, asırların değişmesiyle değişip oluşan günümüz ihtiyaçlarına cevap veremez konuma gelmiştir" şeklindeki ön kabulden hareketle İslâm'ın bugün hükmünü yitirdiği ve bağnazlaştığı hükmüne karşı olduğunu söylemektedir.

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre bu iddianın iki nedeni olduğu, bunlardan biri; İslâm düşmanlığı ve koyu taassup, diğeri de, İslâm dininin hakikatini bilmemektir.¹⁶⁶

Bu bağnaz tutum içinde olan İslâm muhaliflerinin eleştiri oklarından birini İslâm'ın tevekkül akidesine yönelttikleri görülür. İslâm'da bulunan tevekkül akîdesini bir tenkit noktası yaparak Müslümanlığa cebrîlik iddiasında bulunan ve bu akîdenin insanları acz, çaresizlik, tembellik ve pasiflik içinde bıraktığı iddiasında bulunanları eleştirmiştir.

4. İslâm dininin bâtil ve insan ürünü olduğunu, İslâm dininin medeniyet kavramı ile bir arada bulunmasının mümkün olmadığı yönünde ileri sürülen iddiaya karşı Ahmet Hamdi Akseki'nin cevabı şöyledir: Hak din ile bâtil din, vahye dayalı olan din ile insan ürünü olan din arasındaki farkları zikretmek suretiyle İslâm dininin vahye dayalı hak din olduğu gerçeğini temellendirmiştir.¹⁶⁷ Bu süreçte hak dinde bulunması gereken temel ilkeleri açıklayarak bunların tam da İslâm dinini işaret ettiğine dikkatleri

163 Akseki, *İslâm*, 2004, s.156-157.

164 On dokuzuncu asır sonlarında Avrupa'da ilmî esaslara dayalı olarak Jol Simon ve emsali mütefekkirler tarafından vaz edilen bu din, ortaya edep ve ahlâkî prensiplerden ibaret bir takım esaslar koymuştur. (Akseki, 1980, s.7-8, 9-10).

165 Akseki'ye göre dinsiz yaşayamayan toplumlar Hristiyanlığa giydirilen hurafeler sonucu bu dinden tatmin olamayınca din-i tabîî adıyla bir din uydurmaya mecbur olmuşlardır. (Akseki, *İslâm*, 1980, s.9-10).

166 Akseki, "Her Milletin Kendi Başına Hareket Etmesi İslâm İçin Felâkettir", (haz. İsmail Kara), *Sebilü'r-Reşad*, İstanbul, 1997, s.309.

167 Akseki, 1980, s.7-8; Akseki, *İslâm*, 2004, s.60-87.

çekmiştir. Ahmet Hamdi Akseki hak dinde bulunması gereken temel ilkeleri şöyle sıralar:

1. "Hak dinin esasları akılla barışık olmalı,
2. Hak din tevhid düşüncesine sahip olmalı,
3. İlme ehemmiyet vermeli,
4. Herkesi kuşatan umumî prensipler vaz etmeli,
5. Her asrın ihtiyaçlarına cevap vermeli,
6. İfrat ve tefritten uzak olmalı,
7. Barışa davet etmeli,
8. Kendisinden önce gelen bütün peygamberleri tasdik etmeli,
9. Beşer fitratına uygun olmalı,
10. İnsan haklarını garanti altına almalı,
11. İmtiyazlı sınıf kabul etmemeli,
12. Din ve mezhep hürriyetini savunmalı,
13. Beşerin tekâmülünü hedeflemeli,
14. Dünya ve ahiret, madde ve ruh arasında denge gözetmelidir."¹⁶⁸

5. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; İslâm dini hak din olmakla beraber aynı zamanda bir medeniyet dinidir. O, "*Din-i İslâm Medeniyet-i Hakikiyye'nin Ruhudur*" başlıklı makalesinde İslâm'ın medeniyet ve dünya dini olduğunu söyler. Düşüncesini temellendirirken öncelikle İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemde medeniyet namına hiçbir şey olmadığı tespitinde bulunarak bu iddiasını gerekçeştirmiş, İslâm dininin medeniyet kavramı ile bir arada bulunmasının mümkün olmadığı yönünde ileri sürülen çeşitli itirazlara cevap vermiş,¹⁶⁹ sonrasında Batılıların fikirlerinden de istifade ederek İslâm dininin medeniyet dini olduğunu gösteren şu önemli bulgulara dikkat çekmiştir, "Semâvî bir din olması, akli esas alması ve akli burhanları kendisine rehber edinmesi, insana ve insaniyete daima dost olması, insanlar arasında adaleti ve kardeşliği sağlaması, üstünlük ölçüsü olarak takvayı esas alması, şirk inancına karşı çıkması, hurafelerin ortadan kalkmasına zemin hazırlaması, iyi ahlâkı teşvik etmesi, yaratıcı ile yaratılmış arasını ayırması, açık ve anlaşılır bir din olması, anlaşılmayacak sırlı hükümlerinin olmaması, bilime ve düşünceye, ilim ve hikmete imkân vermesi sebebiyle

168 Akseki, *İslâm*, 2004, s.405-467.

169 Akseki, "Dini İslâm Medeniyet-i Hakikiyye'nin Ruhudur", *Sebilü'r-Reşad*, İstanbul, 1912, s.182-184.

insanlığa hizmet etmeye müsait olması, misafirperverliği teşvik etmesi, insanların birbiriyle kaynaşmasına fırsat vermesi, bu hakikatleri taassup sahibi olmayan birçok gayri Müslim düşünürlerin de kabul etmesi."¹⁷⁰.

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre; hak dinde bulunması gereken bu unsurlar İslâm'ın sahip bulunduğu temel prensiplerle birebir örtüştüğünden, sayılan maddeler "Hak din ancak İslâm'dır" gerçeğini doğrulamaktadır. Bir dinde aranan bütün özellikleri içinde barındırmak suretiyle insanların vicdanlarını tatmin eden yegâne yol ancak İslâm'dır. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre ciddiyet içinde ve tarafsız bir fikirle hak dine kavuşmak için yola koyulan kimseler yegâne din olarak karşılarında İslâm'ı bulacaklardır.¹⁷¹ Hak din arama gayreti içinde olan düşünürlerin İslâm'da karar kılmayı başaramamış olmaları, arayışlarını belli bir metot dahilinde ciddiyetle yapmamalarından kaynaklanır. Ona göre; İslâm dini erdem ve iyiyi içinde barındıran bir ahlâk dinidir. İslâm'da akıl ile iman birbirini gerektiren ve tamamlayan iki unsurdur. İslâm diniyle bağdaşmayan hurafeler, bağnazlıklar, dine sonradan girmiş ve bunların İslâm'ın temel kitabı olan Kur'an ile bir ilgisi yoktur.

6. İslâm dini hayattan kopuk veya hayatın dışında, içe kapanmış yalnız felsefî veya hayalî bir düşünce tarzı şeklindeki eleştirilere Ahmet Hamdi Akseki'nin vermiş olduğu cevap şu şekildedir;

"Hak din hayattan kopuk veya hayatın dışında hayalî bir düşünce, insanı sadece ölümden sonrasıyla meşgul edecek bir dua ve ibadet sistemi olmadığı gibi, sadece dinî ve ibadetleri yapmak da değildir. Dünya hayatında sosyal hayat ve kişiler arası ilişkilerle ilgili bir çok hüküm bu bağlamda düşünülmeli,¹⁷² dinin hareket sahası hayatı en yüksek şekliyle kuşatacak kadar geniş olmalıdır.¹⁷³ Sıhhat, ilim, servet, iktisat, aile, ev, fabrika, mağara, yurt, ulus, harp, sulh, ferdî ve içtimaî hayatla alâkalı her şey din ile ilişkilidir. Bir Müslüman hem tam manasıyla Müslüman kalabilir, hem de dünyevî zevk ve faaliyetleri elden bırakmadan hayatın bütün zevklerinden meşru yoldan istifade eder. Tabii olan meyillerinin hiçbirinden vaz geçmek aklına gelmez. Dünyanın nimetlerini küçük görmez. Fakat hayat mücadelesinden de bir an bile geri kalmaz. İslâm'a göre

170 Akseki, "Dini İslâm Medeniyet-i Hakikiyye'nin Ruhudur", *Sebilü'r-Reşad* (Sırat-ı Müstekîm), C.I-VIII, İstanbul, 1912 s.182-184.

171 Akseki, *İslâm*, 2004, s.331.

172 Akseki, *İslâm*, 2004, s.36.

173 Akseki, *İslâm*, 2004, s.29-33.

tembellik cansızlığın bir başka adıdır.¹⁷⁴ Akla, ilme, seyahate, sanata, ziraat ve ticarete teşvik eden İslâm,¹⁷⁵ beşerin tabiatına uygun bir hareket ve hayat kaynağıdır. Kuvvetini ezeli iradeden alır. Bütün esasları hayat ile ilgilidir."¹⁷⁶

7. Ahmet Hamdi Akseki dinin kaynağını Allah merkezli bir anlayıştan insan merkezli bir anlayışa indirgeyen biyolojik (darwinist), psikolojik (pozitivist) ve materyalist akımların eleştirilerini yine onların geliştirdiği bilimsel yöntemleri izleyerek cevap vermiştir. Bu noktada şu ifadesi dikkat çekicidir; "İslâm mütefekkirleri ile batı filozoflarının bu husustaki metotları¹⁷⁷ esas itibariyle birbirinin aynıdır." Bunların hepsi de bu varlık âleminin ilk nedenin 'sonlu ve sınırlı olmayan ekmel bir varlık' olduğu esasına dayanır, onu ispat eder."¹⁷⁸

İnsanların başlangıcını cehalet ve vahşetten ibaret görenleri eleştirmiş, etnoloji ve filolojinin bulgularından da yararlanarak Mısırlılar, Keldaniler ve Sümerler gibi milletlerin hayatlarının vahşete dayalı olmadığını açıklamıştır.¹⁷⁹ Ahmet Hamdi Akseki geriye doğru yapılacak olan bir araştırmanın insanı vahşete değil, medeniyete götürdüğünü söylemek suretiyle¹⁸⁰ problemin kullanılan metotta değil, onu kullanan insanlarda olduğunu göstermiştir.

8. İslâm dinin en önemli unsuru ve tevhîd vurgusu, dinin bütün alanlarını birbiriyle irtibatlandırmış, aralarındaki bağlantı yollarına da işaret ederek bir örümcek ağı gibi kavramları birbirine örmüştür. Bu örgüde hem dini hayatın hem de toplumsal olayların temelinde yer alan merkez kavramlar iman ve tevhîddir. Ahmet Hamdi Akseki'nin en çok değindiği konuların başında "sarsılmaz ve güçlü bir iman vurgusu" gelmektedir. Ona göre; iman ve tevhîd asıl, şirk ve sapıklık sonradan ortaya çıkan arızî durumlardır.¹⁸¹

174 Akseki, *İslâm*, 2004, s.33.

175 Akseki, *İslâm*, 2004, s.45.

176 Akseki, *İslâm*, 2004, s.34.

177 Akseki, "Allah Vardır ve Birdir", İlim- Ahlâk-İman (derl. M. Rahmi Balaban), Ankara, 1984, s.173-185; Garb filozoflarının delilleri arasında Leibniz'in ezeli hakikatler delilini, Kant'ın ahlâk delilini, Descartes'in sonsuzluk ve kemal tasavvuru delillerini saymak mümkündür. Uludağ, "İslâm'ın Bir Savunucusu Olarak Ahmet Hamdi Akseki", 2004, s.32.

178 Akseki, 1984, s.174.

179 Akseki, *İslâm*, 2004, s.179-180.

180 Akseki, *İslâm*, 2004, s.180.

181 Akseki, 1995, s.7.

İslâm'ın en temel ruhu imandır.¹⁸² Ahlâkî faziletlerin gelişmesi, daima inanç ve imanın kuvvetli olduğu zamanlara rastlamış, kalplerde imanın gevşemeye başladığı devirlerde ise Ahlâkî temeller etkisini kaybetmiştir.¹⁸³

Ahmet Hamdi Akseki, tevhîd düşüncesini "bütün ilahî dinlerin temeli" olarak görmüş, burada meydana gelen sarsıntının dinin bütününe zarar vereceğini söylemiştir.¹⁸⁴ Tevhîd ilmin özü, istikamet de amelin son noktasıdır.¹⁸⁵ Bunlardan biri eksilirse insan hakkıyla dindar olamaz. Beşer idrakinde Allah inancı fikrînin tenzih, tevhîd, teşbih ve inkâr olmak üzere dört farklı şekil aldığını ifade eden Ahmet Hamdi Akseki'nin bu tasnifinde,¹⁸⁶ tevhîd düşüncesi isabetli yola işaret ederken diğer üç yolun sapkınlık olduğu görülür. Tevhîd aynı zamanda tenzih ile teşbihi mutedil noktada buluşturan denge halini ifade etmektedir. Buna göre insanların haktan uzaklaşması kabaca üç yolla, ya tenzihe düşerek, ya teşbihe düşerek, ya da inkâr yoluyla olmaktadır.

Ahmet Hamdi Akseki, beşerin ilk inancı olarak kabul ettiği tevhîdi,¹⁸⁷ hem dini hem de toplumsal açıdan yorumlamıştır. Kabul gören anlayışa göre tevhîd, dini mânada şirkin zıddı olan ve Allah'ın birliğini ifade eden bir düşünceye delâlet etmektedir. Ahmet Hamdi Akseki aynı zamanda toplumsal mânada tefrikanın zıddı olan ve toplumun birlik ve beraberliğini ifade eden vahdet fikrîni de bununla bütünleştirmiş ve tevhîdin yansıması olarak gördüğü bu düşünceye özel bir önem atfetmiştir. İslâm'ın birlik esasına dayanan bir din olduğunu, her ne suretle olursa olsun birliği bozacak ve ayrılık ile bozgunculuğa sürükleyecek söz ve hareketlerden kaçınmak gerektiğini birçok yazısında dile getirmiş ve hayatı boyunca bu hassasiyetini devam ettirmiştir. Bu yazılardan birinde vatanın tehlikede olduğu milli mücadele döneminde iman sevgisinin bir uzantısı ve bir cüz'ü olarak kabul ettiği vatan sevgisine dikkat çekmiş, vatana hizmet için yapılan çalışmaların imanın güçlenmesine vesile olacağını beyan etmiş, vatan için

182 Akseki'nin yorumunda imanın bir ruh olarak kabulü onun ne kadar aktif ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Müslümanlığın mücerred bir itikad, ruhsuz bir şekil ve gösterişten ibaret olmadığını söyleyen Akseki, hayata tutunma yönünde imanın insana sağladığı büyük gücü şu cümleleriyle özetler: "Kişi bütün mesaisinde kalbini o kudreti mutlaka ya bağlayacağı cihetle yeis ve ümitsizlik kendisine hücumu yol bulamaz. Karşısına çıkan şedâid ve mevânî ne kadar azamet peyda etse kudret-i ilahiyenin daha büyük olduğuna sarsılmaz itimaddan dolayı himmeti gayreti de o nispette artar. Girmek istediği kapıların biri kapanırsa, Allah'a olan itimad ve tevekkülü bin ümit kapısı daha açar. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kudretine yakini ve sarsılmaz bir imanı olanlara yeis ve fütur yoktur" (Akseki, 1980, s.35, 105).

183 Akseki, *Ahlâk Dersleri*, Ögüd Matbaası, Ankara, 1340, s.5.

184 Akseki, *İslâm*, 2004, s.342.

185 Akseki, *İslâm*, 2004, s.39.

186 Akseki, *İslâm*, 2004, s.289.

187 Akseki, 1980, s.12; Akseki, *İslâm*, 2004, s.217.

her türlü zorluğu göze alarak gözünü kırpmadan mücadele etmek gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁸⁸

9. Madem din duygusu insan fitratının bir gereğidir, o halde neden insanların tamamı fitratlarının gereğini yerine getirmez de bir kısmı inkâr yolunu tercih eder. Ahmet Hamdi Akseki, bu soruya cevap olarak fikrîni şöyle ifade eder: "Peygamberlerin bu kadar uyarılarına ve ihtarlarına rağmen Allah'ı inkâr ve küfürde ısrar edenler ya vicdanlarına karşı inad eden, yahut fitratı asliyesi bozulmuş, kendilerinde ilk yaratılış saflığı kalmamış olan zavallılardır. Bunlar kavlen ve fiilen sözünü bozmuş, verdiği sözden dönmüş ve kendi kendilerine yazık etmiş kimseler olarak görülür."¹⁸⁹ Ahmet Hamdi Akseki'nin en fazla üzerinde durduğu konular içinde dinin insan fitratıyla uyumu konusu yer alır. "*İslâm Tabîî, Fitrî Bir Dindir*" isimli eserini de bu konuya ayıran Ahmet Hamdi Akseki'ye göre din duygusu insan yapısında mevcut ve beşer fitratına uygun bir hakikattir. Bu açıdan bakıldığında dinin kaynağı beşer fitratıdır.¹⁹⁰ Bu dinin temel vasfı insan ihtiyaç ve eğilimleri tatmin etmesi ve bu eğilimleri bir hedef ve maksada yönlendirerek hepsini ahenkleştirmesidir. İslâm dini, Budizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin belirli noktalarda eksik bıraktığı maddî, manevî tüm ihtiyaçların kusursuz şekilde tamamlamasına imkân sağlar.¹⁹¹ Doyurulması gereken bu eğilimler arasında insanlığın acılarını hissetmek ve bunları ortadan kaldırmak için gerekenleri yapmak, hakları temin etmek, muhabbet, şefkat, kudret gibi unsurları saymak mümkündür. Başka dinler insani yapının yalnız bir boyutunu, meselâ yalnız şefkati veya yalnız kudreti tatmin ederken diğer yönleri ihmâl etmişlerdir.

Ahmet Hamdi Akseki'ye göre İslâm dini bütün yönleri tatmin eden bir özellik arz etmektedir. İslâm'da Allah ve din fikrî fitrîdir. Bu fikrîni dinin insanın akl-ı selîmine hitap etmesi¹⁹² ve pratikte insanın yaratılışının bu delillerden biri oluşu,¹⁹³ her insanın yüce bir varlığa inanma, teslim olma, ondan yardım bekleme, ibadetlerle ona yaklaşma ihtiyacı içinde olması, yalvarma ve tapınma hallerinin korku ve ümit anlarında

188 Akseki, "Hutbe ve Mevâiz: Bütün Müslümanlara ve Orduya Hitaben", (Sûre-i Tevbe, 41 Tercümesi), *Sebîlû'r-Reşad (Sırât-ı Müstakîm)*, İstanbul, 1 Teşrinisani 1328, C. II-IX, S.37-219, s.203-208, 203-205.

189 Akseki, *İslâm*, 2004, s.186-187.

190 Akseki, 1980, s.11.

191 Akseki, *İslâm*, 2004, s.31-32.

192 Akseki, 1995, s.3.

193 Akseki, *İslâm*, 2004, s.185.

insanlarda kendiliğinden ortaya çıkması,¹⁹⁴ din fikrînin insanlık tarihiyle beraber başlayıp devam etmesi, insanın ne olduğu, nereden geldiği ve nereye gittiği sorularına en güzel cevabı dinin vermesi, tabiatın Allah'ın yaratması, İslâm'ın ise insanların hayatını düzenleyen kanun olması ve dolayısıyla İslâm'ın yükümlülüklerinde akıl ile barışmayan, tabiata ve fitrata aykırı bir hükmün olmaması¹⁹⁵ tezleriyle desteklemektedir.¹⁹⁶ Ona göre; İslâm dini insandaki tabi arzulardan hiçbirini yok saymaz. Hepsini itidal dairesinde meşru şekilde karşılar. Bu nedenle beşerin yapısına en uygun dindir.¹⁹⁷

Ahmet Hamdi Akseki İslâm dinine karşı yapılan eleştirileri savunduğu fikrî alternatiflerinin tutarsızlığını ortaya koymak suretiyle kendi savının doğruluğunu temellendirmiştir. Dine karşı yapılan eleştirilere verilen cevaplarda geçtiği üzere hakiki dine alternatif olarak ileri sürülen tabîî din veya vicdan gibi telakkilerin yanlışlığını ortaya koymak suretiyle hak dinin ancak İslâm olduğu sonucuna varmış ve bu fikrî delillerle güçlendirmiştir.

"Beşerin ilk dini tevhîd dinidir" görüşünün alternatifleri, "beşerin ilk dini fetişizmdir, veya ruhlara tapınmadır" şeklindedir. Bu alternatiflerin neden doğru olamayacağını izah etmek suretiyle beşerin ilk dininin tevhîd olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.¹⁹⁸

"Dinlerin başlangıcı kemâl'dir" görüşünün alternatifi "dinlerin başlangıcı vahşettir" şeklindedir. Ahmet Hamdi Akseki mevzubahis alternatifi ortadan kaldırmak suretiyle dinlerin başlangıcının kemâl (olgunluk) olduğunu ortaya koymuştur.¹⁹⁹

10. "Din fikrî sabit bir hakikattir"ın alternatifi "din fikrî batıl ve uydurma bir vehmin ifadesidir" şeklindedir.

Ahmet Hamdi Akseki ikinci şıkkın mantıkî olarak kabul edilemez olduğunu temellendirmek suretiyle birinci şıkka geçerlilik kazandırmıştır. Ona göre şayet dinler batıl ve uydurma olsaydı, o zaman yalancı ilahların çokluğu nispetinde dinlerin de çok olması ve aralarında müşterek bir nokta bulunmaması icabederdi. Oysa hak ve batıl şeklinde var olan dinler incelendiği zaman hepsini hak dine bağlayan bir yönü, hepsinin

194 Akseki, *İslâm*, 2004, s.80.

195 Akseki, *İslâm*, 2004, s.60-61.

196 Akseki, 1995, s.3-6.

197 Akseki, *İslâm*, 2004, s.31-32.

198 Akseki, 1980, s.12-15.

199 Akseki, 1980, s.13.

birleştiği temel esasların olduğu ortaya çıkar. Dinler arasında bulunan iħtilaflar temelde olan ayrılık değil, bir takım ayrıntılardan kaynaklanan özelliklerdir. Bunların tamamı kökte birleşir.²⁰⁰

200 Akseki, *İslām*, 2004, s.16.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Akseki, saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerini görmüş, vatana, millete ve ülkenin maneviyatına önemli katkılar sağlamış bir İslâm âlimidir. Ahmet Hamdi Akseki çok yönlü bir âlim, hukukçu, müfessir, gazeteci bir din gönüllüsüdür.

Tarihsel olarak Ahmet Hamdi Akseki, büyük hadiselerin meydana geldiği dönemleri görmüştür. Zira o, çocukluk döneminde Osmanlı saltanatına, gençliğinde Meşrutiyet'e ve kemâl yaşında Cumhuriyet'e şahit olmuştur. Ahmet Hamdi Akseki bu dönemlerde meydana gelen hadiselerle karşı fikinsel ve eylemsel olarak tarafsız kalmayan bir düşünürdür. O'nun yaşadığı dönem hem siyasal olarak hem de sosyo-ekonomik olarak problemlerle dolu bir zaman dilimidir. Döneminde akıntıya kapılıp inzivaya çekilmek yerine; kendisine daima: "Ben bu şartlar altında ne yapabilirim?", "Topluma nasıl faydalı olabilirim?" sorularını sorarak, İslâm için çırpınmaktan hiçbir an geri durmamıştır. Böylesi bir süreçte sorumluluklar üstlenmiş ve kendince geliştirdiği bir yöntem içerisinde bulunmuştur. Bu çerçevede hem savaşa katılarak milli mücadelenin içerisinde yer almış hem de yazdığı eserlerle dönemin zihin dünyasına katkılar sağlamıştır. Sıkıntılı bir dönemde din eğitimi faaliyetlerini yürütmüş, dönemindeki bazı alimlerin aksine o, sistemin içinde kalarak sistemle barışık şekilde İslâm'a hizmet etme yolunu benimsemiştir. Tedrisat Umum Müdürlüğü, Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere Azalığı, Diyanet İşleri Reis Muavinliği ve nihayet Diyanet İşleri Reisliği görevlerinde bulunarak devlet bürokrasisinde önemli görevler icra etmesi ve siyasal tavırlarından dolayı Cumhuriyet rejimiyle kısmen bir anlaşma içerisine girdiği ve münfail olduğu iddiasıyla rejimin meşrulaştırıcısı gibi birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Ancak o, bu tür eleştirilere takılmadan bildiği yolda ve zeminde emin adımlarla yürümeye devam etmiştir.

Ahmet Hamdi Akseki, II. Abdülhamit'e karşı İttihat ve Terakki'yi, Saltanat'a karşı meşrutî idareyi savunmuş, Millî Mücadele yıllarında İstanbul hükümetine ve saltanata karşı Ankara'yı desteklemiştir. 1922'de Milli Mücadele hareketine katılmak üzere Ankara'ya geldiğinde Tedrisat Umum Müdürü olmuş, eğitim ve öğretimde yeni bir yapılanma hareketine girişmiştir. Bu bağlamda çeşitli raporlar hazırlamış, müfredat programları düzenlemiş ve yeni yönetmelikler çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan medrese ıslahat çalışmalarına katkılarda bulunmuştur. Ahmet

Hamdi Akseki'nin din eğitimi alanındaki çalışmalarına daha yakından bakıldığında onun bu alanda bir çığır açtığını söyleyebiliriz. Hayatının otuz beş yılını hem örgün ve hem de yaygın eğitime veren Ahmet Hamdi Akseki'nin belirgin özelliklerinden birisi, onun Türk halkının neredeyse her yaştaki ferdine dini eğitim ve öğretimi götürmüş olmasıdır. Neredeyse hiç bir yayının olmadığı bir dönemde (1924-1945 yılları arasında) yazdığı ve devlet bütçesiyle yayınlattığı kitaplar göz önüne alındığında vatan, millet, ordu sevgisi aşıkardır Bunlardan en önemlileri, *Ahlâk Dersleri* (1924, Diyanet'in ilk kitabı), *Askere Din Dersi* (1925), *İslâm Dini Fitrîdir* (1925), *Köylüye Din Dersi* (1928), *Ve'l-Asr Süresi'nin Tefsiri* (1928), *İslâm* (1928), *Müslümanlıkta İktisadın Esasları* (1932), *İslâm Dini* (1932), *Peygamberimiz Hz. Muhammed ve Müslümanlık* (1934), *Tayyare ve Kuvvet, Yeni Hutbelerim* (1936-1937), *Ramazan Armağanı* (1937), *Yavrularımıza Din Dersleri* 'dir. (1941)

Ahmet Hamdi Akseki'nin eserlerini ve yazılarını okuyanlar, dinine son derece bağlı, dini gayreti çok yüksek, sorumluluğunun bilincinde, ülkesi ve dindaşlarına doğru bilgileri en güzel şekilde ulaştırmak için âdeta çırpınan bir büyük âlimle yüz yüze gelir. Hem medrese hem de çağının gerektirdiği eğitimi almış bir din bilgini ve fikir adamı olarak, yasaklanan dinî eğitimin, insan hayatında doğuracağı boşluk ve mâneviyât eksikliğini, çocuklara, köylüye ve tüm halka yönelik olarak yazdığı temel dinî bilgileri içeren kitaplar ve yazılar ile gidermeye çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında alınan yenilgiler sebebiyle yapısı zedelenen ordunun ve askerlerin inançlarını, dînî kaynaklı heyecanlarını, şehitlik ve gazilik duygularını, kısaca askerlerin mâneviyâtını takviye etme amacına matuf dini içerikli yazılar yazarak, askerlerin imanını kuvvetlendirerek ordunun dağılmasını önlemiş, birlik içinde olmasını sağlamıştır.

Ahmet Hamdi Akseki, döneminin problemleri üzerinden yola çıkarak, müsteşriklerin İslâm'ı eleştiriye tâbi tuttuğu konulara cevap mahiyetinde, Materyalizm, Pozitivizm ve daha birçok akımın iddialarını çürütmek amacıyla makaleler yazmıştır. Kaleme aldığı makalelerinde, İslâm'ın tabiî, fitrî, umûmî, akıl ve medeniyetin hamisi olduğunu belirttiği görülmektedir. Ahmet Hamdi Akseki, bir taraftan müsteşriklere cevaplar verirken, diğer taraftan da ülke içinde tartışılan; "Namazda Türkçe Kur'an Okuma Meselesi" gibi o günün güncel konuları hakkında da delilleriyle birlikte cevaplar yazmaktan çekinmemiştir.

Ahlâk konusu üzerinde sıkça duran ve ahlâkın felsefesini ustalıkla yapan Ahmet

Hamdi Akseki, din-ahlâk ilişkisini kaynaklık açısından ele almakta ve dinden ahlâka doğru giden bir yol takip etmektedir. O ahlâkın dine dayanması gerektiği görüşündedir. Ona göre din ile ahlâk bir birinden bağımsız şeyler değildir. Ahlâki emirler aynı zamanda dini emirlerdir. Dine dayanmayan ahlâk yok hükmündedir. Ahmet Hamdi Akseki'nin görüşlerinden anlamaktayız ki, ahlâk; iman ve ibadet ile birlikte İslâm dininin temel direklerindendir.

Ahmet Hamdi Akseki'nin mezheplerle ilgili bilgisi ve yazdıklarına gelince; Müslümanlar gerek itikadi konularda gerekse ameli konularda birtakım mezheplere ayrılmışlardır. Onun tasnifine göre bu gün yeryüzünde Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik olmak üzere belli başlı dört ameli mezhep vardır. Bu mezheplere mensup olanlar itikadi hükümlerde Maturidilik ve Eş'arilik olmak üzere başlıca iki büyük kola ayrılmışlardır. Ahmet Hamdi Akseki, Hz. Peygamber ve Asr-ı Saadet döneminde inanç ve amelle alakalı hükümlerde görüş ayrılıklarının olmadığını, itikad, ahlâk, ibadet, ve ahkama müteallik olan hususların asıllarının Kur'an'da bildirildiğini ifade etmiştir.

Ahmet Hamdi Akseki'nin itikâdi-siyasi mezheplere dair bir tek yazısı vardır. O da "*Batıniler ve Karmatiler'in İçyüzü*" adıyla Hatay Müftüsü İsmail Hatip Erzen tarafından tercüme edilen ve Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında neşredilen esere yazdığı önsözdür. Bu yazısında o, İslâm dünyasında Hz. Osman'ın son devirlerinden itibaren bir çok fırkalar ve mezhepler çıktığını hatırlattıktan sonra "bunların bir kısmının İslam'ın insanlara tanıttığı ve hatta teşvik ettiği fikir ve söz hürriyetinden doğmuş ve uzun zaman devam etmiş olduklarını belirtmektedir. Bundan başka siyasi amiller ve şahsi emellerle ortaya çıkmış fırkalar vardır ki bunlar her vakit Müslümanlar ve Müslümanlık için bir musibet olmuştur," diyerek sözlerine devam eden Ahmet Hamdi Akseki, ilmi mahiyet taşıyan mezheplerin müstakil fırkalar olarak bugün arttık kalmadığını ileri sürmektedir. Fakat siyasi ve İslâm aleyhinde kötü maksatlar takip ederek ortaya atılmış olan fırkalar ve tarikatların muhtelif isimler adı altında bugün de devam etmekte olduklarına işaret etmektedir.

Netice de, Ahmet Hamdi Akseki kendisini dini ve milleti için çalışmaya adanmış değerli bir dava adamıdır. Tüm hayatı boyunca hiç durmamış, din, devlet ve millet için her türlü fedakârlıklara katlanarak geride hoş bir seda bırakmayı başarabilmiştir. Süleyman Uludağ'ın dediği gibi; Ahmet Hamdi Akseki; "aşırı muhafazakârlığa ve gelenekçiliğe karşı terakkiyi ve teceddüdü, taklide karşı tahkiki ve içtihadı, cehalete

karşı aklı ve ilmi, taassuba karşı müsamahayı, zulme ve diktatörlüğe karşı adaleti ve demokrasiyi, istibdada karşı meşvereti, çağdışılığa karşı asrîliği, kaderciliğe karşı iradeyi, imtiyaza karşı eşitliği, esarete karşı hürriyeti, savaşa karşı barışı, düşmanlığa karşı dostluğu, aşırılığa karşı ise itidali" savunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Kilit Yay., Ankara, 2011.
- AKGÜL, Mehmet, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999.
- ALBAYRAK, Sadık, *Türkiye'de Din Kavgası*, Feyiz Yay., İstanbul, 1973.
- ALİMOĞLU, Ethem, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, Yay. Haz.:Hüseyin Arslan-Mehmet Erdoğan, TDV. Yay., Ankara, 2005.
- AKSEKİ, A.Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, Öğüt Matbaası, Ankara, H.1340. (M.1922)
- _____, *Peygamberimizin Vecizeleri*, Matbaai Ebuziya, İstanbul, 1945.
- _____, *Yavrularımıza Din Dersleri*, Nur Yay., Ankara, 1944; Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, 1947.
- _____, *Batınilerin ve Karmatilerin İçyüzü*, DİB Yay., Ankara, 1948.
- _____, *Öğretmen Ve Öğrencilere Yardımcı Açıklamalı Din Dersleri*, Güney Matbaacılık, Ankara, 1949.
- _____, *Namaz Surelerinin Türkçe Terceme Ve Tefsiri*, DİB. Yay. Ankara, 1949; 1985.
- _____, *Peygamberimiz ve Müslümanlık*, DİB. Yay, Ankara, 1955.
- _____, *İslâm Dini, İtikat, İbadet ve Ahlâk*, DİB. Yay., Ankara, 1963; 1967; İstanbul, 2014.
- _____, M. Reşid Rıza'nın "*İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*" (çev. Ahmet Hamdi Akseki, sadeleştiren, Hayreddin Karaman), DİB. Yay., Ankara, 1974.
- _____, *İslâm Fitrî Tabî ve Umumî Bir Dindir*, Nur Yay., Ankara, 1981; Sebil Yay., İstanbul, 2004.
- _____, *İslâm Dini İtikat İbadet Ahlâk*, Nur Yay., Ankara, 1983, 1993, 2004.
- _____, *Allah Vardır ve Birdir, İlim-Ahlâk-İman*, (der. M. Rahmi Balaban), Ankara, 1984.
- _____, *Allah ve Din Fikrî, İlim-Ahlâk-İman*, (derl. M. Rahmi Balaban), DİB Yay., Ankara, 1984.
- _____, *Namaz Surelerinin Türkçe Terceme Ve Tefsiri*, DİB. Yay., Ankara, 1985
- _____, *Askere Din Kitabı*, DİB. Yay., Ankara, 1997.
- _____, *Bulgaristan Mektupları*, (sadeleştiren: Ferhat Koca), Rağbet Yay., İstanbul, 2000.
- _____, *İslâm Dini*, DİB.Yay., Ankara, 1980; Sebil Yay., İstanbul, 2004.

- _____, *Ahlâk Dersleri, Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, (sad. Ali Arslan Aydın), Nur Yay., Ankara, 1999; Yasin Yay. İstanbul, 2006.
- _____, "Dinin Fevâd-i Medeniye ve İçtimaiyesi", *Sırat-ı Müstakîm*, XVIII, S.449, Zilkade 1335.
- _____, "Hutbe ve Mevâiz: Bütün Müslümanlara ve Ordu'ya Hitaben", (Sûre-i Tevbe, 41 Tercümesi), *Sırat-ı Müstakîm*, İstanbul, 1 Teşrinisani 1912.
- _____, "Dini İslâm Medeniyet-i Hakikiyye'nin Ruhudur", *Sırat-ı Müstakîm*, C.I-VIII, İstanbul, 1912.
- _____, Maddiyun ve Meslekleri, *Sebilü'r-Reşad (Sırat-ı Müstakîm)*, İstanbul, Cemaziyelahir, H. 1328. (M.1910)
- _____, "Türkiye'de Din Eğitimi", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 10-19/08/1923.
- _____, "Hocam İzmirli İsmail Hakkı", *Yeni Selamet*, C. III, S. 6, 1949.
- _____, "Her Milletin Kendi Başına Hareket Etmesi İslâm İçin Felâkettir", (haz. İsmail Kara), *Sebilü'r-Reşad*, İstanbul, 1997.
- AKTAŞ, Ali, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Dini Şahsiyeti" (*Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2014)
- AŞIKOĞLU, Nevzat Yaşar "Toplum Hayatımızda Dinin Yeri Ve Din Eğitiminin Önemi" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak.*, 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Yay., İstanbul, 20. Bs., 2008.
- BAHSET Karslı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", *Turkish Studies*, Ankara, 2014, s. 1279-1302.
- BALOĞLU, Niyazi, "Diyanet İşleri Reisi olarak Ahmet Hamdi Akseki ", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyum*, Ankara, 2005.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yay., İstanbul, Önsöz, 1982.
- BAYAN, Alim, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Eğitim Görüşleri ve Çocuklara Din Dersleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010.
- BAYUR, Hikmet, *İbadet Dili*", Necati Lugal Armağanı, TTK. Yay, Ankara, 1968.
- BERGSON, Henry, *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı* (Çev.M. Karasan), 3.Bs., MEB. Yay., İstanbul, 1986.
- BOLAY, Süleyman Hayri, "Ahmet Hamdi Akseki", DİA, C.2, Ankara, Diyanet Vakfı Yay., 1989.

- BRONISLAW, Malinowsky, *Büyük, Bilim ve Din*, İstanbul, 1990.
- BUHARİ, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi (Şerh: Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif Zebidi, Trc. Kamil Miras), 8. Bs. DİB. Yay., Ankara, 1985.
- BULUT, Mehmet, "Çağını Okuyan Reis Ahmet Hamdi Akseki", *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2012,
- _____, "Diyanet İşl. Bşk. Kuruluş Yılları," *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2014,
- BURÇAK, Rıfık Salim, *On Yılın Anıları*, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998.
- CEBECİ, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçag Yay. Ankara, 1996.
- CERTEL, İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, 1998.
- _____, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Tuğra Ofset, Isparta, 2011.
- CİLACI, Osman, *Günümüz Dünyası Dinleri*, DİB. Yay., Ankara, 1995.
- _____, "Ahmet Hamdi Akseki ve Dinler Tarihine Bakış Tarzı", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., 2005.
- COŞKUN, İbrahim, "İslâm düşüncesi Açısından İnanç Sanat İlişkisi Üzerine Bir deneme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi (DÜİFD)*, 2000.
- COX, James L., *Kutsalı İfade Etmek*, çev. Fuat Aydın, İz Yay., İstanbul, 2004.
- ÇANTAY, H. Basri, "Müslümanlık Hayat Dinidir," *Sebilü'r-Reşad Dergisi*, 1948.
- _____, "DİB'in Neşrettiği Kur'ân Kerim Tercümesi Hakkında İntikadlar", *Sebilü'r-Reşad*, 5(9), 6/1962.
- DUMAN, Doğan, *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslâmcılık*, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1999.
- DURSUN, Davut, "Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına", *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, 2014,
- ECE, Hüseyin K., *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul, 2000.
- EL HÜSEYNİ, M. Reşid Rıza, *Mezahibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, (çev: Akseki, sadeleştiren: Hayrettin Karaman), DİB. Yay., Ankara, 1974.
- EL-BAĞDADİ, Abdulkahir b. Tahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara, 2007.
- EL-EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasan, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer

- Aydın, Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.
- ERTAN, Veli, Vefatının 17. Yılı Münasebetiyle Diyanet İşleri Reisi, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, İstanbul, 1968.
- _____, "Merhum Diyanet İşleri Reisi", *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, C. 9, 1970.
- _____, *Ahmet Hamdi Akseki*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1988.
- EŞ-ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed ibn Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, tahk. Ahmed Fehmî Muhammed, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2.Bs., Beyrut 1992/1413, I, 33 vd.;
- Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 2002.
- FAZLA, Zeynep, "Kant Etiğinin Çağdaş İslâm Ahlâkı Üzerine Etkileri: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", (*Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010)
- FIGLALI, E. Ruhi, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2011.
- GÖKALP, Yusuf, "Mezheplerin Anlaşılmasında Ahmet Hamdi Akseki'nin Metodu; İslâm'da Birlik ve Ehli Sünnet" *Ç.Ü. İlahiyat Fak.*, 2015
- GÖMBEYAZ Kadir, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak.Dergisi*, Bursa, 2005.
- GÜN, Fahrettin, *Din, Siyaset ve Laiklik*, Beyan Yay, İstanbul, 2001.
- GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay. İstanbul, 1998.
- GÜNDÜZ, Mustafa, *II. Klasik Paradigmaları*, Lotus Yay., Ankara, 2007.
- HANS, Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. T. Kalpsüz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1964.
- HAYTA, Akif, "Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Bursa, 2000.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Modern Türkiye ve Osmanlı Mirası", *İ. Ercüment Kuran'a Saygı: Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Üniv. Yay., Ankara, 2006.
- İLHAN Avni "Ahmet Hamdi Akseki'nin Mezheplere Bakışı", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, Yay. Haz.:Hüseyin Arslan-Mehmet Erdoğan, TDV. Yay., Ankara, 2005.
- İZ, Mahir, *Din Ve Cemiyet*, Med Yay., İstanbul, 1979; Kitabevi Yay. İstanbul, 1998.

- JUNG, Carl Gustav, *Psikoloji ve Din*, çev. Raziye Karabey, Okyanus Yay., İstanbul, 2010.
- KAHRAMAN, Abdullah, "Zor Zamanda Yapabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslâm Âlimi Ahmet Hamdi Akseki", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.6, 2005.
- KAHRAMAN, Ahmet, *Dinler Tarihi*, Marifet Yay., İstanbul, 1984.
- KARA İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler ve Kişiler II*, Risale Yay. İstanbul, 2. Bs., 1989
- _____, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum, Diyanet İşleri Başkanlığı," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18, 2000.
- _____, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 2. Bs. İstanbul, Dergah Yay., 2005.
- _____, "Bizden Biri Olarak Ahmet Hamdi Akseki" *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, Yay. haz. Hüseyin Arslan-Mehmet Erdoğan, TDV. Yay., Ankara, 2005.
- _____, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, Dergah Yay., İstanbul, 2008.
- KARAMAN, Hüseyin, "Cumhuriyet Dönemi Aydınlarında Din-Ahlâk İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2012.
- KARLIĞA, Bekir, *Tunuslu Hayrettin Paşa ve Tanzimat*, Balkan İlmi Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 1995.
- KARSLI, Bahset, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Entelektüel Yönü: Ahmet Hamdi Akseki Örneğinde Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları Bağlamında Gündelik Hayat-Din İlişkisi" *Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, tebliğ, Ankara, 2014.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensâr Neşriyât, İstanbul, 1998.
- KILIÇ, Hulusi, "Sıratı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmualarındaki Makalelerine Göre Ahmet Hamdi Akseki", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, makale, T.D.V. Yay., Ankara, 2005.
- KILIÇ, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, DİB. Yay., Ankara, 1996.
- KIR, Mustafa vd., *Din Kültürü ve Meslek Ahlâkı I*, MEB. Yay., Ankara, 2012.
- KOŞTAŞ, Münir, "Muhammed H. Yazır'ın İçtimai Görüşleri," *Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.

- KÖKSAL, Asım "Eski Diyanet İşleri Başkanlarımızdan M. Şerefeddin Yaltkaya", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.3, S.4, 1964.
- KÖKTAŞ, M. Emin, *Din ve Siyaset*, Vadi Yay, Ankara, 1997.
- KÖSEMİHAL, N.Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 8. Bs., 2005.
- KURAN, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV Yay., Ankara, 1994.
- KURTDAS, M. Çağlar, Osmanlıdan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2012, s.101-114
- KUTLU, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçerisinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyat III*, Ankara, 2000.
- _____, *İslâm Düşüncesinde ilk Gelenekçiler*, Kitabiyat Yay., Ankara, 2002.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), TTK. Yay., Ankara, 1984.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü) Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.
- MASLOV, Abraham H., *Dinler Değerler ve Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1996.
- MİRCEA, Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2003.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İletişim Yay., İstanbul, 13. Bs., 2013
- ÖZALP, Ertuğrul, *Ve'l-Asr Tefsiri*, Birun Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004.
- PEKER, Hüseyin, "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din", *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 1986.
- RİVİORA, George, *İslâm Aleminin Gerileme sebepleri, Ahmet Hamdi Akseki, İslâmiyet ve Terakki*, tercüme, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996.
- SARIKAYA, M. Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay., İstanbul, 2013.
- SENCER, Muzaffer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, 2. Bs., Ant Yay., İstanbul, 1971.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişâfı (1950-1960)*, İsam Yay., Ankara, 1995.
- ŞENTÜRK, Habil, *İbadet Psikolojisi*, İz Yay., İstanbul. 2008a.
- ŞENTÜRK, Habil, *İslâmi Hayatın Psikolojik Temelleri*, Isparta, 2008b.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak.Yay.,

- Ankara, 1975.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *İslâmcılık Cereyanı*, Simavi Yay., İstanbul, 1991.
- ULUDAĞ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*, Dergah Yay., İstanbul, 1994.
- _____, "İslâm'ın Bir Savunucusu Olarak Ahmet Hamdi Akseki", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyum*, TDV. Yay. Ankara, 2005.
- UYSAL, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV. Yay. İstanbul, 1996.
- ÜLGEN, H. Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.
- VAROL, M. Bahaüddin, *Hilafet Mücadelesinde Ehli Beyt Nesli*, Yediveren Kitap, Konya, 2004, s.9.
- YAVUZ, Kerim "Din Eğitim ve Öğretiminde Ahmet Hamdi Akseki'nin Yeri", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., Ankara, 2005.
- YAZICI, Nesimi, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Bulgaristan Muhabirliği", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu*, TDV. Yay., Ankara, 2005.
- YETİM Çay, Hilal "Sebîlü'r-Reşâd'da ki Makaleler Işığında Ahmet Hamdi Akseki'nin Kelâmi Görüşleri", (*Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007)
- YILDIZ, İlhan "Ahmet Hamdi Akseki ve Din Eğitimindeki Yeri" (*Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1997)
- YÜCEL, İrfan, "Ölümünün Otuzuncu Yılında Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki", *Diyanet Gazetesi*, Ankara, 1984, S.299.

Ek-1

Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri Reisliğine Atama Kararnamesi

T. C.
BAŞBAKANLIK
İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ

Özel No: _____
G. No: _____
Eldi : _____

165

KARAR

21047

1- Açık bulunan Diyanet İşleri Başkanlığına, Başkan Yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki'nin tayini uygun görülmüştür.

2- Bu kararı Başbakan yürütür.

29 Nisan 1947

Cumhurbaşkanı

İsmet İnönü

Başbakan

R. Peker

Aslı gibidir.

İSTANBUL İZMİR

Ek-2

**Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri Reisi olarak Göreve Başlama
Yazısı**

T. C.
NET İŞLERİ REİSLİĞİ
at İşleri Müdürlüğü

123

1997

Yüksek Başbakanlığa

Varide
2927

17 MAYIS 1947

Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü sözüyle gelen
29/4/947 tarih ve 2/13774 sayılı tezkereleri cevabıdır
21047

Tayin buyurulduğum Diyanet İşleri Başkanlığı
görevine 30/4/947 tarihinde başladığımı tazimlerle
arzedirim.

Diyanet İşleri Başkanı

18

Ek-3

Mabet dışında ruhani elbise giyilmesine izin veren karar

29/05/1947 TARİH VE 30074 SAYILI

BAKANLAR KURULU

KARARI

3

Karar Sayısı: 5904

Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin mabet dışında ruhani elbise giymesine izin verilmesi; İçişleri Bakanlığının 29/5/1947 tarihli ve 30074 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, 2596 sayılı kanunun birinci ve bu kanunun uygulanmasına alt tüzüğün 4 üncü maddelerine göre, Bakanlar Kurulunun 29/5/1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

29/5/1947

CUMHURBAŞKANI

İSMET İNÖNÜ

Başbakan
R. PEKER

Devlet Bakanı
Başbakan Yardımcısı
M. ÖKMEN

Devlet Bakanı
M. A. RENDA

Adalet Bakanı
Ş. DEVRİN

Millî Savunma Bakanı
C. C. TOYDEMİR

İçişleri Bakanı
Ş. SÖKMENSÜER

Dışişleri Bakanı
H. SAKA

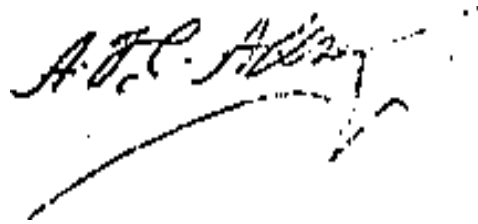
Maliye Bakanı
H. N. KEŞMİR

Millî Eğitim Bakanı
R. Ş. SİRER

Bayındırlık Bakanı
C. K. İNCEDAYI

Ekonomî Bakanı
T. B. BALTA

Diyanet İşleri Başkanlarının mabet dışında ruhanî elbise giymesine izin verilmesi, Ahmet Hamdi Akseki'nin, daha riyasetinin başlarında iken yaptığı teşebbüsün neticesidir. Buradan anlaşılmaktadır ki Akseki, riyaseti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın nüfuzunu, haysiyetini pekiştirmeye özel bir çaba harcamış ve tek parti döneminin boğucu şartlarında fevkalâde başarılı olmuştur.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER:

Adı Soyadı : Mevlüt TOSUN
Doğum Yeri : Ş. Karaağaç/ ISPARTA
Doğum Tarihi : 01 / 12 / 1970
Askerlik : Genel Kurmay Personel Dairesi Başkanlığı'nda 245. Kısa Dönem
Durumu Bilgisayar Operatörü
Medeni : Evli ve iki çocuk babası
Durum
Adres : Fatih Mahallesi, Medine Caddesi, 4620 Sokak No: 5/2 ISPARTA
Telefon : 0506 500 93 96
E-mail : mevluttosun15@gmail.com,

EĞİTİM DURUMU:

İlköğretim : Ördekçi Köyü İlkokulu (1-5) / Şarkikaraağaç
Lise : Isparta İmam – Hatip Lisesi:
Üniversite : Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü
Üniversite : Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Ön Lisans
Yüksek Lisans: 2013-2015, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Merkez/ISPARTA

YAPTIĞI GÖREVLER:

1997 - 2006 : Gelendost İlçe Müftülüğünde Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni
2005 - 2006 : Gelendost İlçe Müftülüğü'ne Vekâlet (1,5 yıl)
2006 - 2010 : Burdur Müftülüğü Personel Kısım Şefi
2010 - 2014 : Burdur Müftülüğü Saymanlığı
2013-2014 : Burdur Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müd. (geçici görevli)
2014- :Şanlıurfa İl Müftülüğü Personel İdari ve Mali İşler Şube Müdürü

İŞ BİLGİLERİ

Kurumu :Diyanet İşleri Başkanlığı
Görevi :Şube Müdürü
Ünvanı :Personel, İdari ve Mali İşler Şube Müdürü
Görev Yaptığı Yer :Şanlıurfa İl Müftülüğü

20/11/2015
Mevlüt TOSUN